

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛ - СЕПТЕМБАР

1 9 5 6

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

САДРЖАЈ

I ЧЛАНЦИ

Др. Срећко Цуља: Шведски грађански и кривични по- ступак — — — — —	257
Др. Боривоје Познић: Пресуда због изостанка — — —	272
Др. Ружица Гузина: Услови постанка држава код Јужних Словена — — — — —	290
Др. Милорад Максимовић: Питање узрочности у осигурању	312

II ДИСКУСИЈА

Мирко Перовић: О дискусији о социјалистичкој својини	325
--	-----

III СУДСКА ПРАКСА

Миодраг Петковић: Ништавост уговора закључених од стране привредних организација противно прописи- ма о њиховој трговинској делатности — — — —	328
Др. Живомир Ђорђевић: Минимум земљорадничког поседа одређен прописима бивше Југославије — Еквива- лентност у теретним уговорима — — — — —	332
Милош Радовановић: Нека питања о појму користи у кри- вичном праву — — — — —	335

IV ПРИКАЗИ

Louis Milliot: Introduction à l' etude du droit musulman — Др. Мехмед Беговић — — — — —	341
Phocion Papathanassiou: Le rôle du juge repressif dans le droit pénal moderne — Љубиша Лазаревић — — —	343
Slobodan Vidaković — prof. Ksente Bogoev. Development 'and System of Communal Finances in Yugoslavia — Др. Јован Ловчевић — — — — —	345
Johannes Koulis: Die öffentlichen Ausgaben als volkswirt- schaftliche Erscheinung — Др. Јован Ловчевић — —	346
Bernard Lavergne: Le socialisme coopératif — Др. Вели- мир Васић — — — — —	347

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година IV

Јул — Септембар

Број 3

ШВЕДСКИ ГРАЂАНСКИ И КРИВИЧНИ ПОСТУПАК*

1. Увод. — Само пар година послје талијанског грађанског судског поступка донијела је дне 18 јула 1942 и Краљевина Шведска свој нови процесни кодекс, који обухваћа не само поступак у грађанским парницама, него и кривични поступак (1), али без поступка у извршним стварима који је уређен посебним законом из 1877. Исто су тако мандатни поступак и поступак опомињања као и поступак у брачним и породичним стварима садржани у посебним законима (2). Нас је тај нови шведски поступник заинтересирао нарочито за то, јер је то један од најновијих и напреднијих поступника донесен након дугих припрема имајући у виду резултате најновијег процесног законодавства. Осим тога надали смо се да ћемо у њему наћи начин како се могу најекономичније ријешити питања која су од заједничке важности за парнични и кривични поступак. Међутим кад смо нешто потање размотрили споменути закон, дошли смо до спознаје да су више хисторијски разлози утјецали на то да се оба поступка сједине у један кодекс, него ли разлози легислативне технике и процесне економије. Такав је систем постојао у старом шведском процесном кодексу из 1734 па је задржан и за нови поступник, који је у службеној збирци шведског законодавства наодмјестио тај стари закон. Иначе тај нови поступник, који је ступио на снагу тек 1 јануара 1948, у својих 59 глава садржи 763 доста опсежних параграфа на 212 страница велике осмине, па по свом садржају пружа довољно материјала за два посебна поступника. Има додуше доста поглавља, која садрже заједничке прописе за грађански и кривични поступак, али има и понављања потпуно једнаких прописа, који се један пут односе на грађански поступак, а други пут на кривични (напр. глава 16 и 29 о гласању и вијећању, глава

* Овај рад представља само одломак из једне веће још необјављене радње о грађанском поступку у СССР, Италији, Шведској и Чехословачкој уз краatak осврт на развој процесног законодавства у земљама Средње и Сјеверне Европе кроз последњих сто година.

(1) У овом чланку приказујемо у главном само прописе о грађанском поступку. Од прописа кривичног поступка споменут ћемо само два најинтересантнија, и то, прво, да се оштећеник не смије у кривичном поступку преслушати као свједок ни у случају кад он није подигао ни оптужницу ни одштетни захтјев (гл. 36, § 1), и друго, да ће кривични суд моћи да одлучи о одштетном захтјеву и у случају кад ослободи окривљеног јер нема кривичног дела (гл. 22, § 7).

17 и 30 о пресудама и рјешењима, глава 50 и 51 о призиву у грађанским и кривичним стварима итд.). Два су разлога што су се у овом закону могли много лакше, него напр. код нас, поставити у многим поглављима јединствени прописи за грађански и кривични поступак: 1) једноликост судског уређења и 2) једноликост грађанског поступка. Шведска има само једну врсту првостепених судова, док их ми имамо пет врста. У споменутом је шведском поступнику предвиђена само једна врста грађанског поступка. Ту нема никаквих посебних парничних ни ванпарничних поступака као напр. код нас. За то је било много лакше повући паралелу између тог јединственог грађанског и кривичног поступка, него што би било код нас крај толике разноврсности у организацији судова и у начину поступања.

Нови шведски грађански судски поступник претставља у главном и по уређењу судства, нарочито врховне судске инстанције, и по свом систему доказа германски тип поступка, па је по том много сроднији нашим поступцима од талијанског СРС. Он је сродан нашим поступцима и по томе што је многе детаљне прописе преузео из аустријског законодавства као и наши поступци и наша судска пракса. Ипак постоје многе битне разлике између њега и наших процесних система не само у погледу уређења судства, него нарочито у систему правних лијекова. Ми ћемо приказати најзначајније разлике.

2. *Најважније разлике с обзиром на уређење и функционирање судова.* — Што се тиче уређења првостепеног судства, Шведска има додуше два типа првостепених судова, који се разликују по свом уређењу, али им је стварна надлежност потпуно једнака. Једно су колегијални градски судови у 48 већих градова, а друго су инокосни окружни судови за мање градове и сеоске општине. У ствари ти окружни судови нису баш инокосни, већ суде у вијећима, која се састоје од предсједника постављеног од краља и 7—9 поротника које бира народ. За наше старије правнике такво уређење не представља неку нарочиту новост, јер смо и ми у старој Аустрији до 1898, а у Хрватској до 1932 имали два типа првостепених судова који су се разликовали по свом уређењу, али су били изједначени у погледу стварне надлежности. То су били колегијални земаљски односно окружни судови у Аустрији, а судбени столови у Мађарској и Хрватској у већим градским центрима, те инокосни котарски судови за мања котарска мјеста и сеоске општине. Међутим новост је, за наше појмове, да суди-поротници у шведским окружним судовима нису изједначени са стручним предсједником вијећа. Само ако сва три, кад се поротно вијеће састоји од тројице, или најмање седам поротника, кад се поротно вијеће састоји од 7—9 лица, гласа за друкчију солуцију него предсједник, они могу да надгласају предсједника. У вијећима гдје учествују поротници предсједник гласа испред поротника, а у вијећима састављеним од судца по звању његов глас одлучује кад се гласови располове (гл. 16 § 3). Као што није точно од-

ређен број поротника, може их најмање бити у вијећу 7—9, тако није у градским и вишим судовима точно одређени број стручних судца у вијећима. У вијећима градских судова могу бити 3—4 судца кад суде у грађанским предметима, а у кривичним предметима код казне од 2 године на више састављена су и вијећа градских судова једнако као и вијећа окружних судова, од једног стручног судца као председника и 7—9 поротника. За неке мање грађанске и кривичне ствари могу постојати и мања вијећа која се састоје код окружних судова од председника и три поротника, дапаче о кривичним дјелима за која је предвиђена само новчана казна као и о неким споредним питањима одлучује и судца појединац (гл. 1 § 5, 11). У грађанским парницама он проводи и припремни поступак као и главну расправу ако се држи одмах на припремном рочишту. У апелационим судовима (Hofgerichte) вијећа се састоје од 3—5 судца, (гл. 2, § 4), а врховни суд мора ријешити ствар у пленуму кад треба одступити од раније судске праксе. При том се узима у обзир само посљедња одлука врховног суда о дотичном правном питању (гл. 3, § 4). За разлику од нашег система, вијећање и гласање у Шведској не мора бити тајно (3). Код тога могу да буду присутни не само други чланови дотичног суда већ према приликама и трећа лица (гл. 5, § 5). Поступак се води тајно не само кад то траже интереси морала и јавне сигурности него и кад се саслушавају лица испод 15 година, умоболни и слабоумни (гл. 5, § 1). А кад се расправа водила тајно и пресуда се проглашује уз искључење јавности (гл. 5, § 5). Интересантно је да на рочиштима није неопходно потребан записничар, већ записник може да води и председник вијећа (гл. 6, § 2). Врло су многобројни разлози за изузеће судца (47 редака текста раздјелено на 9 точка). Судца је додуше дужан саопћити странкама разлог за изузеће, али није дужан да се сам изузме. Шта више, он може да врши неодложне радње не само пошто је већ затражено његово изузеће, него и пошто је већ суд том захтјеву удовољио (гл. 4 §§ 13 и 15).

Будући да има само једна врста првостепених судова (бар што се тиче њихове стварне надлежности) нису потребни никакви прописи о тој надлежности (4). Само кад се ради о кривичној или материјалној одговорности судца због повреде службене дужности поступак се против судца првостепених судова води код апелационих судова, а против судца апелационих судова код Врховног суда (гл.

(2) Види предговор њемачком пријеводу шведског поступника од Др. јур. Герхарда Симсона, Берлин, 1953, стр. 20.

(3) У швицарском Савезном суду вијећање и гласање мора бити јавно, иначе је то разлог за ништавост и за ревизију поступка (чл. 181, 192, ст. 1, бр. 2, Закона о грађанском поступку пред Савезним судом од 22 новембра 1850).

(4) Међутим да по специјалним законима постоје и неке посебне врсте судова, нарочито обавезни изабрани судови, види се по гл. 10, § 17, бр. 1, који говори о забрани пророгације. Иначе о саставу, надлежности и функционирању изабраних судова нема у поступнику никаквих прописа.

2, § 2, гл. 3, § 3). Иначе су прописи о мјесној надлежности доста слични нашим, само што мјесто *forum ordinatum* наступа градски суд у пријестолници (у Стокхолму) слично као и по мађарском поступку од 1911 (гл. 10, § 9). *Forum rei sitae* важи не само за тужбе о стварним правима на некретнинама, за тужбе из закупа и најма некретнина, него и за тужбе ради плаћања куповнине за продане некретнине односно тужбе због оштећења некретнина (гл. 10, §§ 10 и 11) *Perpetuatio fori* не наступа већ предајом тужбе суду него њеном доставом туженику (гл. 10, § 15). Допуштена је и пророгација мјесне надлежности писменим уговором (гл. 10 § 16), али се таквим уговором не може мијењати искључива мјесна надлежност, надлежност *forum-a rei sitae*, надлежности у брачним парницама и још неки други случајеви надлежности (гл. 10, § 17). Гдје је допуштена изричита пророгација наступа и т. зв. мучка пророгација, ако туженик пропусти да на вријеме подигне приговор ненадлежности, ако изостане од припремног рочишта или ако пропусти да поднесе писмени одговор на тужбу (гл. 10, § 18).

3. *Странке и њихови заступници.* — По шведском поступнику нема обавезног адвокатског заступања. Странке могу да обављају процесне радње лично или преко обичног пуномоћника, али пуномоћником може бити само шведски држављанин који станује у Шведској. Мора бити пословно способан и не смије да се налази под стечајем. Ипак суд може и у грађанским парницама не само наредити да странке дођу лично пред суд, него их може на то да сили и новчаним казнама, шта више, може их дати и предвести (гл. 11, § 5, гл. 12, § 6). Странка која води парницу *mala fide* или *mala fide* улаже правне лијекове, која очито неоснованим тврдњама или приговорима одуговлачи поступак кажњава се новчаним казнама. Постоје такођер казне збор нарушења реда и мира, због вријеђања суда, странака или других учесника у поступку. Оне износе 5—300 круна, а принудне мјере за изнуђење неке процесне радње од 5—5000 круна (гл. 9, §§ 1—4), односно за случај поновљења до 10.000 круна (§ 8).

4. *Тужба се може подићи прије него доспије тужбени захтјев* не само код периодичних чинидби, кад се поред већ доспјелих obroka траже и недоспјели, него и онда кад је тужитељу нарочито стало до праводобног испуњења обвезе, а постоје претпоставке да туженик настоји томе избјећи (гл. 13, § 1). За подизање тужбе ради утврђења постоје једнаки увјети као и код нас (гл. 13, § 2). Подигнута се тужба у принципу не смије мијењати (гл. 13, § 3), а тужба се сматра подигнутом кад суду стигне тужитељев захтјев за издавање позива туженику (гл. 13, § 4). Из § 5 истог поглавља види да се да тужитељ може слободно повући своју тужбу до упуштања туженика у мериторно расправљање, али се код повлачења тужбе у даљем току поступка не прави разлика, да ли се при том тужитељ одрекао тужбеног захтјева, или не, већ се одређује да ће

се за случај повлачења тужбе, пошто се туженик већ упустио у расправљање, у погледу диспозитивних права ипак изрећи пресуду на захтјев туженика. То би требало да буде по свој прилици пресуда на основу одрицања. Ипак се о таквој пресуди не говори више у тексту закона док се на примјер за контумациону пресуду, за пресуду на основу признања као и за пресуде виших судова којима се потврђују нижестепене пресуде предвиђа да се могу издати у скраћеном облику (биљешка о пресуди као по аустријском и старом југославенском поступку) (гл. 17, § 8). По истом §-у чини се да би се у погледу захтјева који нису диспозитивне природе пристанком туженика могла повући тужба и по изрицању пресуде, јер се одређује да је у таквом случају повлачење тужбе без учинка, ако је извршено без пристанка туженика.

Постоје аналогни прописи као и код нас о литиспенденцији (гл. 13, § 6), о супарничарству обичном и јединственом (гл. 14, § 2, 8) о главном и споредном мјешању (гл. 14, §§ 4, 5, 10). Али споредни умјешач, осим кад има положај супарничара у јединственом супарничарству, не може ни уложити правни лијек него само поред главне странке (§ 10, а одлука суда којом се одбија споредно мјешање одмах је извршна (гл. 17, § 14). О тужби и противтужби, о спајању парница ради заједничког расправљања и о поновном одвајању, о обавјештењу трећих лица и парници постоје аналогни прописи као и код нас (гл. 14, §§ 4, 5, 6, 12, 13).

5. *Привремене наредбе за осигурање тужбеног захтјева уређене су слично као код нас (гл. 15, §§ 1—5). Ипак постоји и једна привремена мјера која је код нас непозната, а то је забрана дужнику да путује у иностранство ако не остави у Шведској имовину или јамце за подмирење неке тражбине. Дужнику ће се у таквом случају одредити стално мјесто боравка, па ако покуша то мјесто напустити, ставит ће се у притвор. Забрана путовања у иностранство може да траје најдуље три мјесеца (гл. 15, § 2, види и §§ 1, 3, 5 истог поглавља). Ипак постоји знатна разлика између привремених мјера по нашем систему и по шведском поступку у томе, што се по шведском закону у начелу привремене мјере одређују само уз кауцију, залог или јамство. Само кад странка не може да даде такво осигурање, може суд од тога и одустати ако је пружио нарочито јаке доказе за опстојност свога захтјева (гл. 15, § 5, ст. 3).*

6. *Пресуде, рјешења и коначна рјешења (гл. 17). Као и код нас суд доноси пресуде само о главном (мериторном) питању, док о другим питањима одлучује рјешењем, односно коначним рјешењем ако се тиме уједно и спор окончава или кад виши суд доноси одлуку о самосталној жалби (§ 1). Као и код нас постоје аналогни прописи о коначним, дјеломичним и међупресудама, о уношењу одлуке о приговору компензације у диспозитив пресуде, о правоћности пресуде, о забрани суђења *ultra petita*, што више у парницама о*

диспозитивним правима суд не смије ићи ни преко страначких навода (§ 3). Поравнање странака добива значај судског поравнања само ако га суд одобри, а то суд чини само по приједлогу странака, и то у облику пресуде као и по француском праву (§ 6). Суд може одложити доношење пресуде највише до 14 дана после закључења главне расправе. По правилу се пресуда и усмено проглашује одмах на рочишту на коме је донесена или на ком наредном рочишту, али је допуштено објављивање и на тај начин, да се пресуда изложи странкама на увид у судској канцеларији. Нисам нашао пропис да би се пресуде, осим контумационих (гл. 33, § 4), морале странкама достављати. Свакако рокови за правне лијекове не теку од достављања пресуде него од објављивања. Све пресуде које суд донесе у једној години увезује се у посебну свеску пресуда. Пресуду доносе само судици и поротници који су присуствовали провођењу расправе. Ипак само судици потписују пресуду, а поротници је не потписују (гл. 17, § 10). Из оправданих разлога суд може и *неправомоћну пресуду прогласити извршном*. Ти разлози нису овдје поближе означени као у њемачком, мађарском, талијанском, руском и неким другим поступницима. Исто се тако може прогласити извршним и прије правомоћности рјешење којим се неком налаже едиција исправа или предмета увиђаја. Одмах су извршна и рјешења против којих нема самосталне жалбе, затим одлука којом се наређују или укидају привремене мјере осигурања, којима се одбију споредна мјешања, не припушта неки пуномоћник и укида сиромашко право (гл. 17, § 14).

7. *Парнични трошкови*. — Прописи о парничним трошковима доста су сродни с нашим правилима. Ипак шведски поступак стоји ближе теорији кривње јер допушта пребијање трошкова и онда кад побјеђена странка није знала ни могла знати за околности због којих ће изгубити парницу (гл. 18, § 3). Разлика према нашим правилима стоји још и у томе што се странци може досудити и награду за труд (гл. 18, § 8).

8. *Рокови и рочиште односно разлози за њихово продужење за повраћај* (гл. 32 и 58). Странкама и другим учесницима треба оставити примјерен рок за долазак пред суд или за извршење неке процесне радње (гл. 32, § 1). Ако странкама није био остављен примјерени рок или ако постоји оправдан разлог за продужење рока треба да им суд рок продужи односно рочиште одгоди (§ 3). Странка треба да одмах затражи продужење рока односно одгоду рочишта, чим сазна да ће бити спријечена да на вријеме изврши наложену јој процесну радњу (§ 4). Али, ма да није тражила продужење рока односно одгоду рочишта, не ће је стићи посљедице пропуштања, ако се може узети да је била спријечена оправданим разлозима да оба-ви прописану радњу (§ 6). Као разлози због којих се може продужити рок, одгодити рочиште или дозволити повраћај у пријашње стање, јесу прекид јавног саобраћаја, болест и друге непредвидљиве

околнојности или околинојности које суд сматра оправданим разлогом (!?). То исто важи и у случају кад је заступник странке био спријечен таквим разлозима да обави одређену радњу, а странка није могла на вријеме поставити другог заступника (§ 8). Из наведених се разлога дозвољава повраћај у пријашње стање кад странка пропусти рок за улагање правног лијека или приговора против пресуде или рјешења, *дапаче и кад је пропустила рок за тражење повраћаја у пријашње стање* (гл. 58, § 11). Према томе у Шведској не вриједи правило „*restitutio restitutionis non datur*“ (5). Рок за повраћај износи три тједна од престанка запреке, а најдуље годину дана по протеку пропуштеног рока, а тражи се писменим поднеском Врховног суда (6) (гл. 58, § 12). Нарочите су посљедице предвиђене, кад је странка сама затражила и суд јој је дозволио да може противнику доставити тужбу, односно правни лијек. Ако странка у одређеном јој року не докаже да је извршила доставу споменутих поднесака на прописани начин, а њезин противник није на вријеме поднио одговор на тужбу, односно одговор на правни лијек, суд одбацује поднесу тужбу односно уложени правни лијек (гл. 32, § 2).

Услијед изостанка обадвију странака од припремног рочишта односно од првостепене или призивне расправе не наступа *мировање поступка*, него одбацивање тужбе односно правног лијека и обустава поступка (гл. 44, § 1, 4, гл. 50, § 14). Мировање одређује суд само кад треба поступак одгодити до рјешења неког прејудичијалног питања или кад постоје какве друге запреке неодређеног трајања (гл. 32, § 5).

9. *Поднесци и прописи о достављању* (гл. 33). Поднесци поред осталог морају садржавати нарочито адресе странака и њихових заступника. За противника треба приложити *овјерен* препис поднеска. Али ако странка не приложи потребан број таквих преписа, поднесак се не одбацује нити се од странке тражи *надопуњење*, него *суд о трошку странке приређује потребан број преписа* (§ 2). Поднесак се не сматра да је стигао суду предајом на пошту, него кад га је суд примио (§ 3). Ако се као прилог неког поднеска налази нека већа карта, нацрт, књиге и слично, ти се прилози могу депонирати у судској канцеларији и напоменути у поднеску да их ту странка може разгледати (§ 6). И у Шведској достава се по правилу врши преко суда, а суд је опет проводи путем поште. Ипак странка може замолити да суд њој препусти вршење доставе, нарочито до-

(5) За неке случајеве као да вриједи и у Шведској то правило. Ако напр. улагач призива или ревизије изостане од призивне односно од ревизијске расправе, суд ће одбацивати призив односно ревизију против чега може изостала странка у року од два тједна тражити повраћај у пријашње стање. Али ако изостане и од поновне расправе, нема више права на повраћај (гл. 50 § 20; гл. 55, § 15).

(6) Али кад се тражи повраћај због изостанка од призивне расправе, ту се приједлог подноси апелационом суду који о њему и одлучује (гл. 50, § 20).

ставу тужбе и правних лијекова, што их је странка поднијела. Суд ће јој то дозволити, ако нема против тога неких нарочитих разлога (§ 4). Што ће се десити ако странка на вријеме не поднесе доказ да је извршила доставу на прописан начин приказали смо под горњом тачком. Ако је тужитељ сам саставио тужбу преко њега ће се извршити и достава тужбе. Контумационе пресуде којима се налаже плаћање хипотекарне тражбине, односно које се тичу права грађења или водопада, доставља суд и по службеној дужности, а све остале контумационе пресуде само на приједлог странке (§ 4). Кадгод се достава не изврши лично на руке адресата, него на руке ког укућана, намјештеника, власника или чувара куће, треба о томе адресата обавјестити и преко поште (§ 8). Отуђенима који су непозната боравишта достава се врши прибијањем акта на судску таблу и огласом у службеном листу. На исти се начин врши достава и лицима која имају додуше у Шведској познато пребивалиште, али се у том пребивалишту не затече ни нека друга особа којој би се могао уручити спис, нити се може добити обавјест о томе гдје се адресат налази (§ 12). Ипак се тужба с позивом на суд не може доставити адресатима, који имају у Шведској познато пребивалиште, ни уручењем коме укућанину, намјештенику, власнику или чувару куће, ни прибијањем на судску плочу, осим у случају кад је адресат у бијегу или се крије (§ 13).

10. *Недостатак процесних претпоставака* (гл. 34, §§ 1—3). На недостатак процесних претпоставака редовно пази суд и по службеној дужности. То вриједи нарочито за литиспенденцију и правомоћност (гл. 13, § 6, гл. 17, § 11), на неуредност поднесака који садрже тужбу или правни лијек (гл. 42, § 4, гл. 50, § 7). Међутим приговор *proogabitus* ненадлежности мора туженик да поднесе пригодно своје прве радње у поступку (§ 2). Ако се изнесе приговор ненадлежности на вријеме, суд мора да о њему донесе што прије посебно рјешење. Што се тиче осталих приговора о процесним претпоставкама, суд ће о њима одмах одлучити посебним рјешењем, ако то тражи њихова природа (§ 3).

11. *Доказни систем* (гл. 35—41) доста је сличан аустријском с овим најзначајнијим разликама. Доказ свједоцима ни исправама не може суд наређивати по службеној дужности, кад се спор води о диспозитивним страначким правима (гл. 35, § 6). Ако се као свједок наведе који члан судског вијећа, он ће с позивом на своју судачку заклетву сам испитати, има ли знања о каквој релевантној околности за дотични поступак, па ако има, пристат ће да свједочи. Иначе ће одбити свједочење (гл. 36, § 2). И у грађанским парницама припада свједоцима једнако право на отклон свједочанства као и у кривичном поступку (гл. 35, § 3). Суд може отклонити такођер преслушање свједока који нису навршили 15 годину живота, затим преслушање умоболних и слабоумних (гл. 36, § 4). Што се тиче забране испитивања јавних службеника о чињеницама које су дужни чувати кас

службену тајну, затим о ускрати одговора на поједина питања вриједе аналогни прописи као и код нас, само што се не спомињу никакви прописи за т. зв. пословне свједоке, јер се ускрата свједочења не може правдати опасношћу имовинске штете (гл. 36, § 5, 6). Не полажу заклетву особе испод 15 година, затим особе које због слабоумности, душевне болести или иначе нису у стању да схвате значај и важност заклетве (§ 13). Странацких заклетва не позна шведски поступник, него *саслушање странака* под свечаним обећањем да ће говорити истину. Међутим код тог се доказног средства не наглашује његова супсидијарност, већ се, баш обратно, одређује да се странке по правилу морају преслушати прије свједока. Нема ни изричитог прописа, а ни изричите забране да се тај доказ одреди по службеној дужности, већ само пропис да странка може предложити и своје и противничково саслушање. Тко се не може заклети, не може бити ни саслушан као странка ради доказивања. Странка може из истих разлога отклонити исказ, из којих и свједок, а доказ се може извести не само непосредно него посредно (гл. 37, §§ 1--7).

12. *Припремни поступак* (гл. 42). На тужбу се увијек повађа припремни поступак пред суцем појединцем, у колико није судак појединац одбацио тужбу већ прије него ће одредити рочиште због недостатка формалности које спрјечавају уредан поступак с тужбом или због *очитог недостатка* процесних претпоставака (§ 4). Тужба се подноси увијек писмено. Она се доставља туженику с позивом да поднесе свој одговор на тужбу. Сам припремни поступак води се по правилу усмено, али кад би непосредан долазак странака пред суд био скопчан с несразмјерним трошковима или потешкоћама, суд може наредити и писмени припремни поступак. Међутим, ако туженик у том писменом припремном поступку не поднесе на вријеме писмени одговор на тужбу, не стиже га због тога контумација већ суд наређује одмах рочиште за усмену припремну расправу, па тек ако туженик неоправдано изостане од тог рочишта, изрећи ће се против њега на приједлог тужитеља контумација на пресуду. И иначе суд може увијек наредити да се писмени припремни поступак претвори односно допуни усменим (гл. 42, § 14). И у случају кад је наређен усмени припремни поступак, туженик може поднијети и писмени одговор на тужбу, али се тај писмени одговор не ће узети у обзир, ако туженик изостане од усменог рочишта. Сврха је припремног поступка да се ствар толико припреми, да би се главна расправа, која се редовно води пред вијећем, могла окончати без икаква прекидања већ на првом рочишту. Према томе треба у припремном поступку не само изнијети све потребне приједлоге, чињенице и доказе него такођер извести доказе, који ће се и онако морали извести ван главне расправе (§ 19). На припремном се рочишту може донијети не само контумациона пресуда против туженика или тужитеља, него и пресуда на основу признања или на основу поравнања као што се може и одбацити тужбу због не-

достатка процесних претпоставака (гл. 42, § 16, 18). Ако нема никаквих запрека, главна се расправа може провести пред суцем појединцем одмах по окончању припремног рочишта, ако су странке с тим споразумне или је ствар јасна (§ 20).

13. *Главна расправа* (гл. 43). Води се по правилу пред вијећем по начелима усмености, јавности и непосредности (§ 5). Ако се расправа мора одгодити, суд ће ипак прије тога преслушати присутне странке, свједоке и вјештаке, ако би њихов поновни долазак пред суд био повезан са знатним трошковима или потешкоћама (§ 3). Одгођена се расправа може наставити тамо гђе је прекинута, ако се то може извршити пред истим вијећем и најдуље кроз 14 дана од прекидања. Иначе се расправа мора водити сасвим изнова (§§ 11—13). Суд се мора старати за ред и јасноћу на расправи као и за то да се ствар исцрпно претресе (§ 4). Нове приједлоге, чињенице и доказе суд може одбацити (не уважити) ако се може узети да их је странка задржала ради одуговлачења или за то да би збунила противника, односно у друге недозвољене сврхе (§ 10). О појединим питањима може се водити и одвојена расправа (§ 4).

14. *Изостанак странака* (гл. 44). Правне посљедице изостанка од припремног рочишта затим од главне расправе у првостепеном, призивном или ревизијском поступку разликују се у главном према томе, да ли се ради о диспозитивним или апсолутним правима, да ли је од расправе изостао тужитељ или туженик, да ли је странка позвата на расправу под пријетњом контумације, односно под пријетњом одбацавања тужбе или правног лијека, или под пријетњом принудних мјера, међу које спадају осим новчаних казна такођер принудно предвођење. Најзад противник призиватеља, односно улагача ревизије може бити позван и само уз напомену да ће се расправа провести и у његову одсуству за случај да он изостане. Кад се ради о диспозитивним страначким правима, странке се редовно позивају на припремно рочиште и на првостепену главну расправу под пријетњом да ће се изрећи обустава поступка, ако обје странке изостану, а контумациона пресуда по приједлогу дошавше странке, ако изостане само једна странка. Али и ту се могу позвати странке под пријетњом принудних мјера, а у правним лијековима свака странка може предложити да се противник позове лично на расправу под пријетњом принудних мјера. Нарочито се на тај начин позива туженик у парницама гдје странке не могу закључити поравнање, док се тужитељ у таквим парницама позива под пријетњом одбацавања тужбе. Контумациона мјера која ће се примјенити треба да је странци запријеђена већ у позиву на расправу. Ако дакле обје странке изостану од припремног рочишта, од главне расправе у првостепеном, призивном или ревизијском поступку, поступак се обуставља и одбацује тужба, призив односно ревизија. То исто бива, ако од призивне или ревизијске расправе изостане само улагач призива или ревизије (гл. 44, §§ 1, 4; гл. 50, § 19, гл. 55, § 15). Ако од

припремног рочишта или главне расправе изостане само једна странка, суд ће на приједлог противника изрећи против ње по прилици под istim условима као и у аустријском поступку контумациону пресуду. Ако присутни противник не предложи изрицање контумационе пресуде, поступак се обуставља. Ипак се на приједлог тужитеља први пут мјесто контумационе пресуде против туженика и мјеста обуставе поступка може изрећи и само одлагање припремног рочишта али не и одлагање главне расправе (гл. 44, §§ 2 и 4). Против контумационе пресуде може изостала странка уложити приговоре у року од мјесец дана од доставе пресуде. Ако је контумациона пресуда изречена због изостанка од припремног рочишта, приговори треба да садрже све што је потребно за припремање главне расправе. Услијед приговора расправа се наставља тамо гдје се налазила приликом изрицања контумационе пресуде. Али ако улагач приговора изостане и од те поновне расправе, уложени приговори губе вриједност и пресуда постаје правомоћном, али изостала странка има право на повраћај у пријашње стање (гл. 44, §§ 9 и 10; гл. 58, § 11). Међутим, кад је одбачен призив или ревизија због изостанка улагача од призивне или ревизијске расправе, ту изостала странка нема права на приговоре, него на повраћај у пријашње стање. Али ако изостане и од поновне расправе одређене поводом приједлога за повраћај, нема новог повраћаја (гл. 50, § 20; гл. 55, § 15). Најзад морамо истаћи да изостанак странака од неког рочишта одређеног за расправљање само о процесним питањима не рађа контумацијом, него се расправа проводи и у одсутности странака (гл. 44, § 7).

15. *Правни лијекови*. — Највећа разлика између шведског и аустријског односно старог југославенског поступка лежи у систему правних лијекова. Прије свега по шведском је поступку дозвољено изношење нових чињеница и доказа не само у призиву и жалби, него и у ревизији. Дапаче се под условима, да се тиме не отежава поступак, може износити и нови приговор компензације такођер у ревизији, једино се уложени правни лијек не може проширити (гл. 50, § 25; гл. 55, § 13). Истина, изношење нових чињеница и доказа већ је забрањено и у првостепеној расправи, ако се може претпоставити да их је странка задржала ради одуговлачења поступка или за то да би смутила противника или у друге недопуштене сврхе (гл. 43, § 10). У призивном поступку странка може износити нове чињенице и доказе, ако их није могла изнијети у првостепеном поступку или ако се не може узети да их је задржала у недозвољене сврхе или из грубе немарности (гл. 50, § 25). У ревизијском поступку могу се износити нове чињенице и докази ако странка учини вјеројатним да их није могла раније изнијети или да је имала оправданих разлога да их раније не изнесе (гл. 55, § 13). Иначе закон не ограничава разлоге ни за призив ни за ревизију. И у призивном и у ревизијском поступку може се водити не само усмена расправа

него и непосредно извођење доказа (у ревизији додуше само изузетно). И призивни и ревизијски суд могу да преиначе чињенично стање утврђено у нижем степену не само кад се такво утврђење оснива на писменим или посредним доказима, него и онда кад се оно заснива на слободној оцјени непосредно изведених доказа са слушањем странака, свједока или вјештака, дапаче и судског очевида. Истина, редовно је таква измјена допуштена само на основу поновљења или непосредног извођења истих или нових доказа. Али изузетно може апелациони, а тако и касациони суд, преиначити чињенично стање, које је било утврђено у нижем степену на основу непосредног извођења доказа, и без понављања односно и без допуне тих доказа, кад постоје нарочити разлози за то, да је вриједност (доказна снага) споменутих доказа друкчија него ли је то узео нижестепени суд (гл. 50, § 23; гл. 55, § 14). Против контумационе пресуде нема ни призива ни ревизије. Уопће кад се против неке пресуде или рјешења може уложити приговор или приједлог за повраћај у пријашње стање, не смије иста странка против исте одлуке улагати призив, ревизију или жалбу. Ако је против контумационе пресуде једна странка уложила приговоре, а друга призив, призивни суд враћа предмет првостепеном суду, да се најприје рјеше приговори. Ако се обе странке одрекну правног лијека одрицања важи и кад је извршено прије доношења одлуке, а послје доношења одлуке вриједи и једнострано одрицање (гл. 49, § 1; гл. 55, § 1). Будући да адвокатско заступање није обавезно као ни код нас, суд коме се подноси правни лијек одбацује га само кад није на вријеме поднесен, и кад нема прописане формалности. Ако је правни лијек непотпун, он се ипак подноси вишем суду, а тек га овај враћа на поправак и попуњење, а одбацује га само ако се и поновно поднесе тако непотпун да се због нејасноће у приједлозима или у образложењу или због других недостатака не може с њим уредно поступати (гл. 50, §§ 3 и 7; гл. 55, §§ 3 и 7). Надаље се шведски систем правних лијекова разликује од старог југославенског и аустријског система и по томе, што се сви споменути правни лијекови (осим приговора против контумационе пресуде), улажу у одређеном року од доношења пресуде, односно рјешења, ако се оно доноси на расправи, а не од доставе. За то је тај рок и дужи те износи за призив три тједна (гл. 50, § 1), за жалбу против рјешења 2 тједна (гл. 52, § 1), а за ревизију четири недеље (гл. 55, § 1), а тако и за ревизијску жалбу (гл. 56, § 1). Али не само то, него призив се мора у року од недеље дана најавити, а у року од три недеље од доношења пресуде извести (гл. 50, § 1). Рекурс (жалба) се мора такођер у неку руку најприје најавити, тј. странка која намјерава неко рјешење побијати жалбом мора одмах код објављивања тог рјешења уложити замјерку. Ако се рјешење не доноси на усменој расправи, замјерка се мора изјавити у року од недељу дана од доставе рјешења, а *iudex a quo* одмах по подношењу замјерке рјешава да ли је замјерка на вријеме уложена и да ли странка може побијати

рјешење одмах самосталном жалбом или тек накнадно заједно са жалбом против коначне одлуке (7). Код ревизије и ревизијског ре-

(7) Што се тиче допуствости засебне и повезане односно придржане жалбе по шведском поступнику, треба да наведемо још неколико прописа. По правилу се коначна рјешења могу побјијати само жалбом. Али ако се коначно рјешење (којим се одбацује тужба у погледу неких тужбених захтјева) донесе у вези с пресудом о преосталим тужбеним захтјевима, такво се рјешење може побјијати само призивом (гл. 49, § 2, ст. 1). Није допуштена жалба против рјешења којим је првостепени суд уважио приједлог да се изузме судач или је одбио приједлог да се изузме поједини потртник, односно којим је дозволио сиромашко право (гл. 49, § 7). Напротив ако првостепени суд одбије приједлог за изузеће суца или одбије приговоре који спречавају парницу, странка треба да одмах уложи замјерку, ако је рјешење донесено на усменој расправи. Иначе треба уложити замјерку у року од недеље дана по достави рјешења. Суд ће поводом замјерке одлучити, да ли ће странка морати да побја споменути рјешења самосталном жалбом или тек у правном лијеку против коначне одлуке (гл. 49, § 31). Одлука о томе, да ли је допуштена самостална или спојена жалба не може се побјијати (гл. 49, § 10). Иначе је с а м о с т а л н а ж а л б а допуштена против рјешења: 1) којим суд одбија учешће неког пуномоћника, помоћника, бранитеља или споредног умјешача; 2) којима налаже странци или трећим лицима подношење исправа или предмета увиђаја; 3) којима се против неког изриче запријећена принудна мјера, нека процесна казна или се налаже лицима која не учествују у поступку ни као странке ни као умјешачи да накнаде проузроковане трошкове; 4) којима се наређује да се плате или предујме трошкови свједока, вјештака, заступника бранитеља или других лица која нису ни странке ни умјешачи; 5) против рјешења о привременим наредбама и 6) против рјешења којим се одбија или одузима сиромашко право, ускраћују исплате или предујмови трошкова странци која ужива то право, ускраћује одређивање адвоката, односно ако јој се одреди други адвокат, а не онај кога је странка предложила. Кад се улаже жалба по тачки 1, 2 и 6, тј. кад жалбу улажу саме странке или умјешачи треба да најприје уложе замјерку, како смо то горе описали (гл. 49, § 4). Напротив кад је улажу остали интересенти (свједоци, вјештачи, заступници и пуномоћници или трећа лица којима се налаже подношење исправа или предмета увиђаја итд.) они не треба да уложе најприје замјерку. Исто тако не треба улагати замјерку кад су споменути рјешења спојена с коначном одлуком (гл. 49, § 5). Иначе се жалба против рјешења првостепених судова подноси само с правним лијеком против коначне одлуке (гл. 49, § 8, ст. 1). Али ако против рјешења којим суд пријети неком принудном казном или неким другим правним посљедицама није допуштена посебна жалба с таквом жалбом не треба чекати до коначне одлуке већ се она може спојити с првом самосталном жалбом против неког наредног рјешења, против којега је допуштена самостална жалба (гл. 49, § 8, ст. 3). Најзад и странка која није уложила призив или жалбу може затражити од призивног односно жалбеног суда да преиспита и таква рјешења против којих није дозвољена самостална жалба, да би тиме спријечила преиначење нападнуте одлуке које предлага противник (гл. 49, § 8, ст. 2). Кад и не би поступник изричито прописао да је допуштена жалба против рјешења првостепеног суда којима овај одбацује призив, жалбу, пријаву призива, замјерку или повраћај у пријашње стање као недопуштене или прекасно поднесене то би произлазило из правила по коме је против коначних рјешења првостепених судова увијек дозвољена жалба (гл. 49, § 2 и 9). Ипак та жалба има у шведском поступнику посебно име. Зове се „klagan“ за разлику од жалби што смо их досад спомињали, које се зову „besvar“. „Klagan“ је, како видимо, жалба против коначне одлуке и за то јој не треба претходити замјерка (missnöje).

Кад је првостепени суд поводом замјерке против рјешења којим се одбија изузеће судача или приговори који спречавају парницу одредио да странка уложи посебну жалбу, поступак мирује до одлуке о жалби. Ипак суд може и у том случају наредити да се продужи припремни поступак, ако сматра то потребним. Напротив кад странка уложи замјерку поводом осталих рјешења која се могу побјијати самосталном жалбом суд може наредити мировање поступка само ако има зато нарочитих разлога. Иначе у свим осталим случајевима улагањем жалбе не смије се спрјечавати редовни ток поступка (гл. 49, § 11).

Како видимо ни самостална жалба нема по самом закону одгодну снагу. Суд јој може одузети такву снагу тиме да допусти странкама само жалбу спојену с правним лијеком против коначне одлуке. Иначе мировање (у ствари одлагање) поступка због подношења самосталне жалбе може наредити суд само кад то траже посебни разлози. У колико су иначе извршена рјешења којима се наређује нека материјалноправна чинида, то је предвиђено у посебном закону о извршном поступку из 1877.

курса осим тога треба да најприје редовно вијеће Врховног суда од три члана (тзв. мала ревизија) ријеши да ли је ревизија уопће допуштена, јер се ревизија и ревизијски рекурс подвргавају мериторном испитивању само ако споменуто вијеће одобри (дозволи) ревизију односно ревизијски рекурс. А ти се правни лијекови дозвољавају само: 1) кад је од нарочите важности за једноликоост правосуђа да Врховни суд ријеши дотично правно питање или кад странка докаже да рјешење о коме се ради има за њу нарочите важности и ван дотичног поступка и 2) кад има повода да се измени резултат до којег је дошао апелациони суд или кад иначе с обзиром на околности поступка (?) има разлога да се донесе одлука о правном лијеку (гл. 54, § 10). О томе да ли се с обзиром на споменуте околности има дозволити ревизија или не, одлучује вијеће Врховног суда тек по примитку ревизијског писмена и евентуалног одговора на ревизију у којима треба да странке претресу и то питање. Ако споменуто вијеће прогласи ревизију недопуштеном против тога нема правног лијека и пресуда односно рјешење постају правомоћно (гл. 54, § 10). Надаље треба споменути, да је призив допуштен само код вриједности преко 500 круна, а ревизија преко 1500 круна, да подносилац ревизије мора положити заједно с подношењем ревизије или ревизијског рекурса пристојбу од 150 круна и кауцију за противникове трошкове од 150 круна. Од тога се улагач може ослободити само на основу свједоцбе сиромаштва издате од надлежног органа. Пристојба се враћа ако странка бар дјеломично успије с ревизијом (гл. 54, §§ 17—19). Као у њемачком, мађарском и талијанском поступку постоји и установа *прикључења* противника уложеном призиву, али то *прикључење* није допуштено као по споменутиим поступцима све до коначне одлуке о призиву, већ само у року од недеље дана по протеку рока за образложење призива. Оно наравно отпада ока, се призив одбаци или повуче (гл. 50, § 2). За ревизију не постоји аналоган пропис. О призиву и ревизији рјешава апелациони односно касациони суд по правилу на основу усмене расправе. Ипак се оба правна лијека понекада могу ријешити и без усмене расправе тако нарочито, кад противник признаје призивни односно ревизијски захтјев или кад се ради само о примјени правних прописа.

Без расправе се рјешава ревизија и онда кад је Врховни суд рјешава о пленуму (код одступања од постојеће судске праксе). Рекурс односно жалба рјешава се редовно на основу једностраног поднеска жалитеља. Ипак се нападнуто рјешење не може преиначити на штету противника, ако му суд прије тога не пружи прилику да се и он изјасни о жалби (гл. 52, § 7). Призивни и ревизијски суд укидају нападнуту пресуду и по службеној дужности преентствено у нападнутом дијелу, а према околностима и у ненападнутом

дијелу, ако утврди да постоје која од погрешака пресуде (шведски: domvilla) наведена у гл. 59, § 1, бр. 1—4. То исто вриједи, кад се у нижестепеном поступку поткрала нека друга тешка процесна погрешка (rattengångsfel) (види гл. 50, § 26 и гл. 55, § 15, ст. 2).

16. Напосе о обнови поступка и о жалби ради погрешке у пресуди (гл. 58 и 59). Осим већ споменутих редовних правних лијекова постоје и ванредни правни лијекови повраћај у пријашње стање, о којем смо већ говорили под точком 7 затим обновљење поступка и жалба због погрешке у пресуди (domvilla). Обновити се могу не само поступци окончани правомоћном пресудом него и правомоћна рјешења (гл. 58, § 1, ст. 1, и § 10). Од обновљења не изузимају се ни пресуда на основу признања као ни пресуда на основу понављања. Разлози за обновљење су у главном исти као и код нас с једном врло значајном разликом, да се обновљење може тражити и због *очито погрешне правне оцјене ствари* (т. 4 цит. §-а), само што ту рок износи само 6 мјесеци од правомоћности пресуде, а у другим случајевима тај рок износи годину дана откад је странка сазнала за разлог обновљења (гл. 58, § 4). Крајњи или тзв. објективни рок за тражење обнове у Шведској не постоји. Приједлог за обнову се подноси Врховном суду (§ 4, ст. 1). Ако Врховни суд не одбаци приједлог као недопуштен или га не одбије као неоснован, већ дозволи обнову, редовно ће ствар упутити на мериторно расправљање и рјешавање суду од којег потјече побијана одлука. Али Врховни суд може и сам преиначити нападнуту пресуду, ако је ствар јасна (§ 7, ст. 1). Ако предлагач изостане од расправе на којој се поновно претреса ствар, приједлог за обнову пада. Ако противник изостане од те расправе, одлука се може донијети и у његовој одсутности (§ 7, ст. 2).

Најзад правомоћне се судске пресуде и рјешења могу укинути и на основу жалбе странака или трећих лица чија су права тангирана таквим пресудама, ако постоји која од слиједећих погрешака пресуде (domvilla, гл. 59, § 1): 1) ако постоји који недостатак процесних претпоставака, на које мора виши суд пазити и по службеној дужности пригодом рјешавања о правним лијековима; 2) ако суд није био способан за доношење одлука; 3) ако је пресуда донесена против странке која није била прописно позвана у поступак нити је без позива учествовала у поступку, или ако је неко тко није странка у поступку, претрпио штету том пресудом; 4) ако је пресуда тако нејасна или непотпуна да се из ње не види, како је ствар рјешена и 5) ако се у поступку десила каква друга тешка процесна погрешка која је могла утјецати на рјешење спора.

Жалба због погрешке у пресуди подноси се код суда гдје је против те пресуде требало уложити правни лијек, а кад правни

лијек није био допуштен, код Врховног суда, у року од 6 мјесеци од правоћности, односно по точки 3 у року од 6 мјесеци од са-знања за пресуду, али ни ту рок не почиње тећи док пресуда не постане правоћна (§ 2).

Ако се жалба подноси апелационом суду сходно ће се примје-нити прописи о жалбама. Ипак се кауција не полаже ни кад се жалба подноси Врховном суду (§ 3).

Др. Срећко Цуља

ПРЕСУДА ЗБОГ ИЗОСТАНКА

У примени одредаба Закона о убрзању парничног поступка пред редовним судовима којима је регулисана пресуда због изостанка (чл. 12) постављају се питања на која тај закон не даје изричан одговор. Покушаћемо да на та питања у овом чланку одго-воримо.

1. У чему је суштина пресуде због изостанка? Мислимо да је суштина ове пресуде иста као и у нашем предатном праву (1): Чињеничне наводе тужиоца, уколико нису оспорени, има суд узети за подлогу на којој одлучује. Другим речима, суд, не упуштајући се у проверавање истинитости чињеница онако како их тужилац наводи, испитује да ли из тих чињеница проистиче оно право које тужилац својим тужбеним захтевом из њих изводи. Ако суд неће да то право из тих чињеница проистиче, он доноси пресуду због изостанка, којом се тужбени захтев усваја. За доношење ове пре-суде морају бити испуњене и друге претпоставке на које ћемо се посебно осврнути.

Ова суштина контумационе пресуде у нашем данашњем праву није непосредно изречена, али она проистиче из чл. 12, тач. 3 и 4, поменутог Закона („ако тужени није оспорио тужбени захтев“, од-носно „ако основаност тужбеног захтева произлази из чињеница наведених у тужби“).

2. И код контумационе пресуде, дакле, суд одлучује на подлози чињеница изнетих на расправи. Поводом тога поставља се питање: Може ли суд донети контумациону пресуду ако чињенични наводи тужиоца отступају од његових навода садржаних у тужбеном или у неком другом поднеску којим је тужилац, евентуално, допунио тужбени поднесак на рочишту? Другим речима, може ли суд донети овакву пресуду ако тужилац на рочишту износи чињенице са ко-јима пре рочишта није упознао туженог?

(1) § 492 бившег југословенског, односно 396 аустриског Законика о гра-ђанско-парничном поступку.

Извесно је да на основу тужбе преиначене у отсуству туженог суд не може изрећи пресуду због изостанка, али промена или додавање релевантних чињеница није увек преиначење тужбе. (На пример, тужилац је у тужби као рок доспелости потраживања означио датум према коме је потраживање на дан рочишта очигледно недоспело. На рочишту, међутим, тужилац тврди да је рок доспелости, наведен у тужбеном поднеску био првобитно утврђени рок, али да су се тужилачка и тужена страна накнадно споразумеле за један краћи рок доспелости, према коме је потраживање у време одржавања рочишта већ доспело.) По нашем предратном (тј. аустријском праву) суд је могао изрећи контумациону пресуду и у случају кад је дошавша странка на првом рочишту изнела чињенице са којима другу странку није пре рочишта упознала (2). Сасвим супротно, по немачком праву: изосталом туженом морају усмено чињенично излагање дошавшег тужиоца и његови предлози бити благовремено поднеском саопштени, да би пресуда због изостанка могла бити изречена. То значи да суд не узима у обзир усмено излагање дошавшег тужиоца које је у опреци са садржином тужбе, а није поднеском било саопштено туженом пре првог рочишта (3). Овакав став по питању излагања тужиоцевих која нису била саопштена туженом, налази своје оправдање у конструкцији пресуде због изостанка туженог у немачком процесном праву. Та пресуда конструисана је у овом праву на основи фикције да изостали тужени признаје чињенично усмено излагање тужиоца на расправи (4), а као признато може се узети само оно што је било познато ономе од кога признање потиче (5). *De lege ferenda*, немачко право нам изгледа боље. Теориски је правилније узети да ће се у случају изостанка туженог чињенични наводи тужиоца сматрати за признате, него да ће се они сматрати за (објективно) истините, како то предвиђа предратни југословенски (§ 492) односно аустријски (§ 396) законик. Ово зато што се у поступку увек мора знати какав став заузима (или се бар, полази од тога да заузима) једна странка према чињеничном тврђењу друге странке. Осим тога, немачко право је правичније утолико што тужени, одиста, треба да буде контумациран само у погледу оних чињеница са којима је пре рочишта био упознат.

А како је данас код нас *de lege lata*? У чл. 12 Закона нема одредба из које би се видело да ли се наводи тужиоца на рочишту

(2) Sperl: *Lehrbuch der bürgerlichen Rechtspflege*, I B., стр. 491; Хајман, Коментар II, стр. 1085.

(3) § 335, тач. 3, немачког Законика о грађанском парничном поступку.

(4) § 331, ст. 1, немачког Законика о грађанском парничном поступку.

(5) Занимљиво је да је пројект аустријског процесног закона првобитно садржавао исту конструкцију пресуде због изостанка туженог као и немачки процесни закон (*Materialien zu den neuen österreichischen Civil-prozess-gesetzen*, Wien 1897, I B., стр. 156 и 936), али је то у току даљег рада измењено, и то према неким писцима превидом (Види: Schima: *Die Versäumnis im Zivilprozess*, Leipzig und Wien, 1928, стр. 179 и 180).

имају узети за истините или за признате, нити има одредбе да суд не сме узети у обзир чињенице које пре рочишта нису биле саопштене туженом. Недостатак прве одредбе не би био од значаја, али недостатак ове друге указивао би на то да наш даншњи закон по овом питању заузима исти став као и наше предратно право, а то је да приликом доношења контумационе пресуде суд узима у обзир и оне чињеничне наводе тужиоца са којима тужени није био упознат пре рочишта. Међутим, у тексту чл. 12 закона може се наћи ослонац и за супротан став. Према тач. 5. овог члана, претседник већа донеће пресуду због изостанка, ако основаност тужбеног захтева произлази из чињеница наведених у тужби. Реч „тужба“ се у поступку уопште, па и у овом закону употребљава у два смисла: прво, као термин којим се означава акт тражења правне заштите од суда. У том смислу употребљава се ова реч кад се говори о одбацивању тужбе (чл. 3, ст. 1 и чл. 12, тач. 3), о одговору на тужбу (чл. 4) о преиначењу тужбе (чл. 6, ст. 1) итд. Друго, реч „тужба“ употребљава се и за краће означавање тужбеног поднеска. У томе смислу и овај закон употребљава ту реч кад говори о враћању неразумљиве и непотпуне тужбе тужиоцу (чл. 3, ст. 1). По нашем мишљењу има реч „тужба“ смисао „тужбени поднесак“ и у чл. 12, тач. 5, закона. Израз „чињенице наведене у тужби“ тешко је, одиста, друкчије разумети, него као „чињенице наведене у тужбеном поднеску“. Ако је ово тумачење тачно, онда суд, по закону о коме је реч, не би смео донети контумациону пресуду ако основаност тужбеног захтева проистиче из чињеничних навода тужиоца на рочишту, али не проистиче из тужиоцевих навода у тужбеном поднеску. Уместо доношења контумационе пресуде, суд би заказао рочиште на које би позвао обе странке.

3. Поставља се питање како ће суд поступати у случају кад тужбени захтев не проистиче из чињеница тужбе, другим речима, кад те чињенице у свом материјалноправном резултату не дају оно право које је тужилац учинио предметом спора. Уводна реченица чл. 12 Закона упућује на закључак да суд у таквом случају не доноси пресуду којом тужбени захтев одбија, него претседник већа, ако је реч о изостанку са припремног рочишта, заказује рочиште за главну расправу. На овом рочишту би се расправљало тако као да тужени није изостао са припремног рочишта. То значи да би на њему тужени могао порицати истинитост чињеница наведених у тужби, или истицати чињенице на основу којих би оспоравао основаност тужбеног захтева. Исто тако, ако припремног рочишта није било, него је тужени изостао са првог рочишта одређеног за главну расправу, суд (веће или појединац) не би на основу чињеничног стања у тужби доносио пресуду којом се тужбени захтев одбија него би чињенице тужбе имао узети за оспорене, извести доказни поступак и пресудити према резултату расправе. Овакав закључак, иако поменути текст упућује на њега, тешко је прихватити зато што он последицу изостанка туженог условљава основаношћу тужбеног

захтева: ако се тужбени захтев по материјалном праву показује као основан, чињенице би се имале узети за признате, а ако захтев из чињеница не проистиче онда би се оне имале као оспорене и зато следује заказивање рочишта за главну расправу. Предњи закључак, дакле, почивао би на једној недоследности. Супротно томе, мишљења смо да последица контумације туженика мора увек бити иста, без обзира да ли је тужиочев захтев објективно основан или није. Још теже је прихватити гледиште да би се у случају о коме дискутујемо, чињенице имале узети за предлоге одлучивања, али би претседник већа ипак заказао рочиште за главну расправу која би се ограничила на питање основаности тужбеног захтева. Ово би било у противности са општим принципом нашег процесног права да примену права на чињенично стање врши суд у првостепеном поступку у оном саставу који је имао у време кад је чињенично стање утврђено. Поготово се чл. 12 Закона не би могао тумачити тако да би претседник већа у оваквом случају изнео ствар пред веће да оно у седници донесе контумациону пресуду ако нађе да јој има места. Како би првостепено веће могло мериторно одлучивати о нечем што пред њим уопште није расправљано!

Из изложених разлога мислимо да треба прихватити гледиште да претседник већа у случају изостанка туженог са припремног рочишта доноси пресуду којом се тужбени захтев одбија, ако из чињеница тужбе проистиче да је тужбени захтев неоснован. То није контумациона, него контрадикторна пресуда. Кад припремног рочишта није било, одбијајућу пресуду доноси веће или судија појединац у случају изостанка туженог са првог рочишта одређеног за главну расправу. Последице контумације у случају изостанка туженог су, дакле, исте без обзира да ли је тужбени захтев основан или не: Суд одлучује мериторно на подлози чињеница које износи тужилац. Те чињенице су такве да тужбени захтев чине основаним или такве да га чине неоснованим (6). Према томе, није допуштено заказати рочиште за главну расправу зато што суду на припремном рочишту није јасно да ли је према чињеницама тужбе тужбени захтев основан или не, али мислимо да би суд у овом случају могао закључити расправу и одложити доношење пресуде. Опште правило да суд у сложенијим случајевима може одложити доношење пресуде примењиво је и на пресуду због изостанка.

4. Према напред изложеном, суд узима у обзир све чињенице које тужилац износи, како оне које су за њега повољне, тако и оне које нису. Ако према наводима тужбе тражбина још није доспела, или није испуњен одложни услов од кога зависи пуноважност обавезе туженога, или су странке извршиле новацију са променом предмета дуговања, или је тужилац туженом отпустио дуг, или је при-

(6) За предплатно југословенско, односно аустриско, право тако Pollak: System des Österreichischen Zivilprozessrechtes, II Т., стр. 524; Sperl: op. cit., стр. 492; Цуља: Грађ. процесно право, стр. 600.

мио као исплату дуга други, а не дуговани предмет, или једној од странака недостаје стварна легитимација, итд. — суд ће ове чињенице узети исто као да их је изнео тужени а тужилац их није оспорио (7).

Могуће је да се из тужиоачевог излагања на рочишту не види да ли једна чињеница, релевантна за питање основаности тужбеног захтева, постоји или не постоји. На пример, тужилац није у тужби навео рок доспелости потраживања, или није навео да ли је испуњен одложни услов под којим је тужени узео на себе обавезу. У таквом случају суд, користећи своје право постављања питања, треба да упути одговарајуће питање тужиоцу и тужиоачев навод о таквој чињеници има суд узети у подлогу своје одлуке (8).

Друкчије је кад је реч о чињеницама чије истицање претставља материјалноправни приговор у ужем смислу те речи. Овде материјално право изрично даје једној страни субјективноправно овлашћење да другој страни ускрати испуњење захтева истичући својом изјавом једну одређену чињеницу. Та изјава је једна материјално-правна изјава коју може дати само онај у чију корист је материјалним правом предвиђена. Према томе, и чињеницу која се таквом изјавом, тј. приговором може истаћи насупрот правном тврђењу тужиоачево не сме суд узети у обзир, ако је тужени својим приговором није истакао (9). Тако, на пример, суд неће узимати у обзир застарелост тражбине, оштећење туженог преко половине, постојање противтражбине туженога која испуњава услове за пребијање, постојање услова за ревизију уговора у корист туженога, чињеницу да тужилац своју обавезу према туженом није испунио а дужан је по уговору испунити је истовремено кад и тужени своју или пре тога, итд., — иако је, као што смо рекли, могуће да се из тужбе види да те чињенице постоје. То су све чињенице које суд узима у обзир само по приговору туженог. Спорно је у науци да ли суд овакву једну чињеницу треба да узме у обзир ако сам тужилац у свом излагању наведе да је друга страна истакла ту чињеницу својим приговором пре спора или ван спора (10).

5. Тужени може тужбени захтев оспорити (чл. 12, тач. 4) поднеском пре припремног рочишта, а пре свега у одговору на тужбу. било да га је суд позвао да на тужбу одговори (чл. 4, ст. 2), било да је он то учинио по својој иницијативи (чл. 4, ст. 5). Поводом прве од ових двеју могућности треба приметити да је рок који је суд туженом оставио судски а не законски рок. То значи да његовим про-

(7) Тако Rosenberg: Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, 3. Aufl., Berlin, 1931, стр. 341.

(8) За аустриско процесно право вршење права (тачније: дужности) постављања питања код контумационе пресуде изрично предвиђа Pollak: op. cit., стр. 523.

(9) Rosenberg: op. cit., стр. 339 и 340.

(10) Потврдан одговор на ово питање даје Rosenberg: op. cit., стр. 351; иначе, гледиште које се у немачкој науци означава као гледиште већине даје одречан одговор (Nikisch: Zivilprozessrecht, 2. Aufl., стр. 212).

пуштањем не наступа преклузија. Другим речима, тужбени захтев се има узети за оспорен и у случају кад је тужени одговор на тужбу предао по истеку рока који му је суд у ту сврху оставио, без обзира да ли је тужени тражио и добио продужење овога рока или није. Но, одговор на тужбу поднесен по истеку рока суд може узети у обзир само ако је стигао суду до почетка припремног рочишта а не ако је стигао после тога. Овакав закључак проистиче и из текста чл. 12, тач. 4, закона по којој пресуда због изостанка не може (на припремном рочишту) бити донесена ако тужени (пре припремног рочишта) није оспорио тужбени захтев (11). Најзад, ако тужени може све до почетка припремног рочишта одговорити на тужбу и кад га суд на то није позвао, нема разлога да му се то право ускрати у случају кад је пропустио рок који му је суд за одговор оставио. Пошто тужени може на припремном рочишту изнети све оно што је могао у одговору на тужбу, то нема места повраћају у пређашње стање због пропуштања рока за тај одговор.

Али одговор на тужбу није једини облик у коме тужени може оспорити тужбени захтев. Он то може учинити и у неком другом поднеску, напр. у поднеску којим захтева обезбеђење доказа пре одговора на тужбу, или на рочишту које је поводом овог поднеска одржано, или у поднеску којим именује претходника, или у оном у којем тражи да буде ослобођен парничних трошкова, итд.

Одговор на тужбу даје се писменим поднеском који треба да буде уредан, тј. треба да садржи све елементе да би суд по њему могао поступити. Из овога следује да тај поднесак није уредан ако се тужени у њему ограничио на то да оспори тужбени захтев. У таквом случају суд ће поступати као и са другим неуредним поднеском. (Кад је у питању одговор на тужбу по позиву суда, за овакво поступање говори и тај разлог што суд на основу одговора треба да оцени хоће ли прво заказати припремно рочиште или одмах рочиште за главну расправу, а из поднеска у коме се тужени ограничава на оспоравање тужбеног захтева суд не може да закључи да ли је припремно рочиште потребно или није.) Ако је тужени по сопственој иницијативи одговорио на тужбу неуредним поднеском тако да до рочишта није остало довољно времена за његову допуну, суд ће рочиште одложити.

Поступање на напред изложени начин може, дакле, довести до контумационе пресуде и кад је тужени одговорио на тужбу. Наиме, ако тужени не поступи по позиву суда да допуни поднесак којим је одговорио на тужбу, суд ће сматрати да тај поднесак није био ни уложен, па у случају изостанка туженог са рочишта наступа контумација.

Но, кад кажемо да одговор на тужбу којим тужени оспорава тужбени захтев треба да буде уредан, тиме не мислимо да кажемо

(11) Речи у загради наше.

да он треба да садржи детаљно изложене приговоре туженога на тужбени захтев. Да би поднесак који садржи одговор на тужбу био уредан, довољно је да се види да ли тужени оспорава чињеничне наводе тужбе или материјалноправну основаност тужбеног захтева (или, евентуално, и једно и друго). У случају кад оспорава чињеничне наводе тужбе тужени треба да наведе које наводе оспорава, како би суд знао шта је међу странкама спорно а шта није.

6. Неслагање између тужиочевих чињеничних навода и доказа које је он поднео (чл. 12, тач. 6) биће у правном животу ретко, али није искључено. Може се догодити да тужилац у тужби тврди, на пример, да је његово потраживање доспело, а да према уговору који је приложио тужбеном поднеску исто потраживање није доспело, или да тужиоцу према приложеном уговору не припада потраживање са оном садржином коју је навео у тужби, или да тужилац у тужби за установљење стварне службености тврди да је књижни сопственик повласног добра, а садржина приложеног земљишно-књижног извода противречи овом његовом тврђењу.

Закон чл. 12, у тач. 3, говори о доказима које је сам тужилац поднео. Рекло би се да не долазе у обзир други докази, тј. такви које није поднео тужилац него који су на неки други начин дошли пред суд. Уствари, докази који су пред судом пре припремног рочишта су редовно они који потичу од тужиоца, па је закон узео оно што је најчешће. Међутим, могуће је да пред судом буде записник који садржи извођење доказа у поступку обезбеђења доказа, или друга исправа чија садржина противречи чињеничном тврђењу тужиоца. Мислимо да одредбу чл. 12, тач. 6, треба по аналогiji тумачити тако да се односи и на овакве случајеве (12).

Доследно ономе што смо рекли напред под 1, ако није реч о чињеницама на које суд мора пазити по службеној дужности, суд не сме на рочишту, на коме су се иначе стекле претпоставке за контумациону пресуду, захтевати од тужиоца да поднесе доказе за своја тврђења.

Општепознате чињенице су оне које су познате ширем кругу људи, тако да нема разумног разлога да се у њихову истинитост сумња. Овакве чињенице имају се узети за општепознате код суда, ако је суд (већина у већу) за њих као за општепознате знао још пре рочишта. Са овом врстом чињеница изједначају се и оне за које је парнични суд сазнао поводом службених радњи које је раније предузимао ван текуће парнице и које су му остале сигурно у сећању. (Али у ову другу врсту не спадају оне које би суд могао утврдити из аката који се код њега налазе.) (13)

7. Шта треба разумети под разлозима за одбацивање тужбе (чл. 12, тач. 3)? Овде се мисли на недостатак процесних претпостав-

(12) Предратни законик говорио је о „доказима који су већ пред судом“ (§ 492).

(13) Schönke: Lehrbuch des Zivilprozessrechts, 7. Aufl., стр. 225; Rosenberg: op. cit., стр. 387; Pollak: op. cit., стр. 641.

ки, тј. на постојање процесних сметњи, услед кога долази до одбацивања тужбе: недостатак способности бити парнична странка, недостатак парничне способности, неуредно заступање парнично неспособног лица, пресуђена ствар, итд. Уствари, све су то чињенице на које суд мора да пази по службеној дужности, па су оне обухваћене и одредбама чл. 12, ст. 2 и 3, закона. Према томе, поступак који је предвиђен у случају кад у основ тужбеног захтева улазе чињенице које суд мора да утврди без обзира на вољу странака треба да важи и у случају кад се на припремном рочишту постави питање постојања које процесне претпоставке. То значи да ће суд усвојити предлог за доношење пресуде због изостанка ако је тужилац поднео доказе о постојању процесних претпоставки односно о непостојању процесних сметњи. Напротив, ако је реч о једном неотклоњивом недостатку (напр., правна ствар не спада у судску надлежност уопште) суд ће одбити предлог за доношење пресуде због изостанка и донеће решење којим се одбацује тужба. Но, могућно је да суд није уверен да недостаје нека процесна претпоставка односно да постоји нека процесна сметња. Исто тако, могућно је да је у питању отклоњива сметња (напр., недостатак уредног заступања парнично неспособног тужиоца, недостатак уредног понумођја од стране тужиоца). У оваквим случајевима суд ће одложити доношење пресуде због изостанка у сврху прибављања обавештења од странака или државних органа (чл. 12, ст. 3), а ако је реч о отклоњивој сметњи суд ће за време за које је доношење пресуде одложено предузети што је потребно да се сметња отклони (напр. да парнично неспособни тужилац добије заступника у парници). Даљи развој поступка зависи од тога да ли је и каква обавештења суд добио, односно да ли је сметња отклоњена у року за који је доношење пресуде одложено. Ако је, на пример, парнични суд на основу списка које је прибавио од другог суда утврдио да је иста ствар правоснажно пресуђена, он ће одбити предлог за доношење пресуде због изостанка и одбаћиће тужбу, а у противном донеће пресуду због изостанка. Исто тако, ако, на пример, не буде накнадно поднесено уредно пуномоћје, суд ће донети контумациону пресуду по истеку рока за који је одложено доношење ове пресуде, а у противном донеће ову пресуду. (Битно је да суд не одбацује одмах тужбу ако је реч о отклоњивој сметњи.) Због стварне или месне ненадлежности коју је утврдио на припремном рочишту суд неће одбацити тужбу, него ће правну ствар упутити надлежном суду. За разлику од нашег предратног права (14), наш данашњи закон предвиђа могућност одлагања пресуде због изостанка уместо одлагања рочишта. Поводом тога, упућујемо на наша излагања у овом чланку под 11.

8. Закон не говори ништа о дужности суда да упозори гуженог на последице изостанка са припремном рочишта или са првог

(14) § 498 бив. југосл. грађанског парничног поступка.

рочишта за главну расправу ако припремног није било. Из тога ипак не треба извести закључак да такво упозорење није потребно. Тешко је претпоставити да је законик предратне Југославије (15) предвиђао дужност суда да странку упозори на штетне последице изостанка са рочишта на коме није морала бити заступљена адвокатом а да наш данашњи поступак такву дужност не предвиђа. Ово упозорење остављено је вероватно за ону главу будућег закона о парничном поступку у којој ће бити речи о поукама које је суд дужан давати странкама у циљу да избегну штетне последице пропуштања уопште, па и пропуштања припремног рочишта. Разуме се, упозорење на могућност доношења пресуде због изостанка потребно је само ако тужени није оспорио тужбени захтев.

Позив који не садржи упозорење није уредан (чл. 12, тач. 1) (16). Доследно томе суд не би смео изрећи пресуду због изостанка ако туженог, кога не заступа адвокат или друго лице са правним спремом, није у позиву упозорио на штетну последицу која за њега може наступити у случају изостанка са рочишта (17). Практично, суд ће ретко бити у положају да констатује недостатак упозорења у позиву туженом, или да оправдано посумња да упозорења није било. Према томе, на недостатак ове претпоставке редовно ће указати тужени у жалби против пресуде због изостанка као на битну повреду одредаба поступка, која повлачи укидање пресуде и поступка који јој је претходио, уколико је захваћен овим недостатком (18).

Позив није уредан ни у случају кад тужени није имао довољно времена да дође на расправу. (То ће суд обично утврдити у случају ако доношење контумационе пресуде буде одложено због тога што нема доказа да је тужени уредно позван — чл. 12, ст. 4.) Напротив, ако је тужени имао времена да стигне на рочиште, али није имао времена да се спреми за расправу (19) пресуди због изостанка има места.

Са случајем кад нема доказа да је тужени уредно позван (чл. 12, ст. 4) треба изједначити случај кад је доставница пред судом, али ипак постоји сумња да ли је позив уредно достављен, било поводом начина на који је достава извршена, било поводом лица које

(15) § 195, ст. 2, и §§ 533 и 534 бив. југосл. грађ. парн. поступка.

(16) Тако Pollak: *op. cit.*, I Т., стр. 472 и 473, II Т., стр. 551; Најман, књ. I, стр. 568.

(17) Тако, изрично Најман за предратно право, *ibidem*.

(18) Иако сматра да је пропуштање упозорења сметња за доношење контумационе пресуде, Најман овај недостатак не наводи као разлог ништавости по § 477, тач. 4, аустриског (одн. § 571 југосл.) законика о грађанском поступку (књ. II, стр. 1285). Проф. Пуља сматра да треба као *questio facti* ценити да ли је пропуштање упозорења проузроковало или могло проузроковати контумацију (*op. cit.*, стр. 426). Изгледа да на истом становишту стоји и Pollak (*op. cit.*, I Т., стр. 473).

(19) У нашем предратном праву тај рок је износио најмање 8 дана (§ 352 бив. југосл. парн. пост.). Закон о убрзању такву одредбу не садржи, али то не значи да суд по приговору дошавшег туженог не би ценио да ли је он имао довољно времена за припремање. По немачком праву, суд у оваквом случају одлаже рочиште за расправљање по предлогу за доношење контумационе пресуде (§ 337).

је позив за туженог примило. Рок за који је одложено доношење пресуде у оваквим случајевима је судски рок. То значи да са самим његовим истеком не престаје могућност доношења пресуде. Ако суду по истеку тога рока а пре упућивања позива на ново рочиште, стигну докази о уредној достави, он ће донети пресуду.

9. Поводом предлога за доношење пресуде због изостанка (чл. 12, тач 2), поставља се неколико питања:

Прво, може ли тужилац предложити да суд не узме његове наводе као признате, него као оспорене, да изведе доказни поступак и да донесе контрадикторну пресуду на основу расправљања. За могућност подношења оваког предлога уместо предлога за контумациону пресуду, наводи се тај разлог да тужилац може имати чаричитог интереса да пресуда не буде контумациона. Он, на пример, жели да добије став суда по једном питању које је одлучно не само за решење текућег спора, него и за решење других, сасвим истоврсних спорова, које ће тужилац, ако тај став буде за њега повољан, покренути против туженог. Или тужилац жели да добије контумациону пресуду због тога што сматра да таква пресуда у страној држави, у којој треба да се изврши, неће као таква добити егзекватуру.

Изложени разлози не изгледају нам убедљиви. Пре свега ако је реч о ставу суда по једном правном питању, (тачније: о питању примене једне норме), тужилац ће тај став добити као и да је пресуда контрадикторна, јер суд у случају изостанка туженога примењује материјално право као и да је он присутан. (Од овога, рекли смо, постоји отступање у случају кад је реч о материјалноправним приговорима.) Уосталом, тужилац нема никаквих законских гаранција да ће исти или други суд у другом спору исто правно питање решити на исти начин. Ова примедба се може упутити утолико пре кад је реч о чињеничном питању. Довољно је помислити на могућност изношења нових доказних средстава у другом спору и на други састав већа. Што се тиче могућности ускраћења егзекватуре у иностранству, ни она не би могла бити разлог да се по предлогу тужиоца не доноси контумациона пресуда. Јер егзактатура може бити ускраћена не само зато што се у земљи извршења контумациона пресуда не признаје, него и из других разлога. Суд се у парничном поступку не сме да руководи обзирима који се тичу егзекватуре у иностранству. Тако нешто процесни закони не предвиђају.

Укратко, у погледу правоснажности и извршности, контумациона пресуда има за тужиоца исту ону вредност коју и контрадикторна. Оном првом се његова потреба за правном заштитом исто онако задовољава као и овом другом. Зато се не може дозволити тужиоцу да он стављањем предлога за извођење доказа на главној расправи непотребно ангажује судску делатност и тиме проузрокује сувишак утрошка труда и времена.

Друго питање које се поставља поводом предлога за доношење пресуде због изостанка је питање да ли је, за доношење ове пресуде овакав посебан предлог, одиста неопходан, или је за њено доношење довољан предлог за доношење просто пресуде којом се тужбени захтев усваја. Закон у том погледу оставља мало сумње. По чл. 12, тач. 2, контумациону пресуду може суд донети ако тужилац предложи доношење пресуде због изостанка. Тужилац, дакле, греба да стави посебан предлог да суд донесе овакву пресуду. Практични значај ове одредбе је мали. Ако тужиоцу није познато да треба да поднесе посебан предлог за контумациону пресуду, суд је дужан да га о томе поучи, а ако тужилац ипак остаје при предлогу да суд донесе просто пресуду у његову корист, има се узети да он не ставља овај предлог који је потребан да би поступак могао да тече. Овакво држање тужиоца изједначаје се са случајем кад он у отсуству туженог одбија да расправља (чл. 12, уводна реченица), па наступа мировање поступка (20). Према томе тужилац, као што смо напред рекли, нема право да уместо доношења пресуде због изостанка захтева главну расправу и контрадикторну пресуду, али он може до оваквог расправљања и пресуде довести тако што ће одбити да се упусти у расправљање, услед чега ће наступити мировање поступка. По протеку мировања суд ће на захтев једне или обеју странака поново заказати припремно рочиште (односно рочиште за главну расправу, ако припремног није било). На ово рочиште тужени може доћи. Даљи развој парнице условљен је држањем обеју странака. Но, смисао цитиране тачке чл. 12 Закона о убрзању није у томе да предлогом за доношење пресуде због изостанка има само једну алтернативу: мировање поступка. Тужилац има и друге могућности. Он може, иако су испуњене све претпоставке за контумациону пресуду, тужбу повићи (са одрицањем или без одрицања од тужбеног захтева) или је преиначити. (У овом другом случају треба одложити рочиште и туженом послати препис записника.)

10. Редакција ставова 2 и 3 члана 12 Закона о убрзању није сасвим срећна. Изгледа да између њих постоји (бар текстуелно!) противречност. Док се у ставу 2 каже да суд *неће донети* пресуду због изостанка ако треба да примени прописе који се морају применити без обзира на споразум странака, дотле је у ставу 3 речено да ће суд у таквом случају *одложити доношење* овакве пресуде ако је потребно да претходно прибави обавештење од странака или државних органа, ради оцене да ли се таква пресуда може донети.

Пре свега треба одговорити на питање на што се ова два става односе. Мислимо да се оба односе на случај кад закон предвиђа да суд постојање једне чињенице од које зависи основаност тужбеног захтева (или више таквих чињеница) има да утврди по службеној

(20) Овакав став по питању предлога за доношење пресуде због изостанка заузимају у аустриској науци Sperl (op. cit., стр. 494), и Најман (књ. II, стр. 1089 и 1090). За предатно југословенско право проф. Џуља узима исто решење (op. cit., стр. 600).

дужности (21). Ако се одредба става 2 узме одвојено од одредбе става 3, онда граматичко тумачење доводи до закључка да у оваквом случају пресуди због изостанка уопште нема места. Међутим, оба става морају се узети као целина, јер се оба односе на случај кад суд мора по службеној дужности да утврђује постојање једне чињенице. Ако се пође од тога онда против граматичког смисла става 2 говори став 3 који предвиђа могућност одлагања контумационе пресуде, дакле могућност њеног доношења. Како, онда, треба разумети одредбе ова два става? Смисао става 2 је по нашем мишљењу, у томе да суд у случају кад има по службеној дужности да утврђује постојање чињенице неће донети пресуду због изостанка ако из доказа које је тужилац приложио тужби или из оних које је поднео на рочишту није стекао уверење о постојању те чињенице. Текст става 2 треба, дакле, разумети само тако да суд у случају који се у том ставу предвиђа неће поступити онако како поступа кад је реч о чињеницама које се не утврђују по службеној дужности, а то је да чињенице које је тужилац изнео узме за подлогу одлуке без проверавања њихове истинитости. Тај текст, упркос своме граматичком смислу, не искључује дакле могућност да суд на рочишту, тј. без одлагања, донесе контумациону пресуду иако има пред собом чињеницу коју мора утврдити по службеној дужности. Овакав закључак може се извести тумачењем а *contrario* из завршних речи става 3 -- „ако је потребно да претходно прибави обавештење... итд.“ Наиме, поводом тих речи поставља се питање како ће суд поступити ако *није потребно* да прибави обавештење о чињеници коју има да утврђује по службеној дужности. Одговор може бити само један: ако суду *није потребно* обавештење о тој чињеници, то значи да је он на основу поднетих доказа стекао уверење о њеном постојању, а ако је тако, онда ништа не стоји на путу доношењу пресуде због изостанка (кад су, разуме се, испуњене остале претпоставке). Тешко је прихватити да суд овакву пресуду може донети накнадно, пошто прибави потребна обавештења, а да је не би могао донети одмах, на самом рочишту, ако је та обавештења на рочишту добио. Каквог би смисла имало одбити доношење контумационе пресуде и заказати рочиште за главну расправу само зато што је реч о чињеници коју суд мора утврђивати без обзира на вољу странака, иако је он из доказа који је поднео тужилац стекао уверење да та чињеница *постоји*. Овакав став не би имао своје правнополитичко оправдање. На пример, тужилац захтева осуду туженог на плаћање куповне цене за продату непокретност. Овде постоји једна чињеница коју суд мора утврдити по службеној дужности, а то је да је уговор закључен у писменој форми (22). Зашто би, сад, суд одбио да донесе пресуду због изостанка ако тужилац уз тужбу приложи или на рочишту поднесе писмени уговор у оригиналу? Овде никакво накнадно

(21) Исти случај је кад основаност тужбеног захтева зависи од непостојања једне чињенице на које суд мора да пази по службеној дужности.

(22) Чл. 9 Закона о промету земљишта и зграда.

проверавање није потребно, ако уговор у погледу садржине и аутентичности не оставља никакве сумње.

Али, шта ће бити ако тужилац за чињеницу коју суд има по службеној дужности да утврди није поднео никакав доказ или из доказа који је поднео, суд није могао стећи уверење да та чињеница постоји? За такав случај правило је садржано у чл. 12, ст. 2; суд неће донети пресуду због изостанка. Он ће одбити предлог за доношење овакве пресуде и заказати ново рочиште за расправљање на које ће позвати обе странке. На том новом рочишту тужени може оспоравати све чињенице на којима је тужилац засновао свој захтев. Контумационој пресуди више нема места иако тужени на то рочиште не дође. На пример, у парници, на коју је упућен решењем оставинског суда, тужилац захтева утврђење да је једини наследник са разлога што је други претендент на наслеђе (тужени) недостојан. О недостојности суд води рачуна по службеној дужности (23). За своје тврђење тужилац на рочишту, на коме су се иначе стекли услови за контумациону пресуду, не подноси никакав доказ или из доказа који подноси (напр. једно писмо оставиоца) суд није стекао уверење да постоји чињеница која по тврђењу тужиоца претставља разлог недостојности. У оваквом случају суд ће поступити као што смо напред навели: Он ће заказати ново рочиште на које ће позвати обе странке.

Но, и кад на рочишту није стекао уверење о постојању чињенице коју је позван да утврђује по службеној дужности, суд не мора увек одбити доношење пресуде због изостанка. За чињеницу коју треба да утврђује по службеној дужности, суд ће после рочишта на коме су се стекле остале претпоставке за контумациону пресуду, затражити обавештење ако сматра да има изгледа да би на основу тога обавештења стекао уверење да је тврђење тужиочево о постојању те чињенице тачно. У таквом случају суд одлаже доношење пресуде због изостанка. У томе је, мислимо, смисао чл. 12, ст. 3, Закона о убрзању. Даљи ток поступка зависи од тога да ли ће суд добити обавештење које захтева и шта ће бити садржина таквог обавештења, ако га добије. У случају да суд обавештење не добије, или ако из добијеног обавештења не може да образује своје уверење о постојању чињенице за коју је обавештење тражио, заказаће рочиште на које ће позвати обе странке. Напротив, ако је обавештење довољно, суд ће донети контумациону пресуду или пресуду којом се тужбени захтев одбија, према томе да ли је из добијеног обавештења стекао уверење да је тужиочево тврђење тачно или је стекао уверење да оно није тачно. На пример, тужилац захтева обвезивање тужене привредне организације на плаћање куповне цене за продато земљиште. Он тврди да је народни одбор дао претходну сагласност на купопродајни уговор, али ни уз тужбени поднесак ни на

(23) Чл. 131, тач. 1—3, и 5, и чл. 132, ст. 3, Закона о наслеђивању.

рочишту не подноси доказ о томе. Постојање ове сагласности је чињеница коју суд има да утврди по службеној дужности (24). Суд ће затражити обавештење од народног одбора о томе да ли је сагласност дата, јер ће у оваквом случају из обавештења које добије од народног одбора (јавна исправа!) сазнати да ли је сагласност дата или не. Ако одговор буде позитиван, суд ће донети контумациону пресуду, а ако буде негативан, — пресуду којом се тужбени захтев одбија.

Смисао става 3, дакле, није у томе да ће суд увек затражити обавештење ако је потребно да прибави обавештење ради оцене о томе да ли се пресуда због изостанка може изрећи, — како би се то могло помислити на основу текста овог става. Врло често суд неће имати коме да се обрати за обавештење. Као што смо напред рекли, суд ће се за обавештење обратити само ако му се тврђење тужиоца чини *prima facie* тачно тако да би без расправљања, на основу садржине накнадно добијених обавештења могао донети контумациону пресуду.

У закону се то не каже, али мислимо да одредбу става 3 треба разумети тако да ће суд за прибављање обавештења одредити рок. То проистиче из општег правила да рок одређује суд, ако рок није законом одређен. Друго, за одређивање рока говори аналогија са одредбом става 4 која, исто тако, предвиђа могућност да се доношење пресуде одложи. Безуспешан протек овог рока имао би ту последицу да би суд заказао рочиште за расправљање на које би позвао ове странке. Али би суд тај рок, као судски, могао по захтеву странке продужити. Обавештење ће суд узети у обзир и по истеку рока који је у ту сврху оставио, све док не закаже ново рочиште.

За разумевање одредаба о којима је реч треба се осврнути и на сам појам обавештења о коме се говори у ставу 3. Обавештавање од државних органа не задаје много тешкоћа. То је онако исто прибављање података од државног органа каквом суд приступа и у току главне расправе кад оправдано очекује да ће на тај начин добити подлогу за оцену да ли чињеница за коју се податак захтева постоји или не. Није сасвим јасно шта треба разумети под прибављањем обавештења од странака. Мислимо да ни овде не може бити ништа друго него прибављање доказа за чињеницу коју суд треба да утврди по службеној дужности. Тако, у примеру са писменом формом уговора о купопродаји непокретности, који смо напред дали, суд може одложити доношење пресуде због изостанка, да би тужиоцу пружио могућност да накнадно поднесе оригинални уговор. Али, истаκнимо одмах да закон говори о прибављању обавештења од „странака“, дакле, не само од тужиоца него, евентуално, и (само) од туженог. У истом примеру то би био случај кад тужилац тврди да се оригинал уговора налази код туженог. Иначе, случајеве у којима би суд прибављао накнадно обавештење од туженог треба у пракси

(24) Чл. 22 и 55 Закона о промету земљишта и зграда.

ретко очекивати, јер доказима за чињенице на којима се заснива тужбени захтев треба редовно да располаже тужилац а не тужени. „Обавештење“ које суд од странке прибавља састоји се у подношењу исправа, а евентуално и у информативном саслушању странке, тј. у давању усменог исказа пред судом. Доказ саслушањем странака, мислимо, не би дошао у обзир. Странка свој исказ не би давала на рочишту него ван рочишта. Саслушање странке не би имало контрадикторан карактер.

Изложено тумачење одредаба чл. 12, ст. 2 и 3, Закона је покушај да се докучи смисао текстова који због своје непрецизности претстављају главну тешкоћу при тумачењу тога члана. Због ове непрецизности можда би се у овим текстовима (и у другима који су са њима у вези) могли наћи аргументи и за неки други смисао, различит од онога који смо напред изнели. Могуће је да је и у пракси било тешкоћа поводом примене ових одредаба. Мислимо да би било добро да се смисао одговарајућих одредаба у нашем будућем Закону о парничном поступку учини јаснијим (уколико буде предвиђао контумациону пресуду). Извесно је, међутим, ма које тумачење прихватили, да чл. 12, ст. 3, предвиђа могућност одлагања контумационе пресуде у циљу утврђивања чињеница од којих зависи основаност тужбеног захтева, а на које суд пази по службеној дужности. Не упуштајући се у правнополитичку оцену вредности ове установе, сматрамо за потребно да истакнемо, прво, да она претставља једну новину у нашем данашњем праву. Предратно југословенско право познавало је одлагање пресуде због изостанка по предлогу дошавше странке само у случају кад није било доказа да је изостала странка била уредно позвана на рочиште. То је онај случај који је предвиђен у чл. 12, ст. 4, закона. Иначе и наше предратно процесно право прописивало је дужност суда да на првом рочишту тражи од дошавше странке доказ о околностима које је суд морао узети у разматрање без обзира на вољу странака, али ако странка тај доказ није могла на том рочишту поднети, суд је био дужан одбити предлог за доношење контумационе пресуде и заказати ново рочиште, на које је позивао обе странке (25). Последице контумације у таквом случају нису наступале. Према томе, данашње право је према изосталој странци у оваквом случају строже него предратно. Ова разлика није без практичног значаја ако се има у виду да наше данашње материјално право прописује утврђивање чињеница по службеној дужности у више случајева него предратно право. Друго, одлагање контумационе пресуде у случају из чл. 12.

(25) §§ 497 и 498, тач. 3, југословенског (§§ 401 и 402 тач. 3, аустриског) законика о грађанском поступку. У науци се као примери за околности на које суд има да пази по службеној дужности обично наводе постојање процесних претпоставки, односно одсуство процесних сметњи, о чему смо, поводом чл. 12, тач. 3, закона, говорили напред под 7. Тако за аустријско право: Најман: *op. cit.*, књ. II, стр. 1103—1105; Pollak: *op. cit.*, Т. I, стр. 483, Т. II, стр. 523; Sperl: *op. cit.*, стр. 493; за немачко право: (§ 335, тач. 1) Rosenberg: *op. cit.*, стр. 348; Schönke: *op. cit.*, стр. 325; Niklsch: *op. cit.*, стр. 301; за предратно југословенско право Џуља: *op. cit.*, стр. 600 и 601.

ст. 3, закона практично увек повлачи накнадно извођење и оцену доказа (обично исправе) о чињеници од које зависи основаност тужбеног захтева, и то ван рочишта. И ово претставља новину у поређењу са нашим предратним правом.

11. Правно правило нашег предратног права о скраћеном облику у коме се могу отпрати неконтрадикторне пресуде, па и пресуда због изостанка (26), не примењује се у пракси судова наше нове државе. Ни Закон о убрзању не говори о скраћеном облику отправка пресуда због изостанка. Пресуда због изостанка у нашем данашњем праву, мора дакле бити образложена. Разлика према контрадикторној пресуди била би у томе што суд у образложењу треба да изнесе чињенице на којима је тужилац засновао свој захтев и да наведе чл. 12 Закона о убрзању по коме те чињенице без доказивања, образују подлогу пресуде. Уз то, као и код контрадикторне пресуде, треба навести материјалноправни пропис из кога проистиче основаност тужбеног захтева.

12. У примени одредбе о жалби (чл. 13) поставило се питање да ли се пресуда због изостанка може побијати и зато што чињенично стање на коме је она заснована није тачно? Не предвиђајући никакво ограничење, закон каже просто да против пресуде због изостанка тужени може изјавити жалбу. Како жалба против првостепене пресуде уопште у нашем данашњем поступку може бити изјављена и због нетачног чињеничног стања на коме је она заснована, то би значило да се и пресуда због изостанка може побијати из тога разлога. Граматичко тумачење законског текста говори, дакле, за неограничену жалбу против контумационе пресуде.

Међутим, не сме се прећи преко аргумената који упућују на супротан закључак. Прво, побијање пресуде због изостанка са разлога погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања повлачи готово увек враћање побијане пресуде од стране другостепеног суда првостепеном у сврху доказивања чињеница оспорених жалбом. То значи да се закон унапред мири са једним замашним губитком у времену и са непотребним утрошком труда. (Ово друго чак и кад би се решење о укидању пресуде доносило по формулару.) Оволика непрактичност Закона о убрзању тешко се може претпоставити. Напротив, треба увек поћи од тога да је у процесном закону за остварење одређеног циља (уколико је он допуштен) изабран увек најцелесходнији пут. Да је законодавац хтео да дозволи побијање контумационе пресуде због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања, он у сврху побијања овакве пресуде не би предвидео један деволутивни (жалба) него ремонтративни правни лек, тј. такав по коме решава суд чија се одлука побија. То је приговор (противљење) против пресуде због изостанка, какав постоји у француском и немачком праву, а постојао је и на подручју Војводине до ступања

(26) § 515 бив. југосл. Законика о поступку у грађ. парницама.

на снагу Закона о грађанском парничном поступку од 13 јула 1929 (27). Из тога што наш закон не предвиђа приговор против пресуде због изостанка, — као једино рационално средство за побијање овакве пресуде ако се то побијање допушта и због нетачног чињеничног стања — може се извести закључак да он не допушта ни побијање овакве пресуде из тога разлога. — Друго, ако би се узело да је жалба неограничена, онда се поставља питање чему служи повраћај у пређашње стање који је предвиђен поред жалбе. Наиме, ако тужени може у жалби са успехом истаћи да чињенице на којима је пресуда због изостанка заснована не одговара стварности и на тај начин издејствовати да парница буде враћена првостепеном суду на контрадикторно расправљање, онда је установа повраћаја сувишна, јер она практично доводи до истог резултата (28). Поћи од тога да је закон за остварење истог циља предвидео две установе (и то једну поред друге у истом члану) значило би поћи од тога да је закон нелогичан, а од те претпоставке се не може поћи. Напротив, мора се поћи од тога да предвиђање могућности повраћаја у пређашње стање упоредо са жалбом има свој смисао. Тај смисао може бити само у томе што се повраћајем у пређашње стање у овом случају постиже нешто што се жалбом не може постићи, а то је враћање парнице у оно стање у коме тужени може порицати тачност чињеничних навода тужиоца. (Ово одговара општем правилу по коме повраћају у пређашње стање нема места ако странка радњу коју је пропустила може накнадно предузети.) На тај начин долазимо опет до закључка да жалба против пресуде због изостанка није допуштена из разлога погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања. Изложена два аргумента изгледају нам одлучни у дискусији по овом питању.

13. Кад донесе решење о одбијању предлога за доношење контумационе пресуде, стављеног на припремком рочишту (чл. 12, ст. 5), а нема места одбацивању тужбе или заказивању новог припремног рочишта, суд ће заказати рочиште за главну расправу на које ће позвати обе странке. Као што смо напред рекли, на том рочишту пресуда због изостанка не може се донети иако тужени не дође. Ако је, пак, решење о одбијању предлога за доношење пресуде због изостанка донесено на првом рочишту за главну расправу (чл. 12, ст. 6), суд може одмах на истом рочишту прећи на расправљање са присутним тужиоцем о главној ствари (редовно на извођењу доказа), јер је то рочиште за то одређено. Решење којим се одбија предлог за доношење контумационе пресуде може тужилац нападати жалбом про-

(27) У француском праву *opposition* (art. 138 Code de procedure civile), у немачком праву *Einspruch* (§ 338 Zivilprozessordnung), на подручју Војводине контрадикција (§ 460 Закона о судском поступку у грађ. парницама — Зак. чл. I: 1911).

(28) Указујемо на то да је у немачком процесном праву повраћај у пређашње стање допуштен само у случају пропуштања рока, а не и у случају пропуштања рочишта (§ 233 Zivilprozessordnung), и то управо зато што је против контумационе пресуде у томе праву допуштен приговор.

тив пресуде. Поставља се питање може ли другостепени суд испитивати да ли има места пресуди због изостанка, ако тужилац у жалби није указао да је неправилно решење којим је првостепени суд одбио његов предлог за доношење такве пресуде. По нашем предратном праву, суд је био везан предлогом и разложима које је страпка навела у жалби (29). Зато и у случају који смо напред изнели суд не би смео узети у обзир могућност накнадног доношења пресуде због изостанка. Ми смо, међутим, мишљења да је принцип везаности другостепеног суда за жалбени предлог и разлоге неодржив у нашем данашњем парничном поступку (30). Доследно томе, мислимо да другостепени суд треба да узме у обзир могућност доношења контумационе пресуде и да укине побијану пресуду ако нађе да за контумациону пресуду постоје претпоставке, без обзира да ли је на то тужилац у својој жалби указао. Првостепени суд донеће у таквом случају пресуду без заказивања рочишта (31).

14. О могућности доношења контумационе пресуде у поступцима посебне врсте Закон о убрзању не говори ништа. У поступку издавања налога контумациона пресуда је искључена, јер приговор на налог има у овом поступку улогу одговора на тужбу. — У поступку у споровима из брачних односа и из односа између родитеља и деце треба, по нашем мишљењу, заузети став да пресуда због изостанка није допуштена (32). У оваквом случају у питању су односи за чији је престанак односно утврђење држава заинтересована у већој мери него кад је реч о имовинскоправним односима. Ако се захтева развод или поништај брака или утврђење постојања односно непостојања брака, или ако се захтева утврђење ванбрачног очитства или проглашење детета за ванбрачно, пресуда којом се тужбени захтев усваја треба да буде заснована на чињеницама за које је суд уверен да су истините, а код контумационе пресуде оваквог уверења не може бити, јер нема ни проверавања тачности тужбеног тврђења. Принцип материјалне истине у споровима из поменутих односа мора остати неокрњен. (Зато суд у оваквим споровима може утврђивати истинитост чињеница и кад оне међу странкама нису спорне, а признање тужбеног захтева не може довести до пресуде на основу признања, нити се странке могу поравнати о предмету спора.) — У споровима из радних односа и у споровима због сметања поседа може се изрећи пресуда због изостанка односно коначног решења због изостанка. Природа ових спорова и особености поступка у њима не противе се доношењу овакве мериторне одлуке.

Др. Боровоје Познић

(29) § 560 бив. југосл. грађ. парн. поступка.

(30) По овом питању изнели смо детаљно свој став у чланку „Нека питања другостепеног парничног поступка“, „Архив“, бр. 2/56.

(31) Тако Sperl: *op. cit.*, стр. 494 и Чуља: *op. cit.*, стр. 602; супротно, ближе тексту § 403 аустриског (§ 499 бившег југословенског) законика, Најман: *op. cit.*, књ. II., стр. 1106.

(32) У немачком законикау о парничном поступку пресуда због изостанка у оваквим споровима је изрично искључена (§§ 618 и 640).

УСЛОВИ ПОСТАНКА ДРЖАВА КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА*

Најстарије вести о Словенима постоје тек из I и II века наше ере, забележене од Плинија Старијег, Тацита и Птолемеја. Код ових писаца Словени се помињу под именом Венети. Области које су тада запоседали протезале су се од Карпата базеном Висле до Балтичког Мора. Ова пространа територија сматра се праомовином Словена, на којој је отпочео њихов аутохтон, самоникао развитак, и где се, наводно, формирала рано словенска народност (1).

Иако су подаци из тога времена врло оскудни, ипак се претпоставља да се нису сви Словени на означеној територији налазили на истом степену друштвено-економског и политичког развитка. Држали су тада врло велике просторе, са знатним разликама у конфигурацији земљишта, климатским, географским и другим условима, те се то различито морало одразити и на начин привређивања и на начин живота појединих рејона (2). Мада се на целом подручју живело од земљорадње и сточарства — у северним пределима преовлађивао је, наводно, паљевински систем у земљорадњи, док је у области Карпата и базена средњег Дњепра запажена употреба рала (3). Затим, овде су могли бити развијенији не само сточарство и земљорадња, већ и занатство и размена. Већи успон Словена у области Карпата и базена средњег Дњепра био је изазван, вероватно, и њиховим додиром с римским покрајинама у средњем Подунављу, као и с грчким колонијама на северној обали Црног Мора. — Саобразно томе, претпоставља се, да је у сектору на југу раније морало доћи и до стварања крупнијих словенских племена и повремених племенских савеза (4).

I

За време Велике сеобе народа један део Словена спуштао се у Панонску Низију и ка обалама Дунава. Нису познати узроци који

* Чланак је састављен према недавно објављеним Византиским изворима за историју народа Југославије, том I, издање Византолошког института САН, Београд, 1955.

(1) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 64—65, Београд, 1953. — Име „Словени“ први пут се помиње почетком V века код византиског писца Псеудо-Цезарија Назијанског (Византински извори за историју народа Југославије, том I, стр. 3—5).

(2) Према извештајима Јордана „многобројна словенска племена насељавала су огромна пространства иза Карпата према северозападу ка реци Висли, а у источном правцу преко Дњепра све до области северно од Бугара, који су били на територији изнад Азовског Мора“ (Историја народа Југославије, књ. I, стр. 64).

(3) Осим тога „значајно је Тацитово запажање да се Венетска племена, мада не бораве стално у једном крају, ипак битно разликују од номада по томе што граде куће“ (Исто, стр. 64).

(4) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 65—67. — Био би то период развитка људског друштва, како каже Енгелс — „чије су тековине сточарство и земљорадња, период у коме човек стиче методе за повећану производњу природних производа људском делатношћу“, разуме се, пошто је претходно пронађен метал од кога је скован „гвоздени раоник са сточном вучом, који је омогућио обрађивање земље у великим размерама...“, те према томе и „гушћу насељеност на мањем простору“ (Ф. Енгелс: Порекло породице, приватне својине и државе, стр. 28—29, издање „Културе“, Београд, 1950).

су ово померање изазвали — као што нису познати узроци који су покренули и Велику сеобу. Претпоставља се да су, осим притиска азиских народа, могли деловати и неки други, економски фактори. Највероватније множавање становништва (и то не само код Словена, већ и код осталих народа из Велике сеобе — Хуна, Авара, Германа) на бази развоја екстензивног сточарства и земљорадње, који увек, уз неразвијеност оруђа за производњу, повећавају потребу за новим земљиштем. Затим, њихово кретање могли су усмерити према југу и богате римске покрајине с десне обале Дунава и изгледу на богат плен. Што се тиче момента покретања Словена — једино је сигурно да почетком VI века масовније насељавају пределе данашње Влашке. Услед тога ова се покрајина, од стране неких византиских писаца, називала тада Склавинијом (5).

Средином VI века Словени и из „Склавиније“ и са других страна јако угрожавају границе Византије, залазећи у својим продорима дубоко на њену територију. Византија је принуђена да се брани ратним походима, а византиски владари, државници, писци, војсковође и правници да се озбиљније позабаве њиховим начином ратовања, материјалним условима живота, обичајима и религијом, у циљу проналажења успешних метода за одбрану. Отуд, од тога времена долазе и све чешће и све сигурније и озбиљније вести о Словенима.

Детаљније податке о становању Словена у подручју Дунава, као и о типу њихових насеља и расним особинама, доноси Прокопије, из прве половине VI века (530—545 или 552). Делећи их на „таљигаше“ или „скитничарске Сармате“, или „дивље“, „пастирске“, или пак „седилачке“, — Прокопије додаје да Словени „станују у бедним колибама, јако раштркани једни од других и сваки од њих и по више пута промени место насеља“ (6).

Али, већ у другој половини VI века (око 569 год.) Менандар помиње „села Словена... и поља“ с леве обале Дунава (7). По свом изгледу Словени су, према Менандару, — „високи и необично јаки, а у погледу боје тела и коже нису ни одвише бели, односно плави, нити сасвим прелазе у црно, него су сви риђи“. По нарави — „ретко се дешава да су рђави или злотвори“ (8).

С краја VI и почетка VII века има још више података о животу Словена код Псеудо-Маврикија. Он наводи да већ „села Словена леже на рекама једно до другот и у узајамној вези, а у близини су им шуме или мочваре или ритови“. Села се разликују на „велика“ и „мала“. — „Праве више излаза из места пребивања због опкољавања која их често задешавају“. — „У прелажењу река

(5) Византиски извори за историју народа Југославије, том I, стр. 17—21, 28, 35.

(6) Исто, код Прокопија, стр. 27—28 и 54.

(7) Византиски извори..., стр. 91—92.

(8) Исто, стр. 29—30. — На другом месту, напротив, Прокопије указује на „зверско“ држање Словена у рату према заробљеним РOMEЈИМА („Тако су Словени стално убијали оне на које би се намерили“).

вештији су од свих људи и одлично издржавају у води... — Имају „обиље свакојакних животиња и у камаре спремљених пољских производа, нарочито проса и хељде“ (9). — Уз то су словенска племена „многољудна и издржљива, лако подносећи и жегу и студен и кишу и голотињу тела и оскудицу хране“.

Из ових података, који су забележени о Словенима у току њиховог спуштања из првобитних предела ка обалама Дунава, може се уочити да се „скитничарски“ или „таљигашки“ или „дивљи“, какви су били средином VI века, Словени постепено преобраћају у „седилачке“. Затим, да њихова насеља, од јако раштрканих бедних колиба на почетку — крајем VI века већ „леже на рекама једно до другог и у узајамној вези“, а села им се деле на „велика“ и „мала“. У исхрани се исто тако напредовало до „обиља свакојакних животиња и у камаре спремљених пољских производа“.

Промене у материјалним условима живота настале у току једног века, праћене су истовремено променама и у друштвено-политичком уређењу Словена. А ове су добиле свој одраз и у идеологији, односно у њиховој религији. — Тако, почетком V века под именом „Склавини“ или „Подунавци“ (дакле док су још били „скитничарски“), — код Псеудо-Цезарија Словени су „дивљи, слободни и без поглавара, пошто своје вође и старешине стално убијају било на гозби било на путу...“ (10).

У првој половини VI века Прокопије забележио је да Словенима „не влада један човек, него од давнина живе у демократији и стога се код њих на заједничком скупу свршавају како повољни тако и неповољни јавни послови...“ „Верују... да је један од богова творац муње, једини господар света, а жртвују му говеда и све остале жртвене животиње... Сем тога, обожавају и реке и нимфе (виле) и друга нека нижа божанства и свима њима приносе жртве и по тим жртвама враћају“ (11).

Псеудо-Маврикије забележио је да су Словени крајем VI века и почетком VII века — „слободни, недопуштајући никако да буду поробљени или да се њима влада, нарочито у својој земљи“, као и да „имају много главара“ који се „међусобно не слажу“ (12). — Ратне заробљенике, наводно, — „не задржавају у ропству неограничено време као остали народи, него им после тачно одређеног рока, остављају на вољу да се, уз извесну откупнину, поврате у своју земљу, или остају тамо као слободни људи и пријатељи“ (13).

Према добронамерним странцима, наводно, Словени се опходе врло пријатељски и у случају да неки од њих настрада док је у гостима против домаћина се покреће крвна освета (14).

(9) Исто, стр. 131—141.

(10) Византиски извори..., стр. 4—5. Дело: Caesarii Dialogi.

(11) Исто, код Прокопија, стр. 34, 26—27.

(12) Исто, код Псеудо-Маврикија, стр. 138.

(13) Исто, стр. 131.

(14) Исто, стр. 130—131.

У погледу начина ратовања и наоружања као и ратне тактике, византиски писци наводе да Словени с једне стране, — „дивљи“, „несложни“, „са много главара који се међусобно не слажу“ и који у „рат улазе без претходне објаве, а завршавају га једино под притиском оружја“, — с друге стране, „при ступању у борбу као пешадија наваљују на непријатеља групно. „Носећи у рукама „мале штитове и копља“ и скривени за „за какав мали камен или ма какво дрво“ одатле насрћу на непријатеља. („То они стално упражњавају у Подунављу, где им је седиште, против РOMEЈА и других варвара.“) (15)

Колику су опасност такви Словени претстављали за Византију види се из мера које су против њих предузимали византиски цареви. Да би спречио упаде Словена и других варвара („овим за ратовање бескрајно загрејаним племенима“) Јустинијан I осигурао је северну границу државе, односно, десну обалу Дунава (и „унутрашњост“) — „многобројним утврдама... и дуж читаве обале разместио војне стражарнице („неисказано много стражарских кула“) да би помоћу њих спречио прелажење... неумољивих и дивљих непријатеља“ (16).

Али, ни утврђења ни војни отпор Византије нису задржали Словене и њихови су напади из године у годину бивали све јачи. — Прокопије извештава да су Словени из Подунавља 548 „прешавши реку Дунав починили страшна злодела над свим Илирима све до становника Драча...“ — У том походу, наводно, пошло им је за руком „да освоје и много тамошњих тврђава које су дотле сматране као сигурне... За њима су ишли илирски архонти са војском од петнаест хиљада људи, али нису имали смелости да се игде сасвим приближе непријатељима“ (17).

Године 550 поново је војска Словена „неочекивано“ поразила „архонте ромејске војске у Илирику и Тракији“ (18). — И у овом походу заузели су Словени наводно „много тврђава“. — Уз описивање освајања града Тапира (19) Прокопије указује и на свирепост држање Словена према заробљеним Ромејима (на спаљивање, набијање на колац и др.).

Године 551 поново је „на земљиште Ромеја провалила толика маса Словена као никад пре...“, с намером да освоји Солун. Обавештени да најистакнутији Јустинијанови војсковођа Герман долази у помоћ Солуну и Словени су променили правац кретања и „прешавши редом све илирске планине створише се у Далмацији“. И онде, „поделивши се у три групе... починише страховита недела... пљач-

(15) Исто, стр. 35.

(16) Исто, стр. 54, 58, 66.

(17) Исто, стр. 38 (све код византиског писца Прокопија).

(18) Византиски извори, код Прокопија, стр. 41.

(19) Док се посада овога града бранила од Словена поливањем са градских зидина „јаким загрејаним уљем и смолом“ и бацањем камења, дотле Словени „притиснуше мноштвом стрела и присилише их на повлачење са ивице зида, те прислонише лествице уз бедем и заузеше град на јуриш“ (Исто, стр. 43).

кајући тамошње крајеве, не путем препада, него презимљујући као у сопственој земљи без икаква страха од непријатеља“ (20).

Исте године Прокопије помиње и други поход у коме је „велико мноштво Словена“ препливало Илирик. У том походу Словени „просто више нису могли да иду напред, јер су са собом гонили неизмеран плен у људству и разној стоци и свакојаком благу“ (21).

У току ових ратова дешавало се да и варвари, односно Словени, претрпе пораз од византиске војске. Прокопије каже да се није „ни Персијанцима на Сараценима ни Хунима ни племену Словена дешавало да неповређени напусте РOMEјску земљу. Јер приликом наступања, а још више при опсадама градова и у биткама, нападајући у многе невоље, нису ни они ништа мање уништавани“ (22).

Описујући походе Словена на Византију византиски писци не помињу ниједног словенског војсковођу. Помиње се „мноштво Словена“ или „огромна маса Словена“, који су пустошили чак до Јелaде, и, што је посебно важно, помиње се и њихово „групно наступање“ итд., али се не каже ни ко их је од вођа предводио, ни под чијом су командом пустошили. Напротив, описујући ратну тактику, наоружање и друге околности под којима су Словени ратовали, на више места препоручују да треба, пре поласка на Словене, „пустити глас да ће напад против њих уследити и са друге стране... тако да ниједан њихов војвода, кад се сваки због такве гласине и слутње буде забринуо за своју земљу, не уграби прилику да се с другима уједини и војсци невоље не зада“ (23). — На другом месту каже да како код Словена „има много главара и пошто се међусобно не слажу, није неумесно неке од њих придобијати... било речима било даровима, нарочито оне ближе граници, а нападати друге, да не би (наше) непријатељство против свију створило код њих јединство или власт једнога“ (24). — И на трећем месту Псеудо-Маврикије препоручује да се Словенима у њиховим селима никако не пружи могућност „да се сједине“ (25).

Отуд, према подацима о ратовању могло би се претпоставити да су Словени, све до пред крај VI века, нападали Византију по племенима, у већим или мањим групама, али без трајнијег унутрашњег јединства и без чврстих племенских савеза.

Обједињавању Словена и њиховом даљем политичком развоју много је допринела појава Авара. У савезу с Аварима Словени су постигли најзначајније успехе у ратовима с Византијом, који су им обезбедили и насељавање на византиску територију.

(20) Исто, стр. 47.

(21) Исто, стр. 48—49.

(22) Исто, стр. 52.

(23) Исто, код Псеудо-Маврикија, стр. 136.

(24) Исто, стр. 138.

(25) Исто, стр. 140. Подвукла Р. Г.

II

Авари или Обри, племе турског порекла, кренули су средином VI века из Централне Азије у Европу под притиском западних Турака са седиштем у Туркестану. Преко територије, која се протезала изнад Црног Мора, прешли у средње Подунавље и ту се задржали. Њихова војска бројала је тада око 20.000 војника, углавном коњаника. Били су чврсто уједињени под својим војсковођом који се звао хаган. По доласку, понудили су Византији, уз велику новчану накнаду, војну помоћ против племена која су из области Кавказа нападали Византију. Покорили су Бугаре на северној обали Црног Мора, дошли до ушћа Дунава и угрозили, вероватно, и онде настанене Словене. Населили су се у Панонској Низији источно од Дунава, пошто су претходно подјармили и раније досељене Гепиде, као и остатке Словена и Хуна. Овим припајањем војска им је нарасла на 50.000 ратника. Био је то велики племенски савез разнородних племена на границама Византије у коме су доминирали Авари — због своје раније постигнуте, чвршће војне организације, јако истакнуте улоге војсковође, због веће ратоборности и организоване покретљивости (26).

Заплетена тада у тешке ратове и с Персијанцима и у Италији Византија није била у стању да се и против Авара с војском ангажује. Цар Тиберије настојао је да нову опасност отклони дипломатским путем користећи се ранијом тактиком Јустинијановом (27). Године 576—579 послао је изасланство аварском вођи Бајану да би га наговорило да зарати против Словена. У случају успеха овим би се паралисала два непријатеља. Бајан је, наводно, и заратио „пустошећи поља“ и „палећи села Словена“, истичући притом да у рат није ушао на потстрек Византије, већ због тога што се Словени нису покорили Аварима, нити су пристали на плаћање данка (28). Поводом овог аварско-словенског сукоба Менандар је забележио да је, на тражење хагана да се Словени и у Склавинији покоре, одговорио словенски вођ Дауритије (и друге „вође с њим рекоше“): „ко је... тај од људи који се греје на сунчевој светлости који ће по-

(26) Од 562 или 568 до 582 Авари су имали војсковођу по имену Бајана, у чијој је породици већ било успостављено наслеђивање функције. — „Бајан је био највећи аварски вођа друге половине VI века. Под његовим вођством извојевали су Авари своје највеће победе у борби с Византијом и осталим народима на Балканском Полуострву“. Њега је наследио млађи син, а овога је збацио старији (Византиски извори..., код Менандра Протектора, стр. 87).

(27) „Целокупна Јустинијанова политика на Дунаву оснивала се на сдржавању равнотеже и узајамне борбе међу варварима. Јустинијаново напуштање те политике отворило је врата Аварима“ (Византиски извори..., стр. 95).

(28) Словени у Склавинији, рекло би се, имали су независтан положај и према Византији и према Аварима бар у овом моменту. И како дотле нису пустошени, код њих су се морала нагомилати блага опљачкана од Византије. Ово би могло послужити као стварни разлог за напад Авара на Словене (Исто, стр. 91—92).

корити нашу снагу? Навикли смо, наиме да владамо туђим а не други нашим. У то смо сигурни док буде ратова и мачева“ (29).

Забелешка Менандра садржи два важна податка: први о вођи Дауритију, на основу кога се претпоставља да су Словени у Склавинији осамдесетих година VI века већ били уједињени под једним војсковођом, и други, да су напредовали и у наоружању, пошто се уз раније податке о употреби штита, стреле и копља (30), у одговору Словена помиње и мач.

Како су се даље развијали односи између Авара и Словена о томе немамо јасних обавештења све до 586 године. Код Менандра се помиње да се 581 у Тракији прикупио ради пљачке „народ Словена више од 100.000“ (31). У времену од 582—592 забележени су неки заједнички напади Авара и Словена на Византију и велики противнапади византиског цара Маврикија (32). Услед неуспеха противнапада вероватно је Византија и била принуђена да закључи примирје пристајући на плаћање данка Аварима у висини од 100.000 златника. Те године Авари су заузели и најудаљеније византиско утврђење Сирмиум (33) — врло погодно за напад на Византију.

Године 585 забележено је да су Словени, наводно, наговорени од Авара „опустошили највећи део РOMEЈСКЕ земље“ (34). Следеће године Словени и Авари већ заједнички нападају Солун, пошто је годину дана раније пропао самосталан напад „одабраног цвета читавог племена Словена“ (35). У извору се наводи да је аварски хаган за ову опсаду „позвао себи сву неверу из Склавиније... њему се наиме покораваше цео тај народ — и помешавши с њима и неке друге варваре, *нареди им* да заједно пођу у поход против богом штићеног Солуна“. Колико је велика била аварско-словенска маса која је учествовала у опсади види се из напомене да су „реке и извори пресушили крај којих би засели логорујући и сву земљу, којом прођоше, оставише као долину уништења...“ (36). — Из описа опсаде произилази да су се Словени тада несумњиво налазили под аварском доминацијом.

Године 593 Словени су, по наређењу аварског хагана, вршили припреме и за опседање Сингидунума (Наводно: хаган им је наредио „да начине мноштво пловила“) (37). Али, има података који указују и на то да примирја склапана између Византије и аварског ха-

(29) Исто.

(30) Исто, Менандар, стр. 92. — „Оружају се малим копљима, сваки човек са по два, а неки од њих и добрим, али тешко носивим штитовима. Служе се и дрвеним луковима и малим стрелицама које су намазане отровном течностју“ (Исто, стр. 133—134).

(31) Византиски извори..., Менандар, стр. 96.

(32) Исто, Теофилакт Симоката, стр. 105 („Научили су Словени да ратују боље но РOMEЈИ... иако прости људи...“).

(33) Исто, стр. 107.

(34) Исто, стр. 107 („Наваливши у густим јатима као какве звезде падавице стигну све до такозваног Дугог зида и приреде силан покољ“).

(35) Исто, *Miracula s. Demetrii*, стр. 176.

(36) Исто, стр. 177. Подвукла Р. Г.

(37) Исто, Т. Симоката, стр. 112.

гана нису обухватала и Склавинију, и да је „Цариград „влашке“ Словене третирао као политички посебну и од Авара независну групу племена“ (38). — Тако је 594 византиски стратег Приск добио наређење да спречи прелаз ових Словена преко Дунава, и то на њиховој територији, иако је нешто раније с Аварима закључено примирје (наводи се да се Прискова војска против тога побунила наводно што је тамо јака зима, а „варварске масе неосвојиве“) (39). Међутим, изгледа да је Приск имао успеха у овом подухвату, па је то „љутило“ аварског хагана (који је патио „од уображене свемоћи“), — те је „наредио да се словенске групе пребацују преко Дунава и нападну РOMEЈЕ“. Међутим, наговорен од „аварских великаша“ пристао је да обустави рат, пошто му је обећан богат плен. (Ромеји су по речима хагана — „на његову земљу заратили и о његове се поданике огрешили“.) (40)

Године 614—618 Словени и Авари заједнички су нападали Солун, с тим што су Авари дошли у помоћ Словенима (који су „окужили град као смртоносни венац“) — на позив словенског вође Хаџона (41). Напад је предузет с циљем да „ни тај једини (град) не буде више у њиховој средини... — окружен њиховим (словенским) насељима...“ А затим и због тога што „он прима и све избеглице из Подунавља, Паноније, Дакије, Дарданије, као и осталих провинција и градова и пружа им уточиште“ (42). Овде су тако исто веома важна два податка: први, о једном словенском вођи по имену Хаџон, и други, о већ насељеним Словенима у залеђу Солуна (43).

Године 626 Авари и Словени извршили су велики напад и на Цариград. Теодор Синкел забележио је поводом тога да су „Словени стекли огромно искуство у борби с морем откад и они уђоше у полове РOMEЈА“ (44).

(38) Исто, стр. 113.

(39) Исто, стр. 116.

(40) Исто.

(41) Исто, *Miracula s. Demetrii*, стр. 191. — „Поменути аварски хаган, живо настојећи да им испуни жељу прикупи унутар своје управе сва варварска племена, заједно са безбројном масом свих Словена, и многих других народа...“ (Исто, стр. 195). — За опсаду града с мора Словени су изградили чамце истесане из једног дебла, а с копна су употребљавали „рој стрела густ као зимске снежне пахуљице... и замрачише дан бацањем стрела и камења“ (Исто, стр. 192).

(42) Исто, стр. 195.

(43) Уз вођу Хаџона први пут се помињу и имена словенских племена — „неизмерно мноштво састављено од Драгувита, Велегезита, Вајунита, Верзита“ и др. Осим тога овде се помињу и „кнезови племена Драгувита...“ (Исто, стр. 186—187 и 204).

(44) Исто, стр. 164—165. — Пошто су десет дана опседали град са копна и са мора (употребише против њега многе ратне справе и увевши у издубљене чамце са Дунава неизмерно и „безбројно мноштво“, испунише њима залив Златни Рог). — Словени су у опсади Цариграда претрпели велики пораз на мору и изгубивши много људи, вратили су се са великом срамотом у своје крајеве (Ускршња хроника).

Али, три године доцније дошло је до сукоба и између Авара и Словена. Овај сукоб онемогућио је њихову даљу заједничку и јединствену борбу (45).

Доминација Авара у аварско-словенском племенском савезу за време највећих ратова с Византијом и насељавања Словена на византиску територију, била је условљена дотадашњим развитком словенских племена и војном организацијом Авара.

По занимању сточари и земљорадници у време покретања из старе постојбине, Словени нису стигли у свом развоју да створе јаче и трајније племенске савезе који би им обезбедили самосталну успешну борбу — можда услед кратког временског размака од њиховог насељавања на леву обалу Дунава до надирања Авара. Отуд су се Авари, са својом коњицом, са истакнутим војсковођом, као јаким заметком и претставником централне власти у личности хагана, и могли наметнути мање ратоборним и расцепканим групама Словена. Каналишући њихову борбу на знатније ратне подухвате, а нарочито на опседање градова, деловали су као обједињујућа снага у политичком развоју Словена. Окупљајући их под својим руководством за заједничке велике нападе, Авари су, наводно, надокнадили „на посебан начин извесну друштвену незрелост Словена“ (46). Међутим, како се у савезима разнородних племена успостављају и неравноправни односи подређених и доминирајућих племена, у коме ови последњи не само што располажу војском потчињених племена, већ им узимају и део ратног плена, а затим и данак (па у случају оскудице и пљачкају подређена племена), — то се тим истовремено ствара и основ не само за груписање сродних племена у чвршћи савез око једне војне команде, већ и за борбу против доминирајућег племена у случају злоупотребе положаја.

Да је између Словена и Авара дошло и до савеза и до раскида на означени начин потврђује се вестима из сачуваних византиских извора. Тако је на једном месту забележено „да једино племена Бугара и Турака (којима припадају и Авари) уређују... бојни ред, јачи од осталих скитских народа, сложено се борећи под заповедништвом једног војсковође“ (47), док насупрот овима „скитски народи (где долазе и Словени) имају, такорећи, једкообразан начин живота и ратовања“... „пошто немају војног поретка“ (48). На основу овог податка може се претпоставити да је војна превласт Авара над Словенима обезбедила и њихову доминацију у савезу, а чвршће груписање словенских племена у том савезу уз помоћ Авара, омогућило је Словенима и успешну борбу против Авара, кад су ови почели да

(45) Исто, Георгије Писидас, стр. 158 („... окрвављени међусобним убијањем у многе су ометени за вођење јединствене борбе...“).

(46) Историја народа Југославије, књ. I, стр. 78.

(47) Византиски извори..., тактика Лава VI, стр. 259.

(48) Исто, стр. 258.

угрожавају њихове битне интересе (натурањем данка, отимањем ратног плена и натеривањем у безуспешне ратне походе, као што је опседање јако утврђених градова — Цариграда и Солуна). Није искључено да је пораз Словена на мору приликом опсаде Цариграда, који су организовали Авари, послужио као непосредан повод за међусобан рат и раскид аварско-словенског односа (49). Јер у даљим византиским вестима словенско-аварски савез се више не помиње.

На основу изнетих података из доба ратовања Словена с Византијом, може се донети неколико општих закључака о њиховом друштвеном уређењу пре насељавања Балкана.

1. Словени у VI веку запоседају леву обалу Дунава по родовима и племенима, заснивајући тамо сталнија насеља и развијајући земљорадњу и сточарство. — Ово доводи неминовно до раскидања родовско-племенских веза. Прво се види из напомене да „племена Словена“ угрожавају ромејску територију, а друго из података о постепеном побољшавању животних услова, о већим и мањим селима Словена, о обезбеђењу њихових насеља, о пуним амбарима пољопривредних производа. На крају, то се види и из података о усавршавању ратне технике и наоружања. Успон у разитку и раслојавање словенског друштва настају добрим делом и услед ратова и великог плена, као и услед додира са далеко развијенијим византиским областима. Све промене, међутим, не могу се објаснити само византиским утицајем. Већ ранији развитак земљорадње, сточарства и занатства, о чему сведоче и извесни археолошки налази из закарпатских области, омогућили су им прихватање и усавршавање поменутих врста занимања и напредак у наоружању.

2. Претпоставља се да је и код словенских племена унутрашњи поредак био успостављен на исти или на сличан начин као и код других народа на истом степену разитка. А то значи да су и код Словена постојали родовско-племенски органи са одређеним друштвеним функцијама, који су успостављени ради одржања унутрашњег реда и поштовања друштвених норми. На то указују како подаци о многим главарима код Словена, тако и подаци о начину обављања јавних послова.

3. Све важније друштвене функције у словенским племенима обављали су — војсковође, већа старешина и народне скупштине, —

(49) „То не беше једна битка ни једноставна борба, него многострука, сложена и на разним странама. Словен удружен са Хуном, Скит са Бугарином, а с друге стране Међанин (Персијанац) са Скитом, сви ти народи, различити по језику и удаљени једни од других, заједнички заратише против нас...“ — Опсада Цариграда није успела пошто је град био јако утврђен и добро брањен. Сви ови народи учествовали су у нападу под вођством аварског војсковође. (Исто, Георгије Писидас, стр. 156). — Настањени у Панонској Низини Авари у VIII веку долазе у сукоб са франачком војском. Карло Велики разбио је њихову војну организацију и од тога времена Авари се не помињу као посебна група. Вероватно су се утопили међу словенска и германска племена.

(карактеристични органи „војне демократије“). — Мада се истакнуте словенске војсковође често не помињу — помињу се ипак (Дауритије и Хацон) у два важна момента у животу Словена. Наиме, у моменту притиска Авара и наметања аварске доминације, а затим, и приликом велике аварско-словенске опсаде Солуна. — Напомене о решавању јавних послова „на заједничком скупу“ указују да је и код Словена постојала *племенска скупштина* у коју су улазили сви саплеменици. — Из одговора, пак, војсковође Дауритија, којим одбија покораване Аварима и плаћање данка, и додатка да су се и „друге вође с тим сложиле“, види се да је практиковано сазивање и „*већа старешина*“. — Сви ови органи вршили су војне, судске и верске функције. — Војсковођа је вероватно био биран и од већа и од племенске скупштине на одређено време и пред веће ратне подухвате. (50). Зато је могао бити и збачен, па и убијен, у случају узурпације власти преко одређеног рока и датих овлашћења. Отуд и вест да Словени, наводно, „своје вође и старешине стално убијају, било на гозби било на путу“. Ово се могло често догађати (и узурпације и убиства) због непрекидних ратова и великих могућности богаћења војсковођа приграбљивањем ратног плена. — Судску функцију, која се састојала у суђењу и кажњавању припадника племена у случају повреде личности и имовине, затим због повреде култа и божанства — као и регулисања система крвне освете — обављале су родовско-племенске старешине. Тежи преступи изношени су пред племенску скупштину. — Исто тако племенске старешине обављале су и верске дужности које су се састојале у вршењу верских обреда — призивања духова и приношења дарова на жртвеник. Затим, враћања, прорицања судбине и догађаја итд. О свему томе има конкретних података код неких византиских писаца. — Пред *веће старешина* изношена су питања рата и закључења мира, плаћања и захтевања данка, као и тежи међуплеменски сукоби и спорови.

4. Обједињавање словенских племена у веће племенске савезе под једним војсковођом долазило је повремено. — На то указују не само подаци о истакнутим словенским вођама — Дауритију и Хацону — већ много више препоруке византиских писаца да се по сваку цену спречи њихово јединство и „власт једнога“. Али, и осим тога, да су Словени већ тада били упознати са значајем „власти једнога човека“, види се и из података о религији Словена, који поред веровања у многе богове (и нимфе) — верују и у једног посебног бога кога сматрају „господаром света“ (појава монотеизма тако исто карактеристична за систем „војне демократије“). — Ако појемо од поставке да су религиозне претставе у много чему (бар у примитивним заједницама) одраз друштвеног стања, онда би хијерархиски ред успостављен у области религије могао одговарати хијерархиском реду у словенском друштвеном поретку, и обрнуто. — Према томе,

(50) У избору старешина одлучивали су лична храброст и ратна вештина.

веровање у много богова произилазило би из родовско-племенске расцепканости (сваки род и свако племе имали су неко своје божанство), а наговештаји о једном врховном богу (код Словена Перуну — богу муње) — одговарало би већ заведеној пракси избора једног војсковође над већом групом племена. Осим тога, и већи ратни подухвати не би се могли извести без једне чвршће команде и усклађивања војних операција, понекад и с копна и с мора, како је несумњиво било у опсадама Солуна и пре доласка Авара. — Разуме се, претставе код Словена о значају власти једнога човека нису имале много заједничког са претставама византиских писаца о таквој власти оличеној у личностима римских царева и војсковођа. Код Словена функција врховног војсковође била је изборна, као код Германа и других варварских народа на истом степену развика, а трајало је одређено време, према овлашћењу друштва. Револуционарне промене које ту власт уздижу до наследне функције у једној породици — они још нису достигли — бар о томе немамо сигурних података у византиским изворима. Тадање друштвено стање код Словена само је претходница оном поретку који се назива — установом монархије.

5. Ратовање Словена с Византијом све до пред крај VI века имало је претежно пљачкашки карактер. Забележено је од стране многих византиских писаца како се Словени са „богатим пленом“ или са „неизмерним благом“ враћају у „своју земљу“ — у подунавске области. Чести и такви ратови усмерили су посебним путем и раслојавање словенског друштва, стварајући имовинске разлике између породица, родова и племена на бази ратног плена. — У ратовима највише су се богатиле војне старешине. Већ по самом унутрашњем реду који у племенима влада, највећи део плена припадао је вођама. Била им је то надокнада од стране друштва и за успешно ратовање и за већи степен опасности којој се у ратовима излажу. Без тога не би имали разлога да се посебно залажу. Осим тога, изостао би и потстрек за истицање и других у ратној вештини, која је у то време од свих људских врлина била на највишој цени. Али, с друге стране, животна несигурност, непрекидни ратови и кретања успорили су код Словена развитак производње употребом робовског рада. И овде су ратни плен и ратовања због плена, као и код других варварских народа, претстављали уносно занимање, неку врсту замене развика производње. — Отуд код Словена и одређен однос према ратним заробљеницима, наиме, појава адоптирања или пуштања на слободу уз извесну цену, или, просто уништавање.

6. На раслојавање словенског друштва указују и напомене византиских писаца о положају жене и неким односима у браку (51). Породица је код Словена тога времена несумњиво — патријархална,

(51) Псеудо-Маврикије наводи да су словенске жене „честите изнад сваке људске природе“ и да се после смрти мужева већина жена убија „не сматрајући животом живљење у удовишту“ (Византиски извори... , стр. 132).

а брак — моногамни. Жена је у породици затворена и подвргнута власти мужа. Сматрала се део њега самог, као оружје или накит, који су се исто тако полагали у гроб са умрлим ратником.

III

Средином VII века завршено је насељавање Словена на Балкан уз непрекидну борбу с Византијом и с Аварима. Њихово кретање у току насељавања ишло је у неколико праваца. — Једна велика група Словена населила је Источне Алпе — долину Муре, котлине — Цељску и Јубљанску, Источну Корушку, Горњо-дравску долину и долину Соче. Словени су продирали у ове области борећи се с Баварцима. Одатле су се ширили једним делом у Панонску Низију подвргавајући се власти Авара. Из Паноније и Склавиније кретале су се друге групе Словена према југу долинама Мораве и Вардара у залеђе Солуна. Са ове територије одвајали су се за Солун, затим према Цариграду, према Грчкој кроз Термопиле, онда за Егир и према Драчу. Словени су силазили и на Јејејско Море идући морем до Мале Азије. — Трећа група Словена продирала је између Дунава и балканског планинског венца према истоку до Анхиала на Црном Мору. — Далмацију су населили исто тако панонски Словени преко данашње Босне и Клиса до Салоне. Претпоставља се да је у VII веку и Грчка до Пелопонеза била насељена Словенима. — Наводно, интензивним словенским насељавањем нису били захваћени једино градови јужно од Македоније, брдовити предели, обала и јејејска острва — мада су и тамо нађени трагови словенских насеља.

Успешно ратовање Словена с Византијом и њихово насељавање на византиске територије олакшала су неколико фактора: прво, масовност и велика покретљивост Словена уз лако напуштање заповеднутих предела и прилагођавање новим, јер су им основна занимања била примитивна земљорадња и сточарство. Друго, друштвени поредак код Словена, односно родовско-племенска демократија са изборношћу органа и поштовања ауторитета вођа без принуде. Затим, томе је много допринео и савез с Аварима у коме је извршена концентрација већих снага Словена под једним војсковођом. Посебно, томе су много допринеле и околности у којима се Византија тада налазила.

Откад је Западно римско царство потпало под власт Германа, многе византиске владаре заокупљала је идеја о обнављању негдашње Римске империје. Најизразитији заступник ове идеје и борац за њено остварење био је цар Јустинијан I. Међутим, његови великодржавнички планови на обнови царства нису имали одговарајућу материјалну подлогу и погодне спољнополитичке околности. Јер, Јустинијан је наследио земљу ослабелу претходним ратовима, нарочито с Персијанцима, са мзлом домаћег елемента у војсци, уз то готово

опустошену од Гота и Хуна, који су током IV и V века прелазили Балканом. И док је западни део царства пропао под налетом Германа, Византија се одржала захваљујући једино својим великим финансишким средствима — пошто је од западног дела била и привредно јача и гушће насељена — и вештим дипломатским акцијама. Наиме, и с Персијанцима и с варварима Византија је ратовала, али се врло често откупљивала данком, паралисала њихове нападе преговорима, завађала међусобно варваре, на крају, примала их у војску и насељавала у своје покрајине. Оваквом тактиком посебно се истицао Јустинијан. Захваљујући тој тактици он је и могао да се упшта у велике ратове против Германа и у Италији и у Африци, који су тамо већ били засновали своје државе (52).

Уз ратове који су му и донели територијалне успехе, Јустинијан је имао велике идеје и остваривао их и у области грађевинарства и културе. Да би обезбедио потребна материјална средства и за вођење ратова на западу и за остваривање планова на унутрашњој реставрацији царства, који су тешко оптерећивали државну касу, Јустинијан је сваки час расписивао нове порезе (53). Његове финансиске мере и апсолутистичка владавина изазвали су незадовољство у грађанству и страначке борбе а на селу честе сељачке устанке. И Јустинијаново време карактеришу, поред стварних територијалних успеха и у Африци и у Италији, као и врло значајне културне тековине — и грађански ратови и велики унутрашњи поремећаји.

У таквим околностима падају аварско-словенски напади на Византију. И добрим делом, Јустинијанови ратови и унутрашње кризе ратовима изазване олакшали су продирање Словена на Балкан. Јустинијан није био у стању да се истовремено и против њих јаче ангажује. А кад се ангажовао често његова војска није била способна да се прилагоди аварско-словенском начину ратовања. Уређена и концентрисана, наступајући по унапред утврђеном плану, — разбијена на једном месту и у мочварним пределима око обала Дунава, најчешће није могла да се поново групише и настави започету акцију. Авари и Словени, напротив, имали су и те предности над византиском војском, што су били далеко бројнији, и, затим, што су и разбијени могли да наставе успешне герилске борбе и са мањим групама.

После Јустинијанове смрти настали су врло тешки дани и за Византију и за његове наследнике. Они су имали да исправљају, како каже професор Острогорски, — „велике грешке — великог цара“.

Италију су, добрим делом, освојили Лонгобарди, а Шпанију Западни Готи. Уз то, како Византија није више била у стању да плаћа

(52) У Африци Вандали а у Шпанији Источни Готи основали су своје државе. Јустинијан је ослободио Италију, Северну Африку и део Шпаније са острвима Средоземног Мора.

(53) „... иако су... Хуни и Словени... поједине покрајине претворили у пустиње ипак никога не ослободи (Јустинијан) пореза...“ (Византиски извори..., Прокопије, стр. 53).

велики данак Персијанцима, и с њима је настављено ратовање које је трајало двадесет година. И као што су велики и скупи планови цара Јустинијана олакшали Словенима продирање на Балкан, тако су им тешке унутрашње прилике, у које су запали његови наследници, и ратови омогућиле стално настањивање. Са насељавањем, Словени постају један од најважнијих политичких фактора у историји Византије.

Најзнатнији византиски владари током словенског насељавања Балкана били су цареви Маврикије (582-602) и Ираклије (610-641). И ови владари не само да су настојали да одрже територије стечене за време Јустинијана, већ се нису одрекли ни његове „универзалне идеје“. Само, мере које су ови владари предузимали за остваривање те идеје биле су много разумније, и, нарочито јевтиније. Маврикије је прво заратио против Словена и Авара на Дунаву увиђајући пресудну важност привредно јачих провинција Источног дела државе за обнову царства. — Маврикије није имао много успеха у овој борби против Словена на Дунаву, али је опсада Цариграда искључила Аваре. Затим, пошто су се за дуже време ослободили Персијанаца, код којих је избила побуна, приступили су реорганизацији државне управе. — Од територијалних остатака на западу образовани су егзархати — Равенски и Картагенски. Код егзарха, који су им стајали на челу, концентрисана је и цивилна и војна управа. Овим је дат основ милитаризацији римско-византиске државе која је имала огроман значај и за одржање и за проширивање њене територије. Осим тога, егзархати су послужили као узор и доцнијем уређењу тема цара Ираклија.

Кад је цар Ираклије дошао на власт изгледало је као да су државни оквири Византије били потпуно разбијени, пошто су Словени, ослобођени Авара, навалили свом снагом на Византију. Остали су јој Истра, затим, далматинска острва и неколико приморских градова у које су се склонили остаци грчко-латинског становништва. У Македонији, Словени нису заузели једино Солун. И, разуме се, Византија је држала још и Цариград са делом Источне Тракије.

Али, и на овако суженим територијалним позицијама, имајући притом у виду и велика освајања малоазиских области од стране Персијанаца, Византија је још увек била толико јака да се не само поново организује, већ и да овлада изгубљеним покрајинама, укључујући у свој домен и новодосељене Словене. — Победу су јој обезбедили елементи веће цивилизације и културе који су се видели и у њеној способности да пронађе ефикасне политичке мере за спасавање царства и онда кад је изгледало да више нема излаза. — У односу на Словене Византији су помогли, исто тако, тематско уређење, и, посебно, хришћанска црква.

Како је највећа опасност претила Византији од Персијанаца у Малој Азији, који су 614 заузели и „Свети град Јерусалим“ (што је поразно деловало на читав хришћански свет); а 625 заједно с Ава-

рима и Словенима опседали Цариград, — то је Ираклије прво организовао преостале малоазиске области. Поделио их је у четири велика округа који су обухватили више старих провинција. Те нове управне јединице или *теме* стављене су под команду стратега. Пошто су сличне промене извршене и у централној управи, нова организација власти добила је изразито војно обележје. У нове округе или *теме* насељавани су војници (54), којима су додељивани на уживање мањи земљишни поседи уз обавезу вршења војне службе. Ове *теме* обезбедиле су велике ратне успехе Византији не само у борби против Персијанаца, (а доцније и против Арабљана) већ и у ратовима против Словена — по њиховом досељењу.

Додељивање земље војницима у провинцијама било је од огромног значаја не само за реорганизацију византиске државе већ и за развитак Словена, који су се, добрим делом, помоћу тематског уређења и подвргли Византији. Јер, по темама насељавани су у првом реду Словени — чак и у малоазиске области. Тако је држава дошла до врло снажне домаће војске, а додељена имања обезбедила су њено издржавање. Овим су смањени и државни расходи, а с друге стране, стварањем војничких (стратиотских) имања јачао је слободан сеоски посед на рачун развоја феудализма (55). И захваљујући тематској организацији, односно милитаризацији државе, Византија је успела да се из хаоса подигне. — Ираклијеви наследници спроводили су тематско уређење свуда где се византиска власт проширивала.

IV

Подвргавање Словена византиској управи није извршено у свим деловима царства, а нарочито није извршено истим темпом и истим средствима у свим покрајинама. Брзина и начин укључивања зависили су не само од околности у којима се Византија налазила, већ и од стратегиског и привредног положаја појединих области. Затим, зависило је то и од односа снага између Византинаца и досељеника, — од могућности утицаја староседелаца на досељенике. На крају, и од жестине отпора Словена, јер се и подвргавање византиској власти као и насељавање вршило кроз непрекидну борбу и унутрашње међуплеменске сукобе.

Најважније стратегиске позиције са којих је Византија полазила у освајању територија запоседнутих Словенима биле су — Ца-

(54) Нови окрузи названи су темама по војним одредима који су се тако називали.

(55) Кад је Византија у току Велике сеобе народа, да би се одупрла Германима, била принуђена да често удара порез на сељаке, — сељаци су се, да би се одбранили од порезника, драговољно стављали под патронат велепоседника. Овим су губили слободу, па је процес везивања колона за земљу био у Византији завршен већ почетком V века. Међутим, велики поседи углавном су уништени у току даљих ратова. (Острогорски: Историја Византије, стр. 18).

риград, односно Источна Тракија и Солун (56). Са ових позиција Византија је вршила непрекидне офанзиве према словенским насељима, а у првом реду, у залеђа Солуна и Цариграда.

У другој половини VII века Словени који су населили Тракију потпали су (око 680) под власт Бугара (57). Теофан наводи да они „завладаше словенским народом... у близини... („над такозованих седам племена...“), који су били обавезни да им дају данак“ (58). Исте године и Нићифор је забележио да су Бугари „завладали словенским племенима... једнима наредили да чувају области близу Аварима, а другима крајеве близу РOMEЈСКОГ царства“ (59). Међутим, како су ови Словени, бавећи се земљорадњом и „разним занатима“, били на „знатно“ вишем ступњу развитака од бугарских нападача, то су се Бугари, наводно, врло брзо претопили у словенској средини, изгубивши већ крајем IX века и свој језик и племенске особине. Стапање Словена и Бугара на овој територији омогућено је уврштавањем родовско-племенских старешина Словена (жупана) у састав бугарске племенске аристократије (бојаре), са којима су заједно запосели најбоља земљишта, натурајући становништву феудалне обавезе, наслеђене од Византије. У даљем развитуку кроз непрекидне унутрашње сукобе и јачање феудалних снага, и с једне и с друге стране, уз словенско-бугарска трвења око врховне власти, учврстило се постепено бугарско племство и бугарска државност са претежно словенским народним елементом. Византија је била принуђена да је призна, у прво време плаћањем великог данка, кадгод је губила битку у рату с Бугарима, не напуштајући ипак мисао и о њеном уништењу. Али у IX веку Бугарска је нагло ојачала ширећи се ван Источне Тракије на рачун Византије, као и на рачун територија запоседнутих Словенима. Са своје стране, Византија је вршила непрекидни утицај на државни живот Бугарске, — највише путем покрштавања Бугара и Словена. Затечени феудални односи, натурална привреда и изграђена функција бугарског хагана, одредили су облик државног уређења — односно феудални друштвено-економски поредак и феудалну монархију.

Најкомпактније масе Словена насељене у залеђу Солуна, а на територији грчко-римске покрајине Македоније — биле су изложене и најнепосреднијем и најјачем утицају Византије (60).

(56) И поред више покушаја Словенима није полазило за руком да освоје Солун.

(57) Наводно, кад је умро Куварт хан „Велике Бугарске“, која се налазила на западној обали Азовског Мора, један од његових синова, хан Аспарух, са делом Бугара војнички добро организованих, упутио се на Византију.

(58) Византиски извори..., Теофан, стр. 225.

(59) Исто, Нићифор, стр. 241.

(60) У областима јужно од Македоније врло брзо по досељењу извршена је најпунуја грецизација словенског становништва. Бројност византиског елемента и њихова културна преминација допринели су утапању Словена у староседеоце — слично процесу спајања словенског елемента и Бугара у Тракији.

Интересантно је да су се и ове области у даљим византиским изеорима називале „Склавинијом“ (61). — Из ове нове „Склавиније“ Словени су непрекидно нападали Солун у тежњи да обезбеде нормалан излаз на море компактним словенским насељима у његовој позадини. Али, и Византија је непрекидно ратовима настојала да подвргне својој власти ове плодне и за њу стратегиски врло важне покрајине. Има података да је с времена на време, и бар делимично, имала успеха чак и у току VII и VIII века. Велики успеси долазе тек после неколико великих ратних похода — Костантина II (око 658), цара Јустинијана II (688) и Константина V (758). — Наиме, крајем VIII века основана је тема Македонија која је обухватила западне делове Источне Тркије са седиштем у Адријанопољу. У првој половини IX века и Солун и Драч са околинама постали су посебне теме, а половином IX века основана је и тема Стримон која која је обухватала поречје Струме (62). Словени, који су у то време већим делом и покрштени, несумњиво плаћају данак византиском стратеги (63).

Крајем VIII века у односе и сукобе између Македонских Словена и Византије упада Бугарска. Године 773 бугарски хан Темеринг угрожава словенску Верзитују (64). — У то време помиње се и „архонт Словена Верзитује“, који се 799 налази и у једној завери против византиске царице Ирине.

Почетком IX века, пошто је потпуно овлада Словенима на Пелопонезу, Византија је инфилтрирала Византинце из свих тема на територију на којој су настањени Македонски Словени, углавном да би спречила продирање Бугара (65). — Као реакција на то 811 удружени Бугари и Словени налазе се против Византије (66). — У даљим вестима забележен је један већи устанак Македонских Словена (67). — Тек је византиски цар Василије I (867-886) успео да до краја њима овлада „погрчивши их, подвргнувши их управљачима на ромејски начин, и подаривши им крштење, ослободи их ропства сопствених владара...“ (68). — Овом начину подјармљивања Словени су пружали велики отпор „сматрајући бољим да их уништава поглавица из сопственог рода него да се покоравају Ромејцима и да се повргавају законима“. Наводно, чак и они који су „примили светињу спасоносног крштења... утолико колико до њих стоји, чувају склоност према старим обичајима (69).

(61) Византиски извори..., *Miracula s. Demetrii*, J, стр. 177. — И Теофан, стр. 222.

(62) Исто, *Miracula s. Demetrii* II, стр. 200. — Крајем VII века Византија је имала само две теме — Тракију и Хеладу. Почетком IX века основана је тема Кефалонија (Јонска Острва).

(63) Исто, Теофан, стр. 209.

(64) Верзитуја је захватала централни део Македоније — пределе око Охрида, Битоља, Преспе, Прилепа и Велеса. Настањивали су је Словени звани — Брсјаци (Исто, Теофан, стр. 233).

(65) Исто, анонимни писац из IX века, стр. 251.

(66) Исто, житије Георгија Декаполите, стр. 255.

(67) Исто, „Тактика“ Лава VI, стр. 260.

(68) Исто, стр. 260.

(69) Исто, Јован Каменијат, стр. 267.

Из ових обавештења виде се неколико врло важних чињеница о друштвено-политичком развоју Македонских Словена у Византији. Прво, да је процес подвргавања византиској власти текао не само кроз борбу између две војске — словенске и византиске — већ и кроз сукоб старих словенских обичаја и римско-византиских закона, чак и кад се деловало путем хришћанске пропаганде тог „ефикасног оруђа хеленизације и смиривања варварских народа“ (70). И друго, да се у раслојавању словенског друштва у току једног века огромно напредовало кад је византиски писац могао да каже да су Словени уништавани и „од сопствених поглавица“ пре покорављања Ромејима.

Због тога је борба против Византије и Бугарске и после ових мера настављена. Процес унутрашњег развоја и тежња старешина македонских племена за сопственом политичком афирмацијом није дозвољавала мирно подвргавање византиској, односно бугарској власти. — У једном од већих устанака против Бугара са центром у Верзигији, на челу са брљачким кнезом Самуилом — оснива се и држава Македонских Словена или „Самуилово царство“.

Посебну историју ван византиског утицаја имала су словенска племена у пределима Источних Алпа — или Карантанији. — У склопу племенског савеза чешко-моравских Словена са војсковођом Самом и они су се, под својим кнезом Валухом, око 630, ослободили аварске власти. — Али док се елементи њихове државности нису још јасно ни испојили, већ потпадају под власт Германа (745). Како је, међутим, текао развој Карантанских Словена у раздобљу од стотину година њихове независности не може се детаљније пратити, јер нема сигурних података. Ипак, несумњиво је да су се у том времену могли територијализирати и развити сопствену производњу која је и код њих послужила као основ друштвеном раслојавању јасно уочену тек под влашћу Германа. — Карантански Словени или Словенци, у оквиру феудалне франачке државе, имали су извесну локалну самоуправу, која се састојала у праву народа да бира сопствене кнезове. — После устанка Панонских Хрвата 819 под кнезом Јудевитом Посавским, коме су се прикључили и Карантански Словенци у борби против франачке власти, аутономија им је укинута. На место домаћих кнезова дошли су немачки грофови, а поглавари Словенаца утопили су се у франачке феудалце губећи своје племенске особине.

О словенским племенима која су се населила у залеђу далматинских градова и у данашњој Славонији, а од којих се доцније формирала хрватска народност, мало има података пре IX века. — Године 678 забележено је да „становници западних крајева, аварски хаган и тамошњи краљеви, егзарси, касталди и поглавари западних народа, пославши преко посланика дарове цару (византиском), затражише да:

(70) Исто, стр. 268.

се и њима дају благодети мира. Цар попусти њиховим молбама и одобри им мир као господар“ (71). На основу ове вести мисли се да је овде реч о словенским племенима („западним народима“) у доцнијој Хрватској, која су тада признавала византиску власт, а византиски цар њима власништво територија које су већ били запосели. Архонт, егзархонт, рекс — биле би титуле њихових вођа (72). — Међутим, изгледа да је власт византиског цара над овом групом Словена била више фиктивна. Отуд су и они могли имати дужи период мирног развитка — од досељења до појаве Германа, односно Франака у Панонској Низији и Истри. — Крајем VIII века, док је Византија ратовала с Арабљанима и Бугарима, — пошто је разбила Аваре — франачка држава је силно ојачала и проширила се с тенденцијом да захвати све негдашке римске територије. Почетком VIII века она подвргава својој власти и словенска племена у Далмацији и у Словенији. Кнезови оба дела будуће хрватске државе помињу се као вазали франачких краљева с обавезом учешћа у ратовима на страни Франака (73).

Најмање података имамо о оним словенским племенима која су населила централни део Балканског Полуострва — области Пиве, Таре, горње Дрине, Лима, Ибра, горње Западне Мораве. У ком су моменту и она признала власт Византије и у којој мери није познато. Извесно је толико да тематско уређење овде није спроведено, те се претпоставља да су се од досељења, скоро у току два века, могла мање-више мирно развијати, односно без већих спољних утицаја. Зна се даље да је један од кнезова из ових области, по имену Властимир, средином IX века тежио да прошири свој утицај и на Словене у Далмацији, као и на Македонију. Ово је, наводно, изазвало рат с Бугарима у коме су Бугари за извесно време, били сузбијени. По Властимировој смрти управљали су његови синови — Мутимир, Стројимир и Гојник. У то време изгледа да су већ били код ових племена установљени и извесни класни односи, на којима се заснивала и владавина ових кнезова, пошто нису више долазили на власт по избору већ по наслеђу. Има, наиме, помена да су два роба поклоњена бугарском владару Борису, уз друге дарове, од стране Мутимирових синова. Ро-

(71) Како је дошло до тога да се ова словенска племена назову хрватска, није познато. Највероватније је да је међу масом словенских племена са разним именима у залеђу далматинских градова постојало и племе са именом Хрвати. У борби око погодних територија за настањивање и организовање живота и производње истакло се једно племе око кога су се окупиле мања племена истог порекла узимајући у том процесу спајања име већег и чвршће организованог племена — овде Хрвата. Хрватско име се могло јаче афирмисати по досељењу и у борби против спољних непријатеља, а за одбрану племенске слободе. Као најјаче и најборбеније оно је могло и у том циљу окупити околна и мања словенска племена која су се утопила и именом у централно племе. — Сличан процес догодио се вероватно и код Срба. И једна и друга групација словенских племена постала су основ формирања двеју народности.

(72) Византиски извори..., стр. 224.

(73) Кнез далматинско-хрватски „спрам франачкога владара преузео је... као и панонско-хрватски кнез, дужност, да ће на царски позив вјерно вршити војну службу“ (Фердо Шишић: Преглед повјести хрватског народа, I књ., стр. 72, Загреб, 1920).

бови су овде могли бити ратни заробљеници, који више нису ослободжани, или осиромашени сељаци, запослени као кућна послуга или у земљорадњи на владаочевим поседима. Кад се узме у обзир да су ова племена запосела врло плодне терене погодне и за развитак напредније производње — у сточарству и земљорадњи — онда је разумљиво што се овде могла формирати држава око српских племена, способна да укључи у свој домен и друге мање словенске државице у току даља два или три века.

* * *

Иако се историја Јужних Словена, од досељења на Балкан па до појаве њихових држава, не може пратити у детаљима, са сигурношћу се може тврдити и на основу мало података да се и код њих државе јављају из антагонистичких друштвених односа, у фази распадања родовско-племенског поретка. Са територијализирањем родова и племена у областима бивше римске империје и са преузимањем затечених облика и односа производње, бар на неким местима, код Словена је убрзано стварање имовинских разлика у оквиру старих заједница, што је послужило као подлога и класном раслојавању. Али, поред унутрашњих фактора томе су много допринели код Словена и неки други, спољни елементи. Јер, мало има народа који су у процесу настанка својих државних организација имали такозвани „чист“ развитак од гентилног уређења до државе, без већих кретања са првобитног терена и без знатнијих спољних утицаја. Такав, аутохтон развитак са постепеним друштвено-економским променама у оквиру гентилног уређења имале су неке грчке робовласничке државе, као Атина на пример, или, неке државе Старог Истока, као египатска држава. Напротив, код европских народа, односно код германских племена која насељавају највећи део данашње Европе почев од IV века наше ере, као и код Словена који се насељавају од краја VI века, државе настају под знатним спољним утицајима. Већ самим тим што се јављају у областима негдашњег римског царства неминовно су морале преузети не само део друштвено-економских односа и начин привређивања, већ у многоме и затечен државноправни поредак. Под деловањем римско-византиског државног уређења и римско-грчке културе, уз инфилтрирање латинско-грчког становништва међу Германе и Словене, и обрнуто, мењало се германско-словенско гентилно уређење. На место генса појавила се код Германа — марка као територијална јединица, а на место рода појавила се код Словена — сеоска територијална општина. Овим променама несумњиво су најављене државе. Међутим, код Словена, осим ових услова, постојала је и једна посебна специфичност у раслојавању родовско-племенског поретка. Наиме, док је западни део римског царства нестао под навалом Германа, источни се одржао још хиљаду година и непрекидно деловао на

балканске Словене. То деловање вршило се најчешће у ратовима и са покрштавањем Словена.

Ратови са Византијом и Бугарском, а на западу и са франачком државом, учврстили су словенске међуплеменске савезе, усавршавали ратну вештину Словена и њихово наоружање (74). Затим, ови ратови учвршћивали су и положај словенских војсковођа, оправдавајући и њихову неопходност, мирећи саплеменике са „ропством сопственим поглавима“ пред невољама које би их снашле победом непријатеља и натурањем њиховог пореског система још неусавршеног код Словена. Осим ратова, и војна организација посебно византиско тематско уређење, онамо где је спроведено, као у Македонији и Далмацији, најефикасније је деловало на компактност словенских племенских целина. Са тим уређењем саплеменици, дотле припадници одређених родова, отргнути из њих, постали су поданици, војни и порески „обвезници“, на свом приватном малом сеоском поседу у оквиру византиских територијалних општина. Са овим променама и дотадашњи облици регулисања друштвених односа и кажњавање од стране самог друштва у оквиру старих заједница, изгубили су важност. Заменили су их византиски закони у којима је све било предвиђено. Не само дажбине и порези, већ и надлежни органи, и казне, и начин кажњавања за кривична дела учињена, не у роду и племену, већ у територијалним општинама. — Уз ратове с Византијом много су допринели раслојавању словенског друштва и појави држава и међуплеменски сукоби око територија и за погодније услове живота. У тим сукобима мање територије спајале су се у веће, учвршћивале се као политичке јединице на земљишту Византије. Са проширивањем неких територија на рачун мањих смањивао се и број управљача (75) док је јачала функција главног војсковође и проширивала се његова надлежност. Са проширивањем територије, сужавала се надлежност мањих војсковођа и локалних поглавара који су неосетно дошли, са утапањем своје територије у централну област, према главном војсковођи у подређен положај. Тако је настала „централна власт“, битни претставник државне власти у феудализму. Та власт се изграђивала не само у ратовима, већ и уз непрекидно деловање супротних елемената у словенском друштву који су тежили одржавању традиција — изборности старешина и старим „правицама“. Међутим, и у том процесу одлучили су, у прилог наслеђивању функција старешина, нови својински односи, не само преузети од Византије, већ развијени у самом друштву у току два века привредног развоја Словена на Балкану.

(74) У једној опсади Солуна, крајем VII века, помињу се код Словена „стреле тек пронађене и... оно што нико из нашег нараштаја није ни знао ни икад видео, чак за већину тога не могосмо све до сада ни имена дати“. Затим, 680 год. помињу се и „тешко наоружани пешаци у словенској војсци“. (Византиски извори... *Migascula s. Demetrii II*, стр. 204 и 210).

(75) Тако се на рачун мањих словенских државица у IX веку — Хума, Неретве, Требиња, доцније Зете — проширивала Рашка, која је имала најбоље и привредне услове, те је лако постала центар окупљања једног већег дела словенских племена око Срба за учвршћивање српске државности.

Међутим, од свих спољних елемената на раслојавању словенског друштва, најефикасније је деловало — покрштавање Словена. Са геслом византиско-франачких мисонара — „подај богу божје, а цару цареву“ — експлоатација страних поглавара и домаћих старешина правдана је „божанским пореклом“ и неопозивим налозима „виших сила“. Да би деловање мисионара међу паганским Словенима било што ефикасније осниване су и посебне словенске црквене општине и епископије, при чему се није тако исто водило рачуна о племенској и родовској припадности верника и њиховим ранијим територијама. Уз општине и епископије, попове и епископе, обавезно су долазили и такозвани „духовни дугови“. Убирање ових „дугова“ обезбеђивали су и византиска и франачка и словенске државе, пошто је хришћанска пропаганда била једно од ефикаснијих сретстава подјармљивања поданика. Отуд, и отпор Словена покрштавању под видом сукоба између „стarih обичаја и државних закона“. На крају, успех су мисионарима обезбедили словенски поглавари, сада већ владари „по милости божјој“, а не по избору, који су у томе видели и свој интерес, повезујући се врло често са горњим слојевима и византиског и франачког друштва. — Тако су и код Словена, у току рађања њихових држава, „економски услови и материјална сретства прибавили сили победу“ (Енгелс).

На крају, може се закључити да је и код Словена јака војна организација изграђивана у тешким ратовима и међуплеменским сукобима дала државне органе, као и код Германа неколико векова раније, а степен развитка друштвене производње, односно натурална привреда са доста примитивном земљорадњом и сточарством у опустелим и разореним областима Балкана — друштвену епоху, феудализам, и њему одговарајући државни облик — монархију.

Др. Ружица В. Гузина

ПИТАЊЕ УЗРОЧНОСТИ У ОСИГУРАЊУ

1. У нашој правној литератури питање узрочности је разматрано врло мало у посебним, том питању посвећеним монографијама (1), већ је то питање разрађивано у оквиру дела која третирају целоку-

(1) Тако др. В. Furlan: Problem pravne kauzalnosti, Zbornik znanstvenih razprav, XIV letnik (1937/38) др. S. Lapajne: Spori v pogledu vzročne zveze, Zbornik znanstvenih razprav, XI letnik (1934/35); Vladimir Solnar: Le rapport de la cause à effet et le droit positif, — Revue de Droit pénal et de Criminologie, 1937; Т. Живановић: Појам узрока у кривичном праву, Архив, 1910; исти: Du principe de causalité efficiente en Droit pénal, Paris 1908; исти: Ursachenbegriff im Strafrecht, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1910; Кулаш: Принцип каузалитета у кривичном праву, Бранич, 1934; Ј. Црногорчевић: Један поглед на проблем узрочности у кривичном праву, Архив, бр. 2/1952.

пни систем кривичног права (2). Међутим, колико нам је познато, код нас није уопште разрађиван овај проблем са становишта осигурања. Због тога је потребно указати на извесне специфичности које се морају имати у виду приликом проучавања узрочности у осигурању.

2. У пракси се, при решавању појединих отштетних захтева из уговора осигурања, врло често постављају два питања: прво, да ли је уопште остварен ризик и друго, на који је начин остварен? Ова два питања се нарочито постављају код поморског осигурања, јер често не остају преживели сведоци оствареног удеса. Тако није био редак случај раније а нарочито се за време рата често дешавало да брод ишчезне без икаквих вести. Тада се постављају два питања: прво, да ли је брод настрадао, а затим, који је узрок да је брод настрадао?

С обзиром да у таквим случајевима не постоје никакве чињенице које би могле да послуже као доказ о проузрокованој штети, то се ово питање мора решавати путем претпоставки. Чим се брод не јавља одређено време, претпоставља се да је удес задесио брод, тј. да се је остварила одређена последица (3) Исто тако може се поћи од претпоставке да је до штете дошло услед ратних догађаја, ако се штета догодила за време рата (4) односно да је штету проузроковао поморски ризик, ако се не могу утврдити околности под којима се је остварио ризик (5). Према томе, иако је остварење „каузалног односа позитивна претпоставка за обавезу осигураваача“, ова претпоставка не мора бити остварена, већ је довољно за решавање односа из осигурања да се и сам каузални однос претпоставља. За решавање односа насталих остварењем последице у кривичном праву је неопходно да се увек тачно утврди како је дошло до њеног остварења.

За остварење последица је потребно више услова. Скуп тих услова у узајамном прожимању са последицом и прелажењем једног у друго претставља једну повезану целину, тако да се може говорити не о узроку и последици, већ о „кретању одређеног односа узрочности“ (6). Међутим, „ствари и појаве нису повезане само уопште, већ су повезане просторно и временски тако да једна проузрокује другу у настајању и нестајању. Притом се једне јављају

(2) Др. Ђ. Тасић: Енциклопедија права, 1935; др. Т. Живановић: Основни кривичног права, Београд, 1935; Др. М. Доленц и Ал. Маклецов: Систем целокупног кривичног права Краљевине Југославије, Београд, 1935; Никола Срзентић -- Др. А. Стајић: Кривично право ФНРЈ, Београд, 1953; Др. М. Константиновић -- Др. Капор: Облигационо право, скрпита, Београд, 1952; Dr. Stanko Frank: Teorija kaznenog prava po krivičnom zakoniku od godine 1951, Zagreb, 1955.

(3) В. чл. 9, тач. 1, Опћих услова за осигурање бродова на мору Државног осигуравајућег завода.

(4) Тако су у Италији, за време I и II светског рата донети прописи према којима, ако не постоје одређено време вести о броду, претпоставља се да је брод нестао усред ратних догађаја (Декрет од 2. IX. 1917 одн. 7. XII. 1942).

(5) Чл. 849 НГВ.

(6) Хегел: Филозофске свеске, изд. 1947, стр. 136, цитирано по Б. Зихерлу: Дијалектички и историски материјализам, Београд, 1951, том I, стр. 84.

као узроци а друге као последице“ (7), а између узрока и последице постоји веза која је објективно дата.

Свака је последица уствари изазвана скупом појава и читав тај скуп појава јавља се као узрок појаве. Овакав скуп услова, одређен као узрок, непримењив је често пута у праву за регулисање конкретног односа, јер доводи до закључка да је сваку појаву проузроковао скуп услова. Али прихватањем скупа услова као узрока последице онемогућило би се уопште осигурање.

Осигуравач склапањем уговора о осигурању преузима обавезу накнаде штете, ако се остварио одређени ризик (узрок). Обавеза осигуравача има за претпоставку да је ризик одредљив. Ако би се прихватило да „скуп“ услова проузрокује последицу, онда се не би могла ниједна штета накнадити, јер је под таквим условима врло тешко одредити које све услове обухвата узрок.

Примењено на одређен случај могу се међу условима одређеног односа узрочности издвојити извесни услови као узроци последице. У праву се, па и у праву које регулише односе из осигурања, некад само и један услов сматра „узроком“. Тиме се не пориче да су и остали услови допринели проузроковању последице, већ се само, са становишта права које регулише дати однос, сматра само један услов као неопходан али уједно и довољан. Наравно одмах у вези с тим поставља се и питање: Како и на који начин правити разлику између услова и услова-узрока?

Сваки каузални низ није једноставан у редоследу узрок-последица. Између узрока и последице може други каузални низ да прекине први каузални низ. Поставља се питање, са становишта осигурања, шта се има сматрати узроком последице? Нарочито је то потребно у оним случајевима кад је један од узрока осигуран а други није.

Узрочни низ може имати за последицу не само штету, већ нови каузални низ који тек са своје стране има за последицу остварење штете. Поставља се тада питање да ли се има сматрати узроком штете узрок првобитног узрочног низа, тј. низа који има за последицу нови каузални низ, или се нови каузални низ мора независно посматрати?

Одговор на сва ова питања дају теорије о узрочности на разне начине.

3. Теорије о узрочности које су се појавиле у кривичном и грађанском праву, нашле су примену и у осигурању. Ове теорије или прописује законодавац (8) или су усвојене у судској пракси и примењиване приликом расправљања конкретних случајева (9). Међутим, поред ових теорија које су оживотворене кроз судску прак-

(7) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 75.

(8) Британски *Marine Insurance Act, Section 55 (1)*, прописује да се код решавања питања узрочности примењује „*causa proxima*“.

(9) У Немачкој судови за грађанскоправне односе примењују теорију адекватне узрочности.

су, постоје и друге теорије које нису добиле право „грађанства“ у пракси. На овом месту ће бити изложене само оне теорије које се јављају у осигурању. То значи да у праву има и других теорија о узрочности. Бројност радова о каузалитету је тако велика да о томе у самој Немачкој постоји толика литература „да би за њено проучавање једва био довољан цео људски живот“.

Најстарија теорија о узрочности у праву (10), па самим тим и у осигурању, јесте теорија која се заснива на принципу „*causa proxima non remota spectatur*“. По овој теорији се од свих услова који су претходили последици има узети као узрок последице онај услов који је најближи последици. Издвајање услова-узрока од осталих услова врши се на основу манифестације по времену (поредоследу) услова у узрочном низу. Услов који непосредно претходи последици је услов-узрок последице.

Једноставним решењем сложеног проблема узрочности ова је теорија упростила проблем и олакшала примену. Питања како одредити узрок код прекинутог узрочног низа као и у случају кад узрочни низ нема за последицу штету већ нови узрочни низ, веома се лако решавају по овој теорији. Без обзира на претходне услове који доприносе остварењу последице, увек се има сматрати за узрок последице последњи услов. Баш због тога, иако је ова теорија најстарија, још увек има врло широку примену у осигурању. Принцип „*causa proxima*“ прихватило је енглеско право о поморском осигурању. Позната је и у Француској под именом „последњег и непосредног услова“, а примењивана је и у Немачкој у поморском осигурању. Код нас, приликом решавања отштетних захтева Државни осигуравајући завод такође се држи у транспортном осигурању принципа „*causa proxima non remota spectatur*“.

„*Causa proxima*“ полази од принципа да се услови који су удаљенији не могу сматрати узроком. Потребно је само из сплета услова који су претходили последици пронаћи услов најближи последици и читав проблем је самим тим и решен. Међутим, применом ове теорије у пракси не добијају се увек резултати који су са логичног гледишта увек најправилнији, и у томе је њен основни недостатак. Теорија „*causa proxima*“ је због тога знатно измењена. Не прави се разлика између услова-узрока и услова само по томе како који услов стоји у редоследу према последици, већ и према томе да ли је неки услов више или мање делатан (11).

На нарочите тешкоће наишла је теорија „*causa proxima*“ кад је један осигурани догађај а имао за последицу други догађај б, који није осигуран, а тек је овај догађај б проузроковао последицу с. Да би решио ове случајеве, енглески суд је морао да знатно измени значење „*causa proxima*“, па је у једном случају донео одлуку

(10) B. Furlan: op. cit., стр. 98 и 99.

(11) F. Templeman: Marine Insurance, its Principles and Practice, London, 1948; Б. Фулан: op. cit., стр. 99; G. Ripert: Droit maritime, Paris, 1930, tome III, n. 2418.

да први узрок „није никад престао да постоји, већ је константно остао ефикасна и доминантна опасност“, а у другом случају да брод никад „није изишао из иминетне опасности све док није био изгубљен“ (12). Механичка примена најближег услова морала је да падне, јер доследна примена ове теорије даје неодрживе резултате. Због тога је енглеска судска пракса, упркос законске одредбе о примени „causa proxima“ у решавању спорова из поморског осигурања, учинила значајна отступања од ове теорије. Примењујући у пресуди начела о узрочности која нису у сагласности са „causa proxima“, један енглески судија је образложио овај свој поступак речима „causa proxima није проналазак да се избегну тешкоће око откривања правог узрока или узрока по здравом смислу“ (13).

Данас начело „causa proxima“ више не значи да је узрок последице услов временски најближи последици, већ услов који је „најближи по ефикасности“ (14). А чим се дозволила могућност процене ефикасности услова отвориле су се широке могућности оцењивања који је услов ефикаснији. Наравно да остаје још отворено и питање критеријума за ефикасност.

Не само да је енглеска судска пракса отступила од „causa proxima“, већ се и у доктрини увидело да је она неприменљива. Чињени су покушаји да се прилагоди што више потребама живота, али она није могла да пружи задовољавајућа решења (15). И поред свег проширења значења „proxima“, ова теорија каузалитета је у извесним случајевима осигурања сасвим неприменљива. Тако је познат случај са ризиком баратерије у поморском осигурању. Код ризика баратерије узрок никад није последњи услов, већ увек даљни, чак се може рећи временски прави услов од читавог скупа услова који изазивају каузални низ (16).

4. Зачетником савремених теорија о узрочности у праву може се сматрати Ф. Бури (17). Поставио је теорију о узрочности, познату у праву као теорија „conditio sine qua non“. Ова теорија полази од тога да су сви услови допринели остварењу последице, па према томе се сваки услов може сматрати узроком. Као што је већ примећено, ако се *nx* услова изједначи с последицом *b*, не може се узети да и сваки *x* може да оствари последицу. Осим тога, ако међу

(12) Случајеви из енглеске судске праксе *Reischer v. Borwick* (1894) 2. Q. B. 548; 7 ASP. MLC 493 и *Leyland Shipping Co. Ltd. v. Norwich Union Fire Insurance Soc.* (1918) A. C. 350; 23 Com. Cos. 190; 14 ASP MLC 258; 34 TLR цитирано по Templeman: op. cit., стр. 138 и 139.

(13) Lord Sumner у случају *Becker Grays & Co v. London Assurance Co.* (1918) A. C. 101; 23 Com. Cos. 205; 14 ASP MLC 156, cit. по Templeman: op. cit., стр. 135.

(14) Templeman: op. cit., стр. 135.

(15) Тако напр. A. Brunetti: *Diritto Marittimo privati Italiano*, Torino, 1929—38, т. III, стр. 463; Dr. C. Ritter: *Das Recht der Seeverversicherung*, 1922, par. 28, Num. 8.

(16) Arnould: *On the Law of Marine Insurance and Average*, London, 1950, n. 858, стр. 779.

(17) V. Buri: *Kausalität und ihre strafrechtlichen Beziehungen*, 1985.

условима постоји једнакост, то није „каузална једнакост“ већ „логична једнакост“ (18).

Теорија „*conditio sine qua non*“ је исто тако као и теорија „*causa proxima non remota spectatur*“ покушала да читав проблем каузалитета упрости. Она је, међутим, за разлику од теорије „*causa proxima*“, отишла са својим закључцима у другу крајност. По овој теорији сви су услови, чак и најудаљенији, претворени у узрок, тако да међу њима нема никакве разлике. Исту последицу, у осигурању штете, могу да произведу различити узроци, тј. ризици. Осигураваач баш због тога и жели да тачно определи своје јемство, па се уговором о осигурању тачно одређује од којих ризика осигурава, ако наступи евентуална штета. Међутим, како код остварења једног ризика садејствује увек више услова, то би примена теорије „*conditio sine qua non*“ одвела *ad infinitum* (19), јер међу антецедентима ће увек бити један који је осигуран. Колико нам је познато, позитивна права а и судска пракса у појединим земљама не сматрају узроком последице сваки услов, јер би цео институт осигурања, како он данас функционише, био неприменљив. Тиме не кажемо да се ова теорија не би могла и применити, али према данашњем стању и праксе и права које регулишу односе из осигурања, мора се правити разлика међу условима који су претходили и последици.

Теорија „*conditio sine qua non*“ није могла да нађе примену у осигурању, али је послужила као потстрек за јављање других теорија каузалитета. Тако су познате у кривичном праву Биндингова (20) и Биркмајерова (21) теорије узрочности. Развитак ових теорија довео је до Колеровог становишта да постоји квалитативна разлика између услова и узрока. Узроци су само они услови који имају посебну снагу (22).

Ове теорије, укључујући Колерову теорију „снаге“ узрока, имале су своје присталице и код аутора који су третирали проблем узрочности у осигурању (23). Узроком се у осигурању може сматрати само онај услов који је „*die überwiegende Schadenursache*“ (24) од-

(18) B. Furlan: op. cit., стр. 106.

(19) N. Gasperoni: La causa dell'evento di assicurazione, Assicurazioni, 1938, бр. 1, стр. 31.

(20) Биндинг је оснивач тзв. теорије равнотеже. Према концепцији ове теорије на проузроковање последице делују две врсте услова и то једни који помажу наступање последице и други који иду за тим да се одржи постојеће стање. Узроком се има сматрати услов који поремети равнотежу (Die Normen u. Ihre Übertretung, 1914/II., стр. 491).

(21) Birkmeyer: Über Ursachenbegriff und Kausalzusammenhang im Strafrecht, 1885 — теорија о квантитативном доприношењу у производњи последице, тј. узрок је услов „који је највише допринео последици“. Сличне су теорије совјетских аутора Трајнина (узрок је неопходни услов) и Дурмолова (узрок је битан услов). Цитирано по Н. Срзентић — Др. А. Стајић: op. cit., стр. 178.

(22) Kohler: Studien aus dem Strafrecht, Bd. I, 1890; Huther: Der Kausalzusammenhang als Voraussetzung des Strafrechts, 1893; R. Horn: Der Kausalitätsbegriff in der Philosophie und im Strafrecht, 1893.

(23) Liebisch: Zum Begriff des Seeunfalls, Hanseatische Rechtszeitschrift, Hamburg, 1922; Vogt: Das Deutsche Seeversicherungsrecht, 1887; N. Gasperoni: op. cit.

(24) Liebisch: op. cit., стр. 329.

носно услов који има „каузалну енергију, тј. који има енергију да-определи и провоцира сам догађај“ (25).

Ове теорије, укључујући теорију Гасперонија о каузалној енергији узрока, не могу да се одрже из истих разлога, због којих су одбачене у праву уопште. Полазећи од идеалистичке филозофије, оне оштро разликују квалитет од квантитета, не водећи рачуна о преласку квалитета у квантитет. Осим тога, оне не дају одговор ни на једно питање које се поставља у вези са утврђивањем узрока последице. Узрок је услов „који претеже“, односно услов „који опредељује“ последицу. Резултат тога је да се ове теорије врте у кругу, јер остаје без одговора питање како утврдити који услов опредељује последицу. На тај начин, ове теорије не успевају да реше ни први проблем сваке добре теорије узрочности, тј. да нађу критеријум за одвајање услова-узрока од услова. Било је покушаја да се ове теорије ближе објасне „статистиком“ и „искуством“ (26). Овим објашњењем теорија „снаге“, „делатности“, „квалитета узрока“ је само изгубила, јер је тим стварно претворена у теорију адекватне узрочности, односно у измењену теорију „causa proxima“ какву је конструисала енглеска судска пракса.

5. Посебну групу теорија о узрочности чине теорије о адекватном узроку. Као и теорија „*conditio sine qua non*“, теорије о адекватном узроку полазе од тога да последицу не проузрокује један услов већ скуп услова. Међутим, да би се могла да примени у праву ова теорија прави се разлика између услова-узрока и услова.

Теорије о адекватном узроку, у томе су оне може се рећи јединствене, приликом утврђивања узрока не полазе од одређеног конкретног узрочног низа, већ одређују узрок оствареног догађаја на основу оцене који би услов био погодан да проузрокује дату последицу. Подобност проузроковања последице цени се *in abstracto* на основу искуства, знања, науке или других критеријума. Према томе, по теорији о адекватном узроку сматрају се узроком само они услови који су, објективно узев, подобни да изазову одређену последицу.

Претходник адекватних теорија је фон Бар. Он ствара доктрину правне каузалности као везу између људске радње и догађаја, који је настао као последица те радње. Према ф. Бару треба проучавати само оне узроке који прелазе оквири нормалног догађаја и узрок је само онај услов који се може сматрати узроком према становишту друштвених односа и посматрању на свет (27). Оснивач теорије адекватне узрочности је ф. Крис, а развили су је у праву Трегер, Римелин, Радбрух и други (28).

(25) N. Gasperoni: op. cit., стр. 44.

(26) Clemente Persico: Le assicurazioni marittime, vol. II, Genova, 1949, n. 204.

(27) v. Bar: Die Lehre vom Kausalzusammenhang im Rechte, besonders im Strafrechte, 1871.

(28) I. v. Kries: Ueber den Begriff der Möglichkeit und einige Anwendungen desselben, Vierteljahrsschrift für wissenschaftlichen Philosophie, Bd. 12, 1888, стр. 179; Traeger: Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht, 1929; M. Rümelin: Die Verwendung der Kausalbegriffe im Straf- und Zivilrecht, Archiv für die civilistische Praxis, Bd. 90, 1900; Radbruch: Die Lehre von der adaequaten Verursachung, 1902.

Теорије адекватне узročности су за последњих педесет година заузеле значајно место у правној доктрини, а у Немачкој су је примењивали и судови за грађанске ствари. Ове теорије су такође, нарочито у Немачкој, биле раширене међу ауторима који су радили на проблемима осигурања (29).

Најдоследније је разрадио примену теорије адекватне узročности на осигурање Киш у посебној монографији (30). Према Кишу узрок је „онај услов који према свом својству повећава објективну могућност последице наступеле врсте, који — друкчије изражено — уопште, према искуству, доприноси наступању ове последице“, и даље „један догађај (осигурани случај) је онда узрок штете, кад он уопште, према својој природи, доприноси настајању штете ове врсте“ (31). Овај свој став је Киш приказао примерима. Пожар изазива потребу за читавим низом мера, као што су гашење, рушење зидова и пражњење просторија. Искуство нам казује да је пожар узрок штетних последица. Међутим, ако неко пожаром уплашено лице падне под утицај панике и у таквом стању нанесе штете осигураним стварима (баца намештај на улицу без намере да их спасе), пожар је додуше услов ових штета, али се не може сматрати адекватним узроком ових штета. Узрок разарања је радња изbezумљеног а не пожар. Према Кишу „узрок у нашем смислу, тј. онај услов који уопште проузрокује последицу дате врсте, ставља се према последици у претстави посматрача у један сасвим посебан однос. Овај однос је баш управо тај због чега узрок искаче из круга осталих услова“ (32).

Према Кишу ову теорију потврђују принципи осигурања. Пре свега она објективизира ризик. Ризик се не цени према субјективном мерилу осигуравача, већ објективизиран према апстрактном мерилу узетом за критеријум (код Киша је то искуство). При преузимању ризика осигуравач „има у виду последице које према искуству један такав догађај повлачи“ (33). Сваки други критеријум којим би се омогућило да осигуравач јемчи и за штете поводом „неочекиване, необичне“ околности, према искуству, оптеретио би осигуравача.

Друга потврда ове теорије, према Кишу, произилази из саме технике осигурања, јер је оно засновано на маси појава. Осигуравач „просуђује да ли ће и под којим околностима да јемчи на основу масовних појава“ (34). Он то може учинити само ако се прихвати теорија адекватне узročности.

(29) O Hagen: *Versicherungsrecht*, у Dr. V. Ehrenberg-овом *Handbuch des Handelsrecht*, Achter Band, Leipzig, 1922, стр. 583; Dr. W. Kisch: *Handbuch des Privatversicherungsrechts*, München-Berlin-Leipzig, 1920, Bd. II, стр. 20; Dr. W. Kisch: *Zum Kausalproblem im Versicherungsrecht*, *Wirtschaft und Recht der Versicherung*, Nummer 1, 1926; E. Bruck: *Das Privatversicherungsrecht*, Mannheim-Berlin-Leipzig, Bensheimer, 1930.

(30) Dr. W. Kisch: *Zum Kausalproblem* ...

(31) Kisch: *op. cit.*, стр. 21.

(32) Kisch: *op. cit.*, стр. 22.

(33) Kisch: *op. cit.*, стр. 24.

(34) Kisch: *op. cit.*, стр. 25.

Трећу потврду ове теорије Киш види у „упоређењу између важног ограничења јемства и централног појма ризика у праву осигурања“. Опасност је „из искуства изведена могућност наступања штетне последице“ (35). Она се односи на будућност. Штета се везује за прошлост. Ова два појма се могу помирити само применом одговарајуће теорије узрочности (36).

Критеријум за оцену адекватног узрока су ставови искуства из разних области (медицине, технике, хемије, итд.). Већина ставова искуства захтева просечно образовање, а неки само посебно стручно образовање. Главно помоћно средство за извођење ставова искуства из чињеничног материјала је статистика (37).

Ма колико да теорија адекватне узрочности, на први поглед, изгледа привлачна за утврђивање узрока последице, она је научно неоправдана а њени резултати нису увек најтачнији. Основна поставка ове теорије је да се све појаве могу свести на опште типове. Овакво гледиште је статичко и негира развој и настајање нових закона и нових квалитета. Код оцене типичних појава мора се имати у виду „да се природа развија на основу општих законитости, кроз опште типове својих многоврских облика, али истовремено кроз појединости непрестано отступа од тих општих типова и ствара нове облике. Колико је тачно да се сав живи свијет да категорисати у опште врсте, толико је тачно и то, да нема ни двије једнаке индивидуе у тим врстама“ (38). Ако се ово има у виду, онда се тек може довољно јасно да види до каквих апсурдних резултата може да доведе теорија адекватне узрочности која полази од апстрактне оцене адекватног узрока, док је „жива стварност у немирној мијени, у отступању од просјечног, општег и законитог“ (39).

Осигурање је засновано на вероватноћи остваривања појава у великом броју догађаја по једном општем закону, али то не значи да ће се свака појава остваривати по том просеку (закону), већ ће свака отступати од тог закона. Исти узроци не могу имати увек исту последицу, већ више или мање сличне последице. Осим тога, не полазећи од конкретног узрочног низа, ова теорија даје различита решења о узроку наступелих последица, иако их је исти узрок произвео, под условом да, према искуству, те последице могу произвести различити узроци.

У светлости ове критике јасно се види да је Киш на силу извео закључак да начела на којима је засновао осигурање потврђују теорију адекватне узрочности. Тежња за „објективизирањем“ ризика је тежња за диктирањем околности под којима би требало да се остварују ризици. То је, међутим, немогуће, јер ризик се баш остварује услед извесних изванредних околности. Оваквим „објективизира-

(35) Kisch: *op. cit.*, стр. 25.

(36) Kisch: *op. cit.*, стр. 26.

(37) Kisch: *op. cit.*, стр. 27.

(38) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 89.

(39) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 91.

њем“ постиже се једино то да се осигуравач извлачи из своје обавезе у случају наступеле штете, односно да јемчи највише до просечне штете. Међутим, та просечна штета јесте апстрактна штета која је последица нашег закључивања на основу чињенице да се остварују час веће час мање штете.

Сам критеријум (ставови искуства) за оцену адекватног узрока није ближе дефинисан, јер он значи час искуство које даје просечно образовање, час искуство стручњака. То захтева стварање једног посебног критеријума о томе кад ће се применити просечно искуство а кад искуства стручњака, јер нема сумње између ова два искуства могу да постоје разлике.

6. Анализом важнијих теорија о узрочности које примењују судови приликом регулисања односа из осигурања односно које су разрађене у доктрине, дошли смо до закључка да оне имају час веће час мање недостатке. Ниједна од теорија не задовољава све захтеве које је потребно имати у виду при утврђивању узрока последице.

Приликом утврђивања узрока неке појаве потребно је имати у виду да је свака појава повезана с низом других појава с којима се она сажима и где не може бити, узев у свој целокупности, оштре поделе на узроке и последице. Међутим, поред ове опште повезаности појава, између њих постоје и такви односи да се свака појава јавља као функција других појава. Између услова и последице постоји објективна веза чију природу истражује наука откривајући законитости у овим везама.

За проузроковање последица потребно је да се оствари низ услова. Сви ти услови су нужни да се оствари баш таква последица кава је остварена у конкретном случају. Због тога свака теорија о узрочности мора да води рачуна о чињеници да само скуп услова у свеопштој повезаности с другим појавама је тек у стању да произведе конкретну појаву као последицу. Међутим, иако су за проузроковање последице потребни сви услови, ипак се са становишта права сматрају узроком и поједини услови (40).

Приликом утврђивања узрока последице мора се увек поћи од конкретног случаја водећи рачуна о специфичним условима под којима је настала. Свака последица је по нечем посебна, индивидуална, у односу на сличне случајеве, јер се „једна иста законитост мора испољити у различитим формама под различитим условима“ (41). Због тога, ако би се пошло супротним путем, натезањем апстрактних правила о узроку (општи подобан узрок одређене последице) на конкретан случај, само би учинили методолошку грешку која би дала и погрешан резултат о узроку последице.

Теорије које су конструисане у кривичном праву примењују се без великих измена у судској пракси, као и у доктрини, за регулисање односа из осигурања. Притом се полази, по нашем мишљењу,

(40) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 220.

(41) Б. Зихерл: *op. cit.*, стр. 104.

од нетачног становишта „да појам узрока права осигурања није друкчији него у осталим деловима права“ (42).

Између узрока у кривичном праву, па и у грађанском праву код накнаде штете због кривице, и узрока у осигурању постоје разлике. По кривичном праву се сматра узроком само људска радња и сви други услови се а priori елиминишу. У осигурању се, међутим, баш тражи узрок међу условима који се занемарују у кривичном праву.

Између узрока у осигурању и узрока у кривичном праву (односно код накнаде штете због кривице) постоји још једна разлика. Ако прихватимо поделу на стихијни каузалитет, карактеристичан за узрочност у природи, и финални, свесни каузалитет, карактеристичан за друштвене односе, констатоваћемо да је „за кривично право (па и за накнаду штете због кривице — М. М.) одлучујући и доминантан финални каузалитет“, према се „не искључује значај и важност стихијног каузалитета“ (43).

Уговором о осигурању осигуравач преузима обавезу да накнади штету осигуранику ако је проузрокована неким догађајем — обично вишом силом, елементарна несрећа (пожар, опасност од морз, болест, смрт, туча [град], помор стоке, саобраћајни удес, итд.), — дакле снагом која не стоји, у моменту остварења штете, под контролом човека. На ове снаге човек утиче, додуше, у већој или мањој мери. Ако су ове снаге под контролом, не производе дејство на односе између осигуравача и осигураника. Оне постају релевантне за односе осигурања само онда кад се ослобађају те контроле. Према томе можемо извести закључак да је за осигурање доминантан и одлучујући не финални, већ стихијни каузалитет. Наравно, да је у извесним случајевима и у осигурању од значаја и финални каузалитет. Иако „одвајање једног каузалитета од другог ми можемо вршити само у анализи“ (44), ипак чињеница да је стихијни каузалитет доминантан код осигурања упућује на то да је и појам узрока и начин његовог утврђивања друкчији у овој области од појма и начина утврђивања каузалитета у другим областима права.

Утврђивање узрока у осигурању се може поставити само онда ако су испуњене две претпоставке: прво, да је повређен (стварно или се само претпоставља) осигурани имовински интерес, и друго, да је појава која је проузроковала оштећење интереса ванредна. На овај начин се знатно сужава број појава које долазе у обзир за утврђивање узрока у осигурању.

У природи се дешавају сваког часа објашњиве и још необјашњене, на одређеном степену развитка науке, појаве које су последица дејства разних услова. Те појаве примамо као нормалне, на основу стеченог искуства да се оне објективно остварују. Тако знамо да

(42) Kisch: *op. cit.*, стр. 15.

(43) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 224.

(44) Ј. Црногорчевић: *op. cit.*, стр. 224.

брод плови, али да и изванредан број бродова не стигне на одредиште. Међутим, у појединим случајевима ова нормалност се манифестује у томе што се редовно догађају извесне појаве док се друге јављају само изузетно. Ови изузетни случајеви су управо предмет истраживања узрочности у осигурању тј. осигурање не интересују редовне појаве већ само ванредне.

Одмах се поставља питање како утврдити шта је редовна а шта ванредна појава? Ванредне појаве се изричито утврђују уговором о осигурању и за штете проузроковане овим ванредним појавама јемчи осигуравач. Док се редовне појаве не уговарају, већ се прећутно очекује да ће се оне остварити. Тако код пожарног осигурања се прећутно очекује да ће осигурани објекат остати нештешан, док се уговара да ће осигуравач накнадити штету од ванредне појаве — пожара.

Ако се с времена на време уместо узрочног низа који се редовно може очекивати јављају последице које нису редовне значи да је у узрочном низу наступио услов који је прекинуо очекивани редовни низ. Овај нови каузални низ има редовно неочекивану последицу (нередовну последицу). Тај услов који је прекинуо редовни узрочни низ може да буде услов-узрок. Да би овај услов би и услов-узрок мора да је у конкретном случају определио последицу, а што се може утврдити на основу техничких норми из разних области људског сазнања.

Право о осигурању не може дати једну јединствену теорију каузалитета чија правила би се могла применити на област где доминира елементарни, стихијни каузалитет. На те случајеве ми морамо применити правила која важе за стихијни каузалитет (а то су техничке норме). Наравно, пошто за осигурање нису важни сви услови који су проузроковали последицу, то ми само узимамо у обзир оне услове који су се догодили од момента прекидања редовног каузалног низа.

Техничке норме схватамо широко, тј. као норме (законитости) из појединих области науке. Ове норме не морају бити само из природних наука већ и из других наука. При утврђивању који је од услова који су се десили од прекида редовног каузалног низа узрок, могу се користити и техничке норме из више наука. Како се и техничке норме мењају с развитком науке, то и само утврђивање узрока даваће увек резултате који одговарају савременом схватању науке. У Првом и Другом светском рату дуго се водио у праву спор шта треба сматрати узроком последице кад брод за време рата плови угашеним светлом и судари се у конвоју с другим бродом. Једни су сматрали да је то ратни ризик (па је за то накнаду плаћао посебан државни гарантни фонд), а други — да је то чисто поморски ризик јер је непосредни антецедент штете судар брода с бродом. Сматрамо да то питање не би требало принципијелно решавати, тј. или је ратни ризик или поморски, већ шта се према техничким нормама у датом случају може сматрати узроком. Даљи развитак технике чини нам се

да оправдава овакво становиште, јер развитек радара и пловидба без светла данас сасвим онемогућава постављање таквог питања у овом облику. Постављање чврстих теорија о каузалитету у осигурању, где доминира стихијни каузалитет, не би било могуће, јер резултати утврђивања узрока не би ишли у корак са савременим развојем науке. У случајевима, којих има и у осигурању, кад је за извесне појаве-последике доминантан финални каузалитет широко тумачење техничке норме (као норми из свих области науке, па и друштвених) довољно је да обезбеди правилно одређивање узрока и у тим случајевима.

Др. Милорад Максимовић

О ДИСКУСИЈИ О СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СВОЈИНИ

Чланак проф. Гамса под горњим насловом у *Аналима Правног факултета*, бр. 4 из 1955, повлачи и један мој — надам се последњи — одговор. Кад бих добио више простора у часопису и кад бих сматрао да је то корисно по ову дискусију, читаоце и часопис, имао бих шта одговорити на све Гамсове поставке редом. Овако ћу се задржати само на ономе што свакако захтева одговор. А то су, прво, неке разлике у нашим схватањима дискутованог проблема и, друго, неке замерке у погледу тачности цитирања, тј. уствари метода дискутовања.

Гамс овога пута није пошао линијом принципијелне дискусије основних становишта, тј. појединих концепција о социјалистичкој својини и праву управљања, већ се ограничио на тражење противречности, недоследности и нетачности у туђим па и у мојим схватањима. Међутим, овде је најбитније то да постоје разлике у становиштима, па између осталог и његовим и мојим становиштима, које и даље остају, што није тешко утврдити из читаве наше досадашње дискусије. Овде ћу додирнути укратко само оне разлике које је Гамс у овом свом напису третирао.

Пре свега стоји Гамсово инсистирање на дефиницијама које су „нужно средство правне технике“ и замерка мени да не дајем дефиниције. С друге стране стоји моја тврдња да је суштина дискусије била пре свега у третирању карактера и облика правног изражавања социјалистичке својине као битне основе нашег друштвено-економског поретка, па је пре свега требало то расправити у дискусији, док су поједини дискусанти — а међу њима по мом мишљењу у извесној мери и Гамс — посматрали проблем пре свега са становишта правне технике занемарујући притом у крајњој линији (ако не на речи а оно у стварној анализи када је требало и конкретно приказати везу садржине и форме) и сам карактер тих друштвено-економских односа које ова правна техника изражава и мсра да изражава. Додуше, понекад су дефиниције нужне. Затим долази Гамсов покушај да докаже да и код мене, као и код њега, испада да је разлика између права управљања и приватне својине у обиму располагања. Притом Гамс за потврду своје тезе наводи моју реченицу која гласи: „Ако апстрахујемо, међутим, његову друштвену садржину, остаје разлика“ само „у обиму располагања“. Међутим, ја сам уствари врло опширно излагао своје становиште о битним друштвено-економским разликама приватне својине и права управљања као новог права, као новог стања и облика друштвених односа, везаног за карактер социјалистичког друштвено-економског система. То се врло јасно види, поред осталог, и из даљег текста који непосредно следује иза ове моје реченице (у *Нашој стварности*, бр. 4 из 1955, стр. 425), али се види из ње саме и то такорећи

двоструко: прво, што се каже да уствари не можемо и не смео апстраховати друштвену садржину овога права, и друго, што се ово само ставља у наводнике, чиме се опет потенцирају те разлике једним поступком који је Гамсу као научном раднику без сумње јасан. Затим долази Гамсова тврдња да ја нисам показао у чему су субјекти социјалистичке својине код нас субјекти на нов начин већ да уствари и ја сам схватам субјекте на стари начин. Међутим, ја сам такође опширно образлагао да је код нас реч о својини као стању друштвених односа на нов начин, о присвајању на нов начин, па дакле и о субјектима на нов начин, јер ако је својина (тј. присвајање) нова по друштвеној садржини, онда и носиоци присвајања тј. субјекти морају бити нови и остваривати друштвено присвајање на један историски нов, дакле досада непознати начин, мада у формама које са досадашњим имају више или мање сличности. Притом сам и те субјекте навео одређено и износио своје схватање о присвајању које они врше „на нов начин“ указујући у исто време и на елементе старог у томе присвајању и уопште у проблему субјективитета. Коначно, Гамс сада изводи закључак да и ја као и он уствари заступам тезу „подељене својине“. Међутим, ја сам већи део своје полемике посветио критици концепције о „подељеној својини“, коју сам обележио и даље сматрам као историски неодговарајућу аналогију за наше нове друштвене односе. Моје становиште је било да је наша својина јединствена по друштвеном карактеру иако се она обликује на површини друштва кроз одговарајући економско-друштвени систем, у коме постоје разне економско-друштвене организације које „присвајају“ и у име друштва и у име себе на бази те јединствене и недељиве друштвене својине, но који, и крај тога, нису „поделили“ нити могу поделити ову својину, па макар и са становишта правног система, тј. правног промета. Све ове разлике наших схватања остају и даље те их није нити избрисало нити ублажило задње Гамсово иступање.

Сада нешто о методу дискутовања. Гамс каже: „Постоји још једна појава у Перовићевом напису: он неке цитате произвољно приказује и нетачно их наводи“ (стр. 417). Па да би то доказао Гамс наводи своју реченицу (која гласи: „Порицати из пролазних политичких обзира да је право управљања грађанско право...“) и каже да Перовић „цитирајући ово место из мог чланка изоставља реч „пролазних“ и пише само „порицати из политичких обзира“.

Ово је, међутим, нетачно. У мом чланку у *Нашој стварности*, на стр. 417, трећи ред одозго, стоји читав цитат у коме постоји и ова наводно избачена реч „пролазних“.

Гамс даље каже да ја њему произвољно приписујем да је рекао да је право управљања „дериват државе“, иако он то наводно нигде и никад није рекао нити зна шта би то требало да значи (стр. 417). Место сваког одговора мислим да ће бити довољно да наведем следећи Гамсов текст где он каже: „Најопштији правни претставник друштва је држава, тачније речено ФНР Југославија. Као правни претставник нашег социјалистичког друштва она је најопштији су-

бјект социјалистичке својине код нас. Но само у оној мери у којој као претставник друштва присваја објекте социјалистичке својине. Међутим, поред ње и остали правни претставници ужих и ширих колектива присвајају те објекте, и то почев од деривата државе: република, срезова и уопште комуналних заједница па до привредних организација свих врста. Субјекти социјалистичке својине су дакле држава и друге јавноправне организације изведене из државе као и социјалистичке привредне организације“ (Гамсов реферат за I Конгрес правника, стр. 3—4). Сада је ваљда довољно сваком читаоцу да упореди оно што Гамс сада тврди и ово што сам цитирао из његовог реферата па да види ко је у праву и ко произвољно цитира текстове.

Гамс каже да ја не дајем појам присвајања, а мало даље противно овоме наводи неке од мојих појмова које сам ипак дао и каже да је моја „велика грешка“ што сам у присвајање унео и елемент „природне условљености“. Што се тиче тврдње да нисам дао појам присвајања, мислим да је њу већ одмах демантовао и сам Гамс, иако додуше ја не волим да дајем дефиниције. А што се тиче ове наводне „велике грешке“, мислим да Гамс тиме негира природну условљеност процеса друштвеног присвајања па дакле и деловање природних фактора на карактер и облике друштвених односа на разним степенима развоја друштва што је, бар за мене, научно несумњиво утврђено.

Гамс каже да ја „алудирам“ на одумирање својине. Међутим, ја сам врло опширно побијао схватања о одумирању својине као друштвено-економског односа уопште па и код нас, нашта се овога пута нема потребе понова освртати.

Гамс каже да ја механички схватам Маркса и приписујем му оно што је Стаљин рекао — постојање три облика експлоататорске својине: робовласничке, феудалне и капиталистичке. Међутим у мом стварном тексту (*Анали*, бр. 3 из 1955, стр. 312—13) стоји нешто сасвим друго из чега Гамс изводи закључак који никако не може да следује, у шта се свако лако може уверити те овде немам потребе да поново репродукујем тај текст.

Гамс ми замера због мог навода о „економским овлашћењима“ субјектата наше социјалистичке својине јер за њега „као правника овај појам не постоји“. Гамс „не разуме“ моју реченицу у којој се каже да је наше социјалистичко предузеће „не само део целине, већ и део *целине*“. Гамс и сада понавља и видно подвлачи своје схватање о томе да се код неких дискусаната са супротним схватањима радило и ради о „на брзину и без научне основаности исконструисаним „теоријама“ којима се оправдавају пролазне пропагандно-политичке поставке“ итд. Иако би нарочито ова задња тврдња Гамсова заслуживала одговарајући одговор, на свему томе и сличном нећу се задржавати јер сматрам да то не би водило ничему у овој дискусији која треба да остане на терену и на висини коју захтева карактер дискусије и њеног даљег корисног развоја и која уз то има интереса за часопис и његове читаоце.

Мирко Перовић

НИШТАВОСТ УГОВОРА ЗАКЉУЧЕНИХ ОД СТРАНЕ ПРИВРЕДНИХ
ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОТИВНО ПРОПИСИМА О ЊИХОВОЈ ТРГО-
ВИНСКОЈ ДЕЛАТНОСТИ

У време административног управљања, питање важности купо-продајних уговора закључених ван предмета и обима пословања предузећа није претстављало нарочити проблем. Трговинска предузећа долазила су до робе путем планске расподеле, при којој се водило рачуна о предмету и обиму њиховог пословања, те је било мало могућности да тако добивену робу препродају противно циљевима и задацима ради којих су основана. Предузећа су обично могла да продају предмете који им у редовном пословању нису били више потребни. Оправдано је било у тим случајевима уговоре сматрати ваљаним иако су закључени ван оквира предмета пословања предвиђеног правилима предузећа, утолико пре што такав поступак није повлачио никакву правну санкцију. (Одлука Главне државне арбитраже ГС-366/51, Збирка одлука државне арбитраже, св. IV, стр. 36.).

Укидањем дистрибутивних планова и преласком на нови привредни систем, привредне организације добиле су пуну самосталност у својој трговинској делатности и право да саме одлучују о набавци и продаји робе. То је пружио могућност за њихов снажни развој, али и изазвало неке појаве неспојиве са принципима социјалистичке размене, као што су: пословање преко купаца, верижна и безана трговина и сл., које су у многоме реметиле правилан промет робом и ометале стабилност тржишта, показујући и знаке шпекулативних тенденција код појединих привредних организација.

У циљу отклањања ових појава, које су претиле да се изроде у друштвено зло, Уредбом о оснивању и делатности трговинских предузећа (*Сл. лист ФНРЈ*, бр. 6/52) као и Решењем о условима за обављање трговинске делатности на велико и мало (*Сл. лист ФНРЈ*, бр. 17/52) тачно су прописани предмет, начин и обим пословања привредних организација, и предвиђена примена привредно-управних и казnenих мера као санкција за пословање противно овим прописима. Истина, у тим одредбама није било предвиђено како се са гледишта гарђанскоправног има сматрати правни посао склопљен противно предмету и обиму пословања, али је тадашња арбитражна пракса (Закључак Главне државне арбитраже ГС-86/52, иста Збирка, св. V, стр. 23) заузела становиште да су такви уговори ништави. У коментару оваквог става речено је:

„Са привредно-политичког гледишта ово становиште има своје оправдање и основу у јединственом поступку државних органа према њиховом делокруту. Не би се могло узети да се одговорност предузећа

за прекршаје прописа уредбе исцрпљује административним поступком и применом привредно-управних односно казnenих мера само због тога што уредба није предвидела и грађанскоправне последице. Уредба није ушла у област правних послова предузећа, већ је дала извесне критерије на основу којих се могу решавати грађанскоправни односи странака. Привредна сврха уредбе је да се на тржишту обезбеди функционисање економских јединица социјалистичког сектора са оном сврхом, обимом и предметом пословања, који је социјалистичком трговинском предузећу поверио орган који га је основао. Противна пракса предузећа изиграла би циљеве због којих су основана и довела би у питање испуњење њихових задатака које чл. 4 уредбе дефинише у што потпунијем снабдевању потрошача робом која је предмет његовог пословања, а у складу са циљевима ради којих је предузеће основано“.

Међутим, касније је горње становиште напуштено (Закључак Главне државне арбитраже ГС-192/53, иста Збирка, св. VI, стр. 23), и стало се на гледиште да су пуноважни купопродајни уговори закључени ван предмета и обима пословања, уз следеће образложење:

„Против предузећа које обавља трговинску делатност противно прописима предвиђене су привредно-управне и казнене мере. Међутим, ни Уредба о оснивању и делатности трговинских предузећа, ни Решење о условима за обављање трговинске делатности на велико и мало, а ни било који други пропис не предвиђа поред привредно-управних и казnenих мера никакве друге правне последице у односу на уговоре склопљене ван обима и предмета пословања“.

Такву правну ситуацију ових уговора затекла је Уредба о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама (Сл. лист ФНРЈ, бр. 56/53 и 37/55) којом су замењени горњи прописи. Она такође у принципу забрањује трговинским предузећима и радњама набављање робе путем купаца (чл. 62), верижну трговину (чл. 64 и 65), продају робе набављене за репродукцију (чл. 66), пословање које доводи до монополизма на тржишту (чл. 67) и везану трговину (чл. 68). Све ове забране изречене су скоро истом формулацијом, принудног су карактера и њихови прекршаји претстављају привредни преступ и повлаче казне како за привредне организације тако и за њене одговорне службенике.

Међутим, ни прописима ове Уредбе није регулисано шта ће бити са уговорима склопљеним у циљу извршења таквих послова, сем за уговоре из пословања које доводи до монополизма на тржишту, за које је изречно речено да су ништави (чл. 67 *in fine*).

Услед тога, питање правне ваљаности ових послова и даље мора бити цењено са гледишта правних правила имовинског права. У томе погледу постоје два схватања о судбини тих уговора, односно имовинскоправних односа заснованих прекршајем горњих прописа. По једноме, уговори закључени противно наведеним забранама ништави су, док друго схватање и такве уговоре сматра правно ваљаним.

Пракса привредних судова не даје нам одређен одговор. Виши привредни суд НРС као првостепени, примењујући доследно становиште изражено у последњој одлуци бивше Главне државне арбитраже ГС-192/53, сматра те уговоре пуноважним, док је Врховни привредни суд у два случаја заузео опречна схватања. Тако:

У случају у коме је тужилац тражио исплату уговорене накупачке провизије, Виши привредни суд је усвојио тужбени захтев. По ревизији туженика, Врховни привредни суд стао је на гледиште да је уговор о накупачком односу ништав, па да тужилац по томе основу не може остваривати право на провизију (Решење Врховног привредног суда Сл. 804/55 од 4 маја 1956). У разлозима је наведено: „...накупачки уговори у погледу куповине индустријске робе, а овде се ради о таквој роби, били су забрањени, а то значи да трговинска предузећа ни изузетно нису могла набављати робу преко накупаца ни ступати закључењем уговора у накупачке односе“ и „суд својом одлуком није могао дати заштиту једном односу који по постојећим прописима није био дозвољен и по том основу усвојити тужбени захтев и обавезати туженика на плаћање накупачке награде, која правно није допуштена“.

У другом случају, решавајући по спору у коме је трговинско предузеће на велико тужило трговинско предузеће на мало ради накнаде штете у виду изгубљене добити због неизвршења уговора по коме је туженик био дужан да тужиоцу испоручи уговорену робу, Виши привредни суд нашао је да спорни уговор као ваљан стоји, са свима односним правима и обавезама за странке, те је туженика обавезао на плаћање изгубљене добити, иако је туженик, поред осталог, наводио да је уговор ништав, пошто је њему као предузећу на мало забрањено продавати робу трговинском предузећу на велико, па да тужилац из тога уговора не може остваривати никаква права. Врховни привредни суд одбио је ревизију туженика и потврдио првостепену пресуду (Пресуда истог суда Сл. 522/55 од 14 јуна 1956) наставив да је приговор туженика у погледу ваљаности уговора неоснован, уз следеће образложење:

„Продаја робе трговинског предузећа на мало трговинском предузећу на велико, без посебног одобрења народног одбора среза, какав је случај и са спорним уговором, противна је додуше прописима из чл. 71, односно новог чл. 64 Уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама, те је оваква продаја и кажњива по чл. 97, односно по новом чл. 92 (Сл. лист ФНРЈ, бр. 56/53 и 37/55). Међутим, осим односне новчане казне и одузимања прибављене имовинске користи (чл. 95, односно нови чл. 90) друге санкције прописима нису предвиђене, због чега се ни спорни уговор не може сматрати ништавим“.

У овој случају, дакле, дошло је до израза становиште бив. Главне државне арбитраже које је усвојио и Виши привредни суд. Међутим, ни у првом случају Уредба, поред забране трговинским

предузећима и радњама да набвљају робу преко купца (чл. 62) и казnenих мера за обављање трговинске делатности коришћењем купца (чл. 93), не прописује никакве друге санкције у погледу имовинскоправних односа насталих из такве радње, али овај пропуст Уредбе да предвиди и правне последице у односу на тако склопљене уговоре у овом случају није спречио да се уговор огласи ништавим.

По нашем мишљењу, прво становиште је правно потпуно исправно, у складу са новим привредним системом и сагласно са постојећим прописима и важећим правним правилима, те све уговоре склопљене у циљу обављања послова који су забрањени треба огласити ништавим, без обзира што таква последица није и у прописима изрично предвиђена.

Наиме, у теорији имовинског права неподељено је мишљење да пуноважни могу бити само они правни послови који испуњују све законом прописане услове, док су ништави и не производе никакво правно дејство послови који, иако испуњавају све битне услове за постојање правног посла уопште, као и правног посла одређене врсте, почивају на повредама услова које је закон у општем интересу с обзиром на јавни поредак поставио. Овде долази до изражаја опште правно правило да су забрањени правни послови којима би се ишло на измену онога што је у интересу јавног поретка прописано, те су и уговори о таквим пословима без правног дејства.

У нашем случају, како је напред изнето, законска формулација којом се забрањују сви наведени послови, скоро је идентична. Свака радња, па и уговори којима би се ишло на обилажење или изигравање тих забрана, недопуштени су, а уговори о купопродаји, којом се врши верижна трговина, несумњиво имају ту сврху. Уколико би се таквим уговорима признала правна ваљаност, очигледно би се изиграла забрана те трговине, изречена у општем интересу и у циљу одржавања реда на тржишту и учвршћења његове стабилности, као једног од услова за правилан развој новог привредног система. У томе случају забрањено пословање добило би правни основ и у крајњој линији обишао би се циљ ових јавноправних прописа да се онемогући трговинска делатност која је противна нашем привредном систему и принципима социјалистичке размене добара.

Судство, а у првом реду привредни судови, као део механизма социјалистичког друштвеног уређења, мора обезбедити правилан развитак економских односа у складу са позитивним прописима. То ће се постићи ако се путем судских одлука пружи правна заштита само оним пословима привредних организација, склопљеним у оквиру њихових законом прописаних функција, јер су оне колективне којима је поверено вршење одређених задатака и сви послови засновани на повреди прописа којима се одређују њихова права и дужности, штетни су по постојећи привредни поредак и као такви недопуштени, па не могу уживати правну заштиту. Према томе, казнене мере нису једина средства за одржавање пословне дисциплине

привредних организација, већ њихово огрешење о прописе мора повлачити све правне последице, па и ништавост тако склопљених правних послова.

Поништењу оваквих уговора, по нашем мишљењу, не стоји на путу ни бојазан да ће тиме бити повређен интерес стране која је са добром вером ушла у тај посао, јер у оваквом случају нема невинне стране, пошто су с обзиром на јавноправни карактер горњих одредаба, обе морале знати да ступају у однос који је законом забрањен, па стога и ризик из тога посла морају подједнако сносити.

Ни сигурност правног саобраћаја у овоме случају не долази у питање, пошто се из вршења забрањених радњи не може очекивати никаква правна заштита, па ни одржавање тако склопљеног уговорног односа.

Најзад, у судској пракси примена становишта да су ови уговори ваљани, могла би довести до апсурдне ситуације да странка која је судском одлуком принуђена да изврши недопуштени посао, буде подвргнута одговорности што је тај посао извршила и према њој буду примењене казнене мере исто као да је тај посао обавила по сопственој одлуци. Евенутална теза да је привредни преступ извршен још приликом склапања уговора неодржива је, јер је казнена санкција предвиђена само за извршење таквог посла, као што је случај и код кривичних дела, па је ништавост уговора баш мера за спречавање да се забрањени послови (као и забрањена дела) остваре.

Са ових разлога сматрамо да су судови, који су у првом реду дужни да воде рачуна о општим интересима, те обавезни да пазе да прописи донети ради њихове заштите буду поштовани при склапању правних послова, уколико установе да су притом односни прописи повређени и закључен забрањени посао, по службеној дужности обавезни да такав правни посао огласе ништавим и без правног дејства, иако таква санкција није и изречно прописана.

Миодраг Петковић

МИНИМУМ ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ПОСЕДА ОДРЕЂЕН ПРОПИСИМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ — ЕКВИВАЛЕНТНОСТ У ТЕРЕТНИМ УГОВОРИМА

Тужилац је пре рата био продао туженоме своју њиву звану „Трнава“, а пошто је тиме противно закону био окрњен минимум земљорадничког поседа, они су симулирали размену тужиоачеве њиве зване „Трнава“ за њиву туженога звану „Пресип“.

После рата продавац некретности „Трнава“ обратио се суду са захтевом да се раскине уговор о купопродаји и ствар врати у првобитно стање, наиме, да он врати куповну цену, а купац да му врати његову њиву.

Срески суд је уважио тужбени захтев, и раскинуо је не само уговор о куповини и продаји, већ и уговор о размени. Ову пресуду је потврдио окружни суд.

По захтеву за заштиту законитости Врховни суд НР Србије укинуо је пресуде нижих судова. У образложењу одлуке Врховног суда, између осталог, стоји:

„Постоји повреда правила поступка у томе што је пресудом среског суда раскинут и уговор о трампи, мада се у разлозима пресуде утврђује да је трампа послужила као симулиран, привидан правни посао са циљем да се прикрије стварни правни посао купопродаје који између странака као једино постојећи правни посао има да се цени. Уосталом тужбени захтев креће се само у тим границама. За посао трампе довољно је било утврдити у разлозима да је привидан.

„Постоји и друга повреда правила поступка у томе што чињенично стање није потпуно утврђено, а до тога је дошло услед погрешне правне оцене ствари. Према прописима који су важили пре 6 априла 1941 могли су се поништити уговори о купопродаји некретнина ако је продавац продајом окрњио законом обезбеђени минимум земљорадника. Тако склопљени уговори пре 6 априла 1941 могу се поништити и сада, али не само по том основу што је продавач земљораднички минимум био окрњен, него има да се цени такође садашње и садашње стање купца као земљорадника, тј. да ли он има несразмерно више земље но што је потребно за радну снагу и egzистенцију његове породице, па то и у односу на тужиоца. Пошто нижи судови, због свог погрешног става, нису извиђали постојање тих и таквих околности за правилну примену закона, требало је све пресуде укинути.

„Ако би дошло до уважања тужбе и услед поништаја купопродаје имовински односи имали да се врате у пређашње стање, онда би тужилац имао да врати у новцу стварну вредност а не 7.000 дин. ФНРЈ за примљених 7.000 дин. бив. Југославије, јер никаквим законским прописом номинална вредност садашње новчане јединице није изједначена са номиналном вредношћу новчане јединице у бив. Југославији. Пошто је правна претпоставка да је продавац примио стварну прометну вредност некретнине у динарима бив. Југославије, он је сада дужан да врати садашњу стварну прометну вредност некретнине у динарима ФНРЈ.“ (Решење Врх. суда НР Србије Гзз — 491/49 од 17 октобра 1949, Збирка одлука врховних судова, I, Београд, 1952 одлука бр. 118, стр. 133).

1. Уговор о купопродаји непокретности којим је окрњен минимум земљорадничког поседа одређен прописима бивше Југославије. Минимум земљорадничког поседа успостављен је прописима бивше Југославије. Према § 471, тач. 4 а, Закона о поступку судском у грађанским парницама за Србију од 20 фебруара 1865, који је задржао снагу правног прописа у бившој Југославији на основу чл. 8 Уредбе о извршењу и обезбеђењу од 4 априла 1937, земљораднички минимум су чиниле ове ствари:

„... један плуг, једна кола, два вола, или два бивола, или два теглећа коња, кобила са ждребетом до године дана, крава или биволица са телетом, односно биволчетом од године дана,

десет оваца, пет свиња, пет коза, мотика, секира, будак, коса и толико хране, колико је за њега, породицу и стоку потребно до нове хране. Поред тога на сваку пореску главу, била она од данка ослобођена или не, ако јој је само плавно занимање земљоделство, живела она у селу или вароши, пет дана земље, рачунајући дан 1.600 кв. хвата, била земља чиста, под гором, воћем или виноградом, заједно са необратим њеним плодом. Исто тако и кућа са зградама и плацем до једног дана орања.“

„... Имање овде побројано не може ни сам-земљоделца продати или ма којим начином отуђити.“

Према Правилима Министра Правде од 4 фебруара 1874, №. 354 о извршењу наведеног законског прописа: „реч ова „побројано“ односи се само на пет дана орања и кућу с плацем до једног дана орања.“

Из наведених законских одредаба произилази да земљорадник није могао да отуђи извесне непокретности које су чиниле тзв. минимум земљорадничког поседа, да је такав правни посао ништав. Поставља се питање какав став према њима треба имати данас. По мишљењу Суда за њихово поништење није довољна сама чињеница да је био окрњен установљени минимум земљорадничког поседа, већ се мора узети у обзир и „ондашње и садашње стање купца као земљорадника, тј. да ли он има несразмерно више земље но што је потребно за радну снагу и егзистенцију његове породице, па то и у односу на тужиоца.“ Став Врховног суда НР Србије о рушљивости ових правних послова данас, може да се прихвати као ново правно схватање наше нове државе засновано на принципима новог државног и друштвеног уређења. Али то не значи да су рушљиви или ништави и правни послови о отуђењу непокретности земљорадника који су закључени после ослобођења или се закључују данас, а којима би се крњио извештан обим земљорадничког поседа, јер су, према Закону о неважности правних прописа од 1946, предратни прописи о минимуму земљорадничког поседа изгубили правну снагу, а за новим прописима такве врсте нема потребе. Правац развитка нашег друштва супротан је правцу развитка наше предратне државе. Наше друштво има за циљ да створи крупна газдинства на социјалистичким принципима, а не да конзервира ситан земљораднички посед.

2. *Идеја еквивалентности у теретним уговорима.* Ову идеју Врховни суд НР Србије сматра правном претпоставком у правном случају који разматрамо. Али чини нам се да би ставу Суда по овом питању требало дати принципијелан значај и шири домашај и идеју еквивалентности сматрати правном претпоставком у теретним уговорима уопште. Јер, при теретном утоварању, правило је да се узајамна давања и примања странака заснивају на објективној сразмери између добара у моменту закључења уговора, да се странке држе цене која влада на тржишту добара. У циљу обезбеђења идеје еквивалентности у конкретном случају, Суд указује на промењеност прилика и неоснованост изједначавања вредности садашњег и бившег

динара у недостатку позитивноправних прописа који би ово питање регулисали. Постоји, истина, Закон о регулисању предратних обавеза од 1946, али се он односи само на обавезе које су засноване пре рата а које тек сада треба извршити. У овом правном случају ствар стоји другачије. Странке су пре рата и засновале и извршиле своје уговорне обавезе тако да се поменути закон не може применити.

Врховни суд НР Србије сматра да идеја еквивалентности треба да се очува на тај начин што ће продавац, полазећи од претпоставке да је примио стварну прометну вредност непокретности у динарима бивше Југославије, вратити купцу, ако уговор о купопродаји буде поништен, новчану суму у динарима ФНРЈ равну прометној вредности спорне непокретности данас. Идеја еквивалентности могла би да се оствари и на други начин: анализом куповне моћи предратног и садашњег новца и утврђивањем суме која би имала да се врати као еквивалент примљеној суми. Ови начини остваривања идеје еквивалентности се разликују међу собом. Начин успостављања идеје еквивалентности који предлаже Врховни суд је прихватљивији. Он је приступачан, једноставан и правно дозвољен. Други начин је тежи и компликованији, јер захтева враћање у прошлост и преношење у ондашње прилике, а можда и правно неоправдан.

Др. Живомир Ђорђевић

НЕКА ПИТАЊА О ПОЈМУ КОРИСТИ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ

У једној досад необјављеној одлуци Врховног суда НР Србије К.ж. 916/55 од 22 јула 1955 наводи се да се под појмом користи кривичног дела злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314 Кривичног законика подразумева „свака корист, а не само имовинска, јер закон ту корист и не ограничава само на имовинску”.

Како у нашем Кривичном законнику осим овога дела постоје још и кривична дела из чл. 156, ст. 2, 296, 315, 324, 325 и 326, која такође садрже израз „корист” и како се законодавац није изрично изјаснио шта сматра под овим изразом, то се поводом поменутог схватања Врховног суда поставља пре свега питање: шта се подразумева као корист у смислу наведених дела и шта је то „свака корист”. А затим, како и на основу чега се одређује појам користи код ових дела.

1. У одговору на ова питања може се навести да се појам користи у теорији различито дефинише, али се углавном као корист у кривичноправном смислу може да означи сваки повољнији положај или стање једног лица, било имовинске и уопште материјалне или идеалне природе.⁽¹⁾

(1) Schönke-Schröder: Strafgesetzbuch, Kommentar, 7. Aufl. München-Berlin, 1954, S. 750, као корист сматрају сваки повољнији положај личних

да се закључи да се под појмом користи код ових дела подразумева не само корист имовинске, већ уопште материјалне или нематеријалне природе, кад се у самом закону израз корист не ограничава само на имовинску корист, као што је то случај код других кривичних дела, као например, из чл. 217, ст. 2, 229, ст. 2, 233, 260 и др., код којих се услед тога не може ни поставити питање о некој другој врсти користи.

Из овога се даље види да се под „сваком користи” код ових дела подразумевају поменуте врсте користи.

2. Са одређивањем појединих врста користи које овај појам обухвата, није још све решено. Даље се поставља питање на основу чега се нешто сматра као корист код наведених кривичних дела, односно који је критеријум за ово, како би се знало кад постоји корист у смислу ових дела.

Према субјективном схватању, односно „владајућем учењу” (2) које појам користи схвата чисто субјективно, постојање користи се цени по томе да ли једно лице у питању ову осећа као извесно побољшање. Међутим, по објективном схватању које овај појам одређује чисто објективно, за постојање користи се тражи да је положај некога лица по објективној оцени побољшан.

Као и обично, тако су и овде разлике у погледу полазних тачака са којих се посматра један проблем, довеле до извесних разлика у његовом схватању. Тако се према субјективном схватању као корист означава не само имовинска или која друга врста користи, већ и пролазна уживања, чулне насладе и уопште све што за задо-

Прегледом садржине напред поменутих кривичних дела може вољење сујете, честољубља и др. може да служи. (3) Међутим, по објективном схватању као корист се сматра само „објективно мерљиво побољшање правног или економског положаја” (4), односно „свако имовинско увећање како у правном тако и економском смислу” (5).

Како су поменута схватања различите природе те доводе до различитих резултата, што је од значаја за саму квалификацију кривичних дела, настаје проблем по коме се погледу треба да одреди појам користи.

односа; а R. Frank: Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 16. Aufl., Tübingen, 1925. S. 123, сваки повољнији положај односа без ограничења на имовинску корист. Међутим, Др. Т. Живановић: Основи Кривичног права. Посебни део, II књ., св. 3, Београд, 1939, с. 45, не дефинише појам користи, али код кривичног дела подмићивања наводи, да је без значаја да ли је корист имовинске и уопште материјалне или идеалне природе.

(2) О овоме видети R. Frank: S. 123.

(3) Tako Meves: Verbrechen und Vergehen im Amte, in Fr. Holtzendorffs Handbuch des deutschen Strafrechts, Berlin, 1874, III B. S. 964; A. Simonson: Der Begriff des „Vorteils” und seine Stellung in Deutschen Strafrechte, Berlin, 1889, S. 6—7, 83—95. Слично Fr. von Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 24. Aufl. Berlin, 1922. S. 600, n. 11.

(4) R. Frank, S. 123.

(5) K. Binding: Lehrbuch des Gemeinen Deutschen Strafrechts, B. T. II, 2. Leipzig, 1905, S. 720, 869.

Ако би се овај појам одредио према субјективном схватању, онда би се доследно овоме као корист у смислу наведених дела, поред користи материјалне и идеалне природе, могла да сматрају још и пролазна уживања, чулне насладе и уопште све што за задовољење сујете, честољубља и др. може да служи.

Овакво схватање не би могло да се усвоји из више разлога. Пре свега, широко постављање појма користи довело би до великог проширења бића свих кривичних дела која исти садрже. Сем тога, ово не би било у складу са њиховом материјалном садржином, што се најбоље може да види код кривичних дела подмићивања. А затим, ако би се корист схватила у субјективном смислу, унела би се извесна неодређеност и произвољност у одређивању појединих кривичних дела, што не би требало да буде.

Међутим, ако би се с друге стране појам користи ценио у објективном смислу, онда би он већином био ограничен на имовинску корист, што би опет довело до знатног сужавања бића појединих кривичних дела, а нарочито кривичних дела злоупотребе службеног положаја, што такође не би одговарало њиховој садржини, нити реалном стању ствари.

Према овоме, ако се ма које од постојећих схватања доследно примени, може да дође до оправданих приговора. Кад тако стоји ствар, онда се појам користи не може да реши једноставно и на тај начин што би се прихватило једно од два супротна схватања пре него што се изврши оцена саме садржине појединих кривичних дела у вези са овим појмом и одреди које схватање најбоље одговара. А да се ово постигне има да се обаве потребна испитивања.

3. Испитијући појам користи код кривичног дела примања мита из чл. 325 Кривичног законика у вези са садржином овога дела, долази се до закључка, да корист овде означава у неком смислу извесну накнаду или награду за извршење једне службене радње (6), пошто се поменуто дело састоји у захтевању или примању поклона или какве друге користи од стране службеног лица, да у кругу свог службеног овлашћења изврши или неизврши извесну службену радњу. Ово може лепо да се види из саме формулације кривичног дела примања мита из чл. 325 Кривичног законика где се наводи: „Службено лице које захтева или прими поклон или какву другу корист... да... изврши... или да не изврши службену радњу...“ Сама реч да о томе јасно сведочи.

Према овоме, као корист у смислу кривичног дела примања мита може да се сматра оно што претставља извесну накнаду или награду за вршење или невршење извесне службене радње. Помењута се корист, како од стране самог даваоца тако и од стране слу-

(6) Др. Јанко Таховић: Кривично право, посебни део, Београд, 1953, с. 474; Др. Тома Живановић, с. 18; R. Garraud: *Traité théorique et pratique du droit pénal français*, Paris, 1922, T. IV, p. 387, 397.

жбеног лица као примаоца, сматра као неки еквивалент, као нека узајамна услуга за извесну одређену делатност службеног лица (7). Притом између такве услуге и користи не мора да постоји сразмерност (8), јер би захтев за овом водио до рестриктивног тумачења самога дела.

На основу овога, све оно што по себи не претставља такву накнаду (еквивалент), не би могло да се означи као корист у смислу овога дела. Тако, на пример, давање убичајене напојнице разносачу поште, кондуктеру воза или трамваја, затим чашћавање чашом некога пића или цигаретом и томе слично, не може да се сматра као таква корист (9). Слично овоме, овде као корист не би могло да се сматра задовољавање ма какве жеље, као на пример, жеље за личном осветом, стварање или повећавање наклоности код неког лица или задовољавање какве жудње или страсти (10).

Све ово указује да се корист код кривичног дела примања мита цени углавном према објективном а не према субјективном схватању. Услед овога се у теорији од стране извесних аутора и захтева корист имовинске или уопште материјалне природе за постојање кривичног дела примања мита. Као корист код овога дела се сматра само оно што има извесну реалну вредност за свакога (11). Задовољење сујете, честољубља, неке страсти или жудње, очевидно нема такве вредности, па се зато и не сматра као корист у смислу овога дела.

О појму користи код кривичног дела давања мита из чл. 326 и противзаконитог посредовања из чл. 324 Кривичног законика неће се на овом месту посебно расправљати с обзиром да ова дела имају материјалне сличности са кривичним делом примања мита, па им је услед тога и сам појам користи сличан.

4. Оцењујући појам користи код кривичног дела злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314 Кривичног законика у наведеном смислу, од значаја је да код овог дела службено лице само, без удела друге стране као код кривичног дела примања мита, искоришћава свој службени положај или овлашћење, прекорачује границе службеног овлашћења или не извршује службену дужност у намери да прибави за себе или другог какву корист или да нанесе другоме какву штету. Према овоме између користи и службене радње овде нема оног односа накнаде односно узајамне услуге, који постоји код кривичних дела подмићивања, нити се добијена корист од стране самог учиниоца или оштећеника сматра као неки екви-

(7) Birkmeyer: Bestechung, im vergleichende Darstellung des deutschen und Ausländischen Strafrechts, Berlin, 1906, Bes. T. IX, S. 333; D. Alkalay, Active und passive Bestechung, Inaug. diss. Pressburg, 1889, S. 39.

(8) Др. Т. Живановић, с. 17.

(9) Birkmeyer, S. 332—334 и D. Alkalay, S. 39.

(10) Таховић, с. 474.

(11) Tako: D. Alkalay, S. 42 и Goldammer: Die Materialien zum Strafgesetzbuche für die Preussischen Staaten, Berlin, 1852, T. II, S. 671.

валенат за учињену службену радњу. Напротив, службено лице ту већином без знања и неког садејства оштећеног искоришћава свој службени положај или овлашћење да би прибавило за себе или другог какеу корист. Отуда корист овде претставља уствари извесно задовољење користољубивих прохтева једног службеног лица, који могу бити веома различите природе почев од имовинске и уопште материјалне природе, па све до користи идеалне природе. Зато при оцени појма користи код овога дела треба да се пође и од намере учионица, од тога што је он сматрао као корист коју је хтео да прибави за себе или другог и ради које је злоупотребио свој службени положај или овлашћење. А све ово се одражава на сам појам користи, његову садржину и обим.

Према овоме, појам користи код кривичног дела злоупотребе је знатно шири него код кривичних дела подмићивања и при оцени истогa долазе до израза поред објективног и субјективно схватање. Следствено овоме, као корист у смислу кривичног дела злоупотребе могло би да се сматра и задовољење неке жеље, жудње или страсти, под условом да су испуњене и остале претпоставке за постојање овог дела, што, међутим, није случај код кривичних дела подмићивања. У оваквим случајевима постојаће кривично дело злоупотребе а не кривично дело примања мита (12), иако би према односу странака пре могло да се говори о овоме делу.

На слично становиште изгледа да стоји и наша пракса, уколико би се на основу извесних примера уопште могао овакав закључак да донесе. Као карактеристичан пример за ово јесте случај једног спроводника возова који је према пресуди једног окружног суда, потврђеној пресудом Врховног суда АП Војводине Кж. 519/54, осуђен због кривичног дела злоупотребе из чл. 314 Кривичног законика, што је обећаваши једној путници да ће је спровести у пограничну зону и без дозволе, од ње затражио да с њом полно општи (13). Према овој пресуди, колико се то види из објављених података, захтевање нематеријалне користи (обљубе) од стране једног службеног лица да изврши службену радњу коју не би смео извршити, квалификовано је као кривично дело злоупотребе службеног положаја из чл. 314 а не као кривично дело примања (тражења) мита из чл 325 којим се у ствари инкриминише захтевање или примање какве користи од стране службеног лица. Поменута квалификација од стране наведених судова могла би да се схвати једино ако су, поред осталог, на ову биле од утицаја и природа користи која се захтева или прима. Вероватно је да би дотични спроводник возова био осуђен за кривично дело примања мита да је у датом случају био затражио од наведене путнице новац или какву другу корист материјалне природе да је спроведе без дозволе у пограничну зону.

(12) Тако сматра и Гољаков: Уголовное право, Москва, 1947, с. 253—254.

(13) Гласник Адвокатске коморе АП Војводине, 1955, бр. 4, с. 27.

5. Одређивање појма користи код кривичног дела повреде тајности писама из чл. 156, ст. 2, лажног претстављања из чл. 296 и кршења закона од стране судије из чл. 315 Кривичног законика, на овом месту неће се посебно обавити с обзиром да ова дела имају извесне материјалне сличности са кривичним делом злоупотребе службеног положаја из чл. 314 (нарочито дела из чл. 156 и 315), па им је отуда и сам појам користи сличан.

6. На основу обављеног испитивања може да се закључи, да је за оцену појма користи код кривичних дела: противзаконитог посредовања из чл. 324, примања мита из чл. 325 и давања мита из чл. 326 претежније објективно схватање од субјективног, па се постојање користи код ових дела углавном цени према објективном критеријуму. Међутим, код кривичних дела: повреде тајности писама из чл. 156, ст. 2, лажног претстављања из чл. 296, злоупотребе службеног положаја или овлашћења из чл. 314 и кршења закона од стране судије из чл. 315, поред објективног мерила као основног, долази до израза и субјективно схватање, па се постојање користи код ових дела цени како према једном тако и према другом критеријуму.

Према овоме у нашем кривичном праву појам користи код појединих кривичних дела се одређује према једној мешовитој, објективно-субјективној методи, с обзиром на садржину самих дела. Овде можда лежи један од разлога што се Кривични законик није изрично изјаснио о појму користи, већ је ово питање препустио теорији и пракси.

Милош Радовановић

Louis Milliot: INTRODUCTION À L'ÉTUDE DU DROIT MUSULMAN.
Paris, 1953, XII + 822 pp.

Професор Мијо обављао је дуго времена наставничку дужност, најпре на Правном факултету у Алжиру, а затим на Правном факултету у Паризу. Он спада међу најбоље познаваоце обичајног права народа Северне Африке, а посебно шеријатског права. Објавио је досада низ радова из ове области.

Најважније и најзначајније његово дело је свакако *Увод у изучавање муслиманског права*. То је плод дугог и савесног рада у коме писац изучава изворе и начин изграђивања шеријатског правног система и оцртава поједине правне установе у њиховом историјском развоју. Том приликом истиче чињеницу да у шеријатском правном систему има елемената обичајног права народа које су Арапи покорили, а такође и елемената римског, византиског, јеврејског и персиског права. Поред тога подвлачи да је шеријатско право постепено еволуирало током времена услед измењених друштвених услова. Тако су извесне установе остале без примене, неке су опет мењале своју садржину, а понекад су се стварале и нове установе. У томе погледу нарочиту улогу играло је обичајно право (Урф), судска пракса (амал), наредбе и одлуке владара (канун). На тај су начин током времена добиле санкцију чак и такве установе које су у супротности и са словом и са духом основних извора (Курана и сунета). Ту, на пример, спада усвојење које Куран изрично забрањује, а које се ипак практикује у обичајном праву разних исламских народа. Ту долази такође узимање интереса на позајмљени новац. Куран додуше забрањује узимање интереса, али се у животу узимање интереса врши заобилазним путем и то најчешће помоћу залог где се заложном повериоцу признаје да се може користити плодови-ма заложеног добра (рехн = подлог).

Писац излаже и карактеристике појединих органа, а понекад подвлачи и разлике које постоје између схватања римског и француског права са једне стране и шеријатског права са друге стране. Овом приликом навешћемо неколико карактеристика које писац у овом свом делу наводи. Говорећи о брачном праву, он истиче да се мужу признаје власт у браку али да брак по прописима шеријата не утиче на пословну способност удате жене. Жена може својом имовином слободно располагати без дозволе свога мужа. По шеријатском наследном праву сви законски наследници спадају у нужне наследнике. Остатак може располагати путем тестаментa само једном трећином своје заоставштине, али ту трећину не може заве-

штати у корист законских наследника. Не може се дакле наслеђивати истовремено по закону и по тестаменту.

Својина је и по шеријатском праву апсолутно право. Власник може слободно располагаћи својим добрима. То иде дотле да се власнику признаје право да може посебно отуђивати објекте који се налазе на његовом земљишту (зграде и насади). Ту не важи дакле начело „*superficies solo cedit*”. Поред тога, власник може продати ваздушни прстор или део ваздушног простора изнад свога земљишта (хава). Тако је у пракси настала посебна врста уговора „хулу ал’ мифтах”, уговор о кључу. На основу тога уговора власник може продати, например, хаву, ваздушни простор, једне собе, магазе, стана.

Иако је својина апсолутно право, власник ипак не може употребљавати то своје право на штету другог. Дозвољено је вршење права али није злоупотреба права. Није дакле никоме дозвољено да врши своје право на начин да другоме штету причини. Није дозвољено штету чинити ни штету узвраћати штетом.

У облигационом праву интересантан је уговор „беј бил-вефа”. То је нарочити уговор о заснивању неке врсте хипотеке. Шеријатско право не познаје хипотеку у класичном смислу. Поверилац може да обезбеди своје потраживање на оснвоу уговора којим дужник продаје своје непокретно добро повериоцу с тим што дужник на томе добру остаје као купац. Дужник као купац дужан је да повериоцу плаћа уговорену закупнину, а поверилац је дужан да дужнику врати добро када му овај дуг исплати. И на овај се начин заобилазним путем изигравају прописи о забрани узимања интереса.

У шеријатском кривичном праву не постоји систем кумулације казне. За једно кривично дело може се изрећи само једна казна. Од тога се начела отступило у многим државама, например, у Турској.

Судство је једноставно организовано. Постоје по правилу само кадијски судови. Ту суди судија појединац (кадија). Ту су судови по правилу надлежни за све спорове грађанске и кривичне. Кадија суди у првом и последњем степену. Против његове одлуке може се тражити обнова поступка и уложити жалба владару као врховном судији. Нема дакле степеновања судова ни колегијалних судова. Кадија додуше може сазвати савет (шур), али овај савет не одлучује него даје само мишљење које кадија не мора уважити.

Професор Мијо поставља и излаже проблеме врло јасно, оцртава рељефно поједине правне установе и поткрепљује своје закључке најпознатијим изворима. Из његова се излагања види да је не само одличан познавалац шеријатског права и правних обичаја, него и одличан познавалац класичног арапског језика. Ово његово дело је драгоцен прилог за упознавање шеријатског права, његова развоја и његових начела и установа.

Phocion Papathanassiou: Le rôle du juge repressif dans le droit pénal moderne, Paris, Recueil Sirey, 1955, 77 pp.

Положај окривљеног у кривичном судском поступку се историски мењао, почев од онда када је окривљени претстављао објекат у кривичном праву, па до данашњег схватања окривљеног као кривичноправног субјекта. Од објективног посматрања кривичног дела и његовог учиниоца, тј. од посматрања учиниоца кроз извршено дело, прешло се на субјективно схватање, односно посматрање дела кроз његовог учиниоца. Кривично дело је манифестација, или тачније речено израз личности његовог учиниоца, што значи да више није реч о апстрактном деликвенту како су га схватили класичари, већ о конкретном учиниоцу кога не треба посматрати само са кривичноправног аспекта, већ и са економског, психичког, културног, криминалошког, итд. Нова наука кривичног права, по речима Гарофала, излази из оквира чисто правне науке и заузима место међу криминалошким наукама. Она криминалитет и кажњавање не посматра више само као правне феномене већ им даје једну ширу, социолошку основу. Ханел каже: „Класична школа је учила људе да упознају правду; позитивна школа учи правосуђе да упозна људе“.

Овај измењени положај окривљеног у кривичном праву, по мишљењу аутора ове књиге, морао је довести и до нове улоге кривичног судије. Он више није само „правни техничар“ који има да утврди кривичну одговорност и одмери казну, већ и друштвени радник који спроводи криминалну политику. Казна у својој старој форми не одговара више модерним захтевима и проблемима кривичног права. Од кривичног судије се у све већој мери захтева примена мера безбедности које имају за циљ да употпуне празнине казне и да борбу против криминалитета учине ефикаснијом и по друштво кориснијом. С обзиром на овакву улогу кривичног судије, аутор указује на то каква се својства и знања траже од њега, као и на начин на који би требало стварати потребан судиски кадар. Но претходно он критикује праксу судова појединих земаља да и грађанско и кривично суђење буде концентрисано у рукама истог судије, сматрајући да таква пракса не ствара ни добре цивилисте ни добре криминалисте. Неоспорно је да се и од кривичног судије захтева познавање материје грађанског права које би му нарочито много користило у решавању претходних питања, али по мишљењу аутора, с обзиром на различитост материје коју регулишу, нужно је одвојити ова два поступка и поверити их различитим судијама.

Да би одговорио улози коју од њега захтева модерна наука кривичног права, од кривичног судије се, по мишљењу аутора, тражи дубоко познавање свих оних наука које га одводе упознавању човека и његове друштвене садржине. Кривични судија мора добро познавати упоредно и међународно кривично право, криминалну антропологију, општу и криминалну психологију, општу социологију и социологију права, судску медицину и психијатрију, криминалистику и друге правне и друштвене науке. Знања која кривичном судији пружају ове науке, могу драгоцено да му послуже у обављању његове функције. Прилажење окривљеном, његово саслушавање, саслушавање сведока, оцена личности сведока, оцена њиховог исказа, итд., све су то проблеми за чије решење није довољно познавање само кривичноправне науке, већ и горе поменутих наука. Код вештачења то долази до још већег изражаја. Судија не може дозволити да његову улогу преузме вештак, као што не сме ни себе сматрати свезајућим и негирати потребу да о питањима која превазилазе оквири његовог сазнања, консултује вештака. Али пресуда је

дело судије и зато се од њега захтева поседовање одређених знања, како мишљење вештака не би примао механички већ критички.

Наравно, увек се мора имати у виду да судија не сме да се удаљи са терена права. Он мора увек бити правни техничар, али техничар оријентисан према новом схватању човека-деликвента. Његова слобода деловања мора се увек кретати у границама закона. Он не ствара закон, али он није ни обичан интерпретатор закона; он је у неку руку и стваралац, јер апстрактно „слово“ закона примењује на „живе“ друштвене односе. Аутор нарочито указује на слободу деловања судије приликом индивидуализације казне и сматра корисним да поред судске индивидуализације постоји и законска индивидуализација казне, тј. таква индивидуализација чији ће елементи бити одређени самим законом. Постојање ове индивидуализације, сматра аутор, дало би потстрека судијама и проширило примену ове институције.

Одредивши овако улогу кривичног судије и услове које он треба да испуни да би одговорио тој улози, аутор прелази на излагање система „специјализације“ кривичног судије. Он истиче да су се у савременој науци кривичног права искристалисала два система те специјализације. По првом, још за време универзитетских студија, студенти који се одреде за позив кривичног судије по добијању најосновнијих знања из области права, требало би да кроз постојеће институте продубљују своје знање из кривичног права и изучавају остале науке које се баве криминалитетом (криминологија, социологија, психологија и др.). Ово схватање је критиковано, јер по мишљењу Хајмбергера овај систем сужава интерес студената за остале гране права и захтева њихово опредељивање пре него што су упознали целокупну правну материју. Како је опште правно образовање један од основних услова за позив кривичног судије, то Хајмбергер сматра да овај систем не даје довољно гаранција у том погледу.

По другом систему ова специјализација треба да се врши тек по завршеним универзитетским студијама, када би се већ формирани правници кроз разне институте посветили дубљем изучавању и специјализацији из материје кривичног права и сродних наука.

Аутор по нашем мишљењу, сасвим правилно указује да би било најпрактичније створити такав систем специјализације који не би одговарао ни једном од горе изложених, али који би у извесном смислу обухватао у себе и један други. Наиме, још за време студија код студената који показују посебну вољу и смисао за материју кривичног права, требало би постепено, кроз разне институте, продубљивати и проширивати њихово знање, али тако да то не иде на уштрб изучавању осталих грана права. Касније, по завршеним студијама, они би у нарочито за то основаним институтима употпуњавали знање стечено на универзитету и проширивали га са знањима осталих наука које обрађују проблем криминалитета и друштвене заштите. По мишљењу аутора, резултат овакве специјализације био би стварање таквог судиског кадра, који би био у стању да одговори захтевима савремене кривичноправне политике.

С обзиром на савремено схватање криминалитета као не само правног, већ у првом реду друштвеног проблема и с обзиром на улогу казне, односно улогу судије у остварењу генералне и посебне превенције, аутор на врло користан начин указује на које све начине судија треба да приђе решавању сваког конкретногог случаја. Проблем деликта и његовог учиниоца аутор посматра више социолошки и психолошки, стављајући у први план човека са свим његовим

психичким и физичким својствима, али увек напомиње да судија мора остати и добар правни техничар. Сјединити у једном човеку доброг психолога, социолога и одличног правника, то је оно што аутор ове књиге тражи од савременог кривичног судије.

Љ. Лазаревић

Slobodan Vidaković — prof. Ksente Bogoev: Development and System of Communal Finances in Yugoslavia. Belgrade, Standing Conference of Town and Urban Municipalities of Yugoslavia, 1955, 96 pp.

На међународном конгресу у Риму прошле године, делегација Сталне конференције градова и градских општина Југославије појавила се са брошуром о развоју и систему комуналних финансија у Југославији. Брошура је, чуло се, била разграбљена — што потврђује да иностранство са пажњом и љубопитством прати друштвена збивања у нашој земљи. Но ваља додати да се та заинтересованост спољнег света објашњава и вредношћу самог делца, у коме је на објективан и језгровит начин дат врло добар приказ наших локалних финансија у новој држави.

После увода у коме је сажета генеза политичке структуре комуна, студија се задржала на приказу карактеристика буџетског система самоуправних јединица. Из вишефазног буџетског законодавства, које одликује наш финансијски систем после ратъ, издвојено је оно што је најбитније за упознавање природе буџета комуналних тела. Динамика њихових расхода показује прогрес државног уређења и велики значај народних одбора у политичком животу земље. Изненађују напр. подаци о порасту расхода општина на културу и просвету у НР Македонији (ст. 27). Са смислом за одвајање главног од споредног изложена су начела које примењују комунални буџети. У наредном одељку где је реч о изворима прихода народних одбора приказана је њихова расподела каква проистиче из последњег Основног закона о буџетима. Поједини порески облици објашњени су сумарно али ипак довољно да импресија о њима не остане бледа. Текст је проткан цифреним прегледима који излагању дају рељефа. Документација на крају књижице о расходима и приходима општина (1954) претставља изврстан материјал за извођење најразноврснијих закључака о економском и политичком значају комуна. Најзад, нагласимо и то да у раду нису само анализирани финансијски инструменти већ, у сразмери, посматрани и други проблеми од комуналног значаја (станбене проблематике, инвестициона политика комуна и др.).

Ова брошура је за сада најпотпунији објављени приказ о нашим комуналним финансијама посматраним као целина. Штета би било пропустити да се са његовом садржином на српском не упозна и

наша читалачка публика. Али онда би се имале извршити и неке ревизије, у вези са новим прописима (рачунска година, допунски буџети, буџетске комисије, и др.).

J. Ловчевић

*Johannes Koulis: DIE ÖFFENTLICHEN AUSGABEN ALS VOLKS-
WIRTSCHAFTLICHE ERSCHENUNG. Frankfurt/M., Vittorio
Klostermann, 1948, 153 S.*

Испитивања јавних расхода из економске перспективе скорашињег су датума: у финансиској теорији те су студије покренуте уствари у времену између два рата. Појава која изненађује када се зна да су буџетски приходи, порези нарочито, постали предмет економске анализе већ у доба Рикарда. Али као што ненадна вирусна обољења обично убрзавају научна истраживања у медицини, тако и неочекивани друштвени феномени постају узроком ускороног попуњавања празнина у теорији социјалне економије. Зар, рецимо, проблем трансфера нема да захвати за своје модерне теорије немачким репарацијама, или пак принцип антицикличног буџета економској кризи 30-их година? Слично је и са расходима: интересовање теорије за њих развило се тек са њиховим огромним порастом током и после светских ратова, а још у већој мери га изазвала пракса најновијег периода: да се расходи употребе као инструмент активне социјалне и економске политике.

Две деценије после појаве познате Економске теорије државних расхода од Г. Колма, грчки професор Коулис посвећује истом питању једну од својих последњих расправа. Са добрим моделом пред очима њему, заиста, није било тешко да, у врло сложенем друштвено-политичком агрегату искрслом после другог рата, идентификује сам проблем. Али он је то учинио са ширим захватом и са детаљнијом анализом од свог претходника. Економски проблем расхода К. тражи у одговору на питање да ли расходи утичу на пораст социјалног производа или на његово опадање — или су према њему неутрални. Стога класифицира расходе на производне, непроизводне и трансферне: алтернативни ефекти њихови брижљиво су анализирали у деветнаест параграфа студије, од којих сваки разматра какву функцију или дејство или начело јавних издатака. Систем који је примењен у раду групише елементе у два дела, од којих први излаже начин на који расходи утичу на постанак куповне снаге и производњу, односно потрошњу у земљи; док други део говори о условима који утврђују границе јавним издацима.

Код општих привредних дејстава расхода писац разликује краткорочне од дугорочних. У оквиру „short-run“ ефеката К. истиче уплив расхода на формирање куповне снаге, које је последица чињенице да су расходи у јавној привреди сасвим другачији од расхода у тржишној привреди. И инвестиције држава када врши, оне се разликују од приватних и имају своја специфична дејства: изградња, на пример, аутострада може допринети наглом развоју аутомобилске индустрије („индуциране“ инвестиције). У пишчевој методологији исправно је што расходе не анализира изоловане, већ увек у вези са инструментима који их омогућавају (порез, зајам). Тражи да политика расхода буде стално усклађена са политиком прихода: помоћу расхода (субвенције) држава коригира неповољне социјалне и економске ефекте које је проузроковала својом одређеном политиком прихода (посредни порези). Одговарајућим троше-

њем пореза односно зајмова јавна рука врши непосредан утицај на цене и тиме рукује најефикаснијом полугом привредне политике у земљи, итд. — Дугорочна дејства расхода манифестују се кроз ефекте који се јављају на привредној структури земље. Њима је писац поклонио изузетну пажњу; то је и оправдано, јер у данашњој држави расходи су се развили у изванредно погодно средство за вођење планске привреде (субвенције, инвестиције и др.).

Проблем граница државних издатака детаљно је размотрен. Не само за непроизводне, него и за производне расходе има мере. Њу утврђује с једне стране ограниченост продуктивних снага у земљи, а с друге фискални и кредитни потенцијал привреде. Порези ни у ком случају не могу се сматрати безграничним, ни онда када се привредно троше, јер порези су лишавање а њему свакако има краја. Висина издатака, исто тако, стоји и под контролом „економског“ принципа трошења (са најмање средстава највећи ефекат). Само што је у јавном газдинству по њему тешко управљати се, пошто јавноправна тела своје услуге не продају на слободном тржишту (цене) него их остварују применом принуде (порези). Остали методи контроле састојали би се у стриктној примени класичних буџетских принципа (равнотежа, специјалност, јединство: мада је К. одлучан противник посебних фондова, у чему заостаје за модерном теоријом). На крају расправе изложена су начела „здраве политике расхода“; партија која се мало разликује од обимнијег приказа из финансиске теорије познатих, рационалних принципа расхода.

Добра је ова монографија: у стручној литератури већ је добила своје место. Њене анализе, и поред тога што се ослањају на нешто застарелу документацију и литературу, садрже једну савремену ноту у начину који показује како данас треба изучавати државне расходе. Сујестије које садржи корисне су јер упућују на то да правилну финансијску политику ваља тражити у дубоком познавању позитивних али и негативних дејстава које у привреди и друштву потенцијално сваки јавни издатак реализује.

Ј. Ловчевић

Bernard Lavergne: *LE SOCIALISME COOPETARIF*. Paris, Presses Universitaires de France, 1955, 71 pp.

У овом свом делу проф. Lavergne у сажетом облику излаже битне елементе учења о тзв. задружном социјализму. У настојањима да се створи такав друштвени и економски систем који ће елиминисати очите противречности капитализма, али који у исто време неће одвести у комунизам, видно место заузимају и доктринари задружног социјализма. Тако је и проф. Лаверњ велики део своје активности посветио борби за афирмацију и успех ове доктрине. Његова књига *Задужни социјализам* последња је и најновија у низу раније објављених дела у којима он обрађује ова питања. Могло би се рећи да овај рад претставља у неку руку синтезу досадашњих напора и достигнућа аутора у овом правцу.

Основна идеја од које полази писац састоји се у констатацији да је капиталистички систем врло ефикасан у техничком погледу, али да у исто време доводи до врло неправичне расподеле нацио-

налног дохотка. С друге стране, комунистички поредак омогућава много правичнију расподелу, али не постиже онакву продуктивност рада као капитализам, а поред тога даје државним органима врло велика овлашћења. Зато се најозбиљније поставља питање да ли се може наћи један такав систем који ће у себи сјединити правичну расподелу националног дохотка са већом продуктивношћу рада у производњи материјалних добара и са поштовањем индивидуалних слобода и права личности од стране јавних власти. Проф. Лаверњ је уверен да се то може постићи једино кроз задружни социјализам.

У првом делу ове књиге говори се о резултатима које су досад постигле задружне организације и истовремено се излажу главни принципи на којима су оне основане и на којима послују. Овде се третирају две основне категорије задружних организација, и то потрошачке или продајне задруге и задружне организације које се описују под именом „кооперативна режија“ (*la régie coopérative*).

Излагања о потрошачким задругама аутор започиње приказивањем и објашњавањем четири чувена правила Рочдилских пионира, наглашавајући да она у потуности одговарају принципима социјализма. У вези с тим износе се резултати које су ове задруге постигле у разним европским земљама. Нарочито подробно је описана моћна задружна организација потрошача у Шведској, која је развила још и огромну сопствену производњу низа артикала широке потрошње. Скоро 50% од све робе продате 1954 од стране филијала Задружног савеза Шведске потиче од његове сопствене продукције, тако да ова организација спада у највећа и најважнија индустриска предузећа у овој земљи.

Треба напоменути да су излагања аутора о потрошачким задругама, као уосталом и о другим облицима задружних организација, само нека врста извода из његових много обимнијих дела издатих раније (*Le régime coopératif*, Paris, 1908; *Les coopératives de consommation en France*, Paris, 1923; *L'ordre coopératif*, Paris, 1926; *La révolution coopérative ou le socialisme de l'Occident*, Paris, 1949, итд.).

Аутор сувише прецењује важност и успехе потрошачких задруга. Упркос томе што могу постићи до извесне мере снижење цена артикала широке потрошње и упркос томе што су у неким земљама оствариле значајне резултате у производњи, потрошачке задруге су далеко од тога да одиграју неку одлучујућу улогу у развоју друштва, а најмање да могу довести до једне „праве револуције не само економске већ и друштвене“ (ст. 20).

Много су интересантнија излагања у вези са организацијама које аутор назива кооперативним режијама. Овим задружним облицима он посвећује велику пажњу и у њих полаже највеће наде. Чланови оваквих задружних организама су најчешће разна тела и установе јавноправног карактера, мада то могу бити и појединци, и њихове битне одлике су следеће: (1) Овакви организми оснивају се

декретом државних органа; (2) Ова задружна тела уживају комплетну административну, комерцијалну и финансиску аутономију у односу на редовне државне органе и на државни буџет, (3) Акционари ових задружних организација могу бити само корисници услуга или потрошачи добара произведених од стране самих ових тела; (4) Све мање или веће територијалне јединице, државни органи, итд. могу се под истим условима учланити у оваква тела, и (5) Овакве организације послују са малим профитом и примењују принцип ристорна.

Аутор опширно приказује рад ових задружних организација у Белгији, Вел. Британији и Француској. То су углавном велике и моћне установе које се баве давањем кредита разним комуналним телима, подизањем и експлоатацијом вициналних жељезница, електричних централа, снабдевањем водом великих градова, јавним транспортом, итд. Кад је писац још 1926 у свом делу *L'ordre coopératif* први пут изложио суштину ових друштва, кад их је „открио“, поједини кооперативисти, међу којима и Шарл Жид, изразили су сумњу у то да ли оваква друштва одговарају основним принципима задругарства. Заиста се и данас тешко можемо сагласити са тим да се могу сматрати задружним организацијама и таква тела која се оснивају актом државних власти, у којима било општине, срезови и департмани, било чисто државни органи учествују са највећим финансиским средствима, именују њихове функционере, итд. Ово би могло бити јавноправна тела са одређеним степеном аутономије или „јавни аутономни сервиси“, како их назива Гаetan Пиру.

У другом делу књиге аутор говори о економском и друштвеном значају задружног социјализма. Пошто је у најцрњим бојама приказао неефикасност и спорост државних органа у управљању привредом, он предлаже национализацију појединих предузећа и читавих индустријских грана и поверавање истих задружним телима. Овим би се постигло подруштвљавање средстава за производњу без етатизације (с. 68). На овај начин би се, верује аутор, постигла висока продуктивност рада и нестало би експлоатације радника, пошто задружна предузећа не би радила за профит. Радници би учествовали у деоби зараде и имали би извесна права у управљању овим предузећима.

Систем задружног социјализма који нам се предлаже није само по себи заокружен ни довршен. Упркос томе што писац у једном свом другом делу (*Essor et décadence du capitalisme*, Paris, 1938, с. 227 и 228) тврди да ниједан економски тип не успева да у потпуности потисне све остале, већ се сваки период карактерише само доминантношћу једног економског облика над другима, и упркос томе што он каже да ће процес *декапитализације* захтевати деценије и деценије, чак и читав век, — ипак он у свом систему задружног социјализма не објашњава довољно улогу пољопривреде и нарочито начин укључивања у овај систем ситних и средњих поседника, занатлија, итд.

У вези са целом овом доктрином поставља се најважније и истовремено и најделикатније питање: како спровести у дело ову замисао? Аутор каже да ће задруге, стрпљиво прикупљајући резерве, поступно куповати све већи број предузећа. Али и он сам увиђа да би то захтевало много времена, а осим тога разне велике компаније, које уживају легални или фактички монопол, неће никад доћи у руке задружних организација па таман да ове имају стотине милијарди расположивих фондова. Зато ће већина оваквих предузећа моћи да пређе у задружну својину само путем одлуке државних власти (*Le socialisme coopératif*, с. 52). Дакле, реч је управо о обичној национализацији, иако-јој аутор даје име „задружна национализација“. Она треба да буде спроведена, како то писац наглашава у једном другом делу, уз „пристојну накнаду“, пошто би у противном могло доћи до незадовољства средњих класа које држе велики број акција најважнијих предузећа (*Le problème des nationalisations*, Paris, 1946, с. 120). Овде се међутим, не одговара на питање шта ће бити ако монополистичке компаније, крупни капитал и владе појединих земаља не жели приступање оваквој национализацији.

Укратко речено, доктрина задружног социјализма, потцењујући улогу радничке класе у борби против постојећег поретка, бежећи од решавања његових основних супротности и служећи се извесним мање или више упрошћеним шемама, — није у стању да крене напред друштвени развитак у западним земљама. Ова доктрина представља једну безживотну концепцију која не може довести до правог и трајног побољшања услова живота радних маса. Све се уствари своди на лепе жеље, на савете и апеловање на капиталистичке управљаче да приступе решавању горућих проблема савременог друштва. У противном, прети аутор у малочас поменутом делу, посвећеном такође великим делом задугарству, неће бити први пут у историји да привилеговани слојеви једног режима буду његови сопствени гробари (*Essor et décadence du capitalisme*, с. 240).

Др. Велимир Васић

А. Јовановић, др. С. Поповић, П. Алигрудич, др. М. Матејић и Х. Емили: КОМУНЕ, ЊИХОВА ОРГАНИЗАЦИЈА И НАДЛЕЖНОСТ. Редакција Миленка Кангрге. Београд, „Савремена администрација“, 1955, 430 стр.

У овој књизи се на популаран начин приказује нови комунални систем кроз позитивне прописе. Излагања почињу кратким историским освртом на развој теорије и праксе комуна. После осврта на развитак наших народних одбора писци анализирају проблеме комуналног система по Уставном закону и Закону о уређењу срезова и општина. Најпре се разматра општина као језгро комуналног уређења, њени органи, права и дужности, па се затим даје њена економска основица уз опште карактеристике социјалистичке демократије. Даље се говори о функцијама и органима среза и од-

носу република и федерације према комунама. У другом делу приручника изложени су савезни прописи о надлежности комуна и њихових органа према групама послова, а на основу систематике Закона о надлежности општина и срезова. У трећем делу налазе се одредбе и надлежности народних одбора, општина и њихових органа према републичким законима. На крају књиге дат је регистар савезних и републичких прописа о надлежности комуне. Ова књига биће користан приручник онима који се интересују за организацију и рад комуна код нас.

Александар Стојановић

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor (Michigan), Vol. V, No. 2, Spring 1956. — Max Rheinstein: *In Memory of Ernst Rabel*. — Arthur T. von Mehren: *The Judicial Process (A Comparative Analysis)*. — Herman Walker, Jr.: *Treaties for the Encouragement and Protection of Foreign Investment — Present United States Practice*. — Kurt H. Nadelmann: *Recognition of Foreign Money Judgments in France*. — Toshio Fueto: *The Discrepancy between Marriage Law and Mores in Japan*. — Alona E. Evans: *Treaty Enforcement and the Supreme Court of Mexico*.

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Washington, Vol. 50, No 1, January 1956. — M. O. Hudson: *The Thirty-Fourth Year of the World Court*. Ово је редован годишњи приказ часописа о делатности Међународног суда правде у прошлој години. — Ch. G. Fenwick: *The Inter-American Regional System: Fifty Years of Progress*. Анализирајући развојну линију Панамеричке уније, аутор формулише њен значај за прогрес међународног права и међународних односа. Тако напр., писац подвлачи да је већ сама појава америчког регионалног система у атмосфери огромне самовоље држава, које су оне правдале сувереношћу, и веома суженог поља дејства међународног права претстављала важан корак у остваривању тежње за проширењем радијуса ефикасности међународног права, организовањем самовоље држава и јачањем међународне сарадње. Међутим, у чланку се не осветљава околност да је Панамеричка унија, поред неоспорних добрих својстава, имала више пута и неке карактеристике олакшавања експанзионистичких тежњи САД на континенту. — C. W. Jenks: *Craftsmanship in International Law*. Овде су обрађена питања важности стручњака за развој међународног права, њиховог образовања, средства са којима се служе, стручњака у пракси (разне службе) и најзад физиономија солидног стручњака, као синтеза претходних рашичлањених питања. — A. Verdross: *Austria's Permanent Neutrality and the United Nations Organization*. Проблем пријема стално неутралне Аустрије у ОУН, која такво обележје не допушта својим члановима, актуелан је и теориски интересантан. Фердрос у овом чланку настоји да докаже да се он може позитивно решити. Он најпре испитује међународноправни положај трајно неутралне државе на примеру Швајцарске, као и њеног пријема у Друштво народа. Затим, у одељку „Неутралност на основу Повеље Уједињених Нација и поновно придавање значаја неутралности“, одбацујући варијанту измене Повеље ради пријема Аустрије, као компликованију, предлаже да Савет безбедности, на основу овлашћења Повеље донесе начелну одлуку о трајном изузимању Аустрије од вршења дужности које су неспојиве с трајном неутралношћу. Аутор сматра да би таква одлука била политички оправдана зато што се, услед формирања два велика супарничка блока, почела поново ценити неутралност извесних држава, као средство ублажавања затегнутости, решавања сукоба итд. Даље он тврди да Аустрија може прихватити пример Швајцарске у вези са Друштвом народа у том смислу да се позове на факт да УН нису систем изграђен из апстрактним начелима, већ да је то систем, који је условљен географским и историским условима држава чланица и, према томе, компромис између идеје о савршеној међународној организацији и политичких могућности. Отуда све одредбе Повеље, које

иначе по правилу служе врховном циљу УН — очувању мира — морају у изванредним случајевима уступити, ако је неминован изузетак за циљ одржавања светског мира. — *E. Dumbauld: John Marshall and Treaty Law*. Аутор описује и коментарише најважније моменте делатности америчког врховног судије и политичара с краја осамнаестог и почетка деветнаестог столећа који су у вези са међународним уговорним правом. — *A. U. Hirsch: Utilization of International Rivers in the Middle East (A Study of Conventional International Law)*. Појавом низа држава на Средњем Истоку испресецан је највећи део територија кроз које протичу реке. Због тога, често долази до спорова око коришћења река између поменутих држава. У чланку се истиче да је база ових спорова у атмосфери заоштраених супротности на Средњем Истоку. Владе држава у свом делу света имају главну улогу у пројектовању и спречавању унапређења привреде, чији је важан део коришћења река и хидроенергије, што је несумњиво добра ствар; али, баш стога дотични спорови добијају карактер сукоба између држава а не између приватних инвеститора разних држава. Ова ситуација може се повољно скончати, утврђује писац, разрадом међународног речног права за воде Средњег Истока. Прочувши двостране уговоре о рекама Средњег Истока, склопљене у XIX и XX веку, од којих извесни установљују и мешовите речне комисије, писац закључује да је основ такве разраде већ створен. — *Q. Wright: Is Discussion Intervention?* У вези са дискусијом која се развила о предлогу четрнаест афричких и азиских држава да се проблем Алжира стави на X заседање Генералне скупштине УН, писац доказује да то није мешање у унутрашњу надлежност држава.

No. 2. April 1956. — *G. A. Finch: The American Society of International Law 1906-1956*. — *J. L. Kunz: The Laws of War*. У чланку се главна пажња обраћа питању ревизије ратног права, а додирује се и потреба за његовим поштовањем. Ревизија би, по аутору, требало да обухвати целокупно ратно право и она би требало да сачлужи тенденцију укидања употребе силе путем ограничавања њене примене. Поново наглашавајући познате поставке, напр. о задовољавању равнотеже хунамитарних интереса и војних потреба, он се недовољно изражава о идеји да за операције УН треба донети специјална правила, залаже се за забрану употребе атомског оружја у сврху заштите цивилног становништва, расправља о примени одредби ратног права, ревизији прописа о неутралности, итд. — *E. J. de Arechaga: Treaty Stipulations in Favor of Third States*. После анализе проблематике, долази закључак у коме се тврди да су стипулације веома погодан инструмент за све шири опсег дејства међународног права, а нарочито у будућности за процес настајања новог субјекта међународног права-појединца. — *M. Knadduri: Islam and the Modern Law of Nations*. Размотривши начела муслиманског међународног права и став хришћанских држава према Исламу у прошлости, писац подвлачи да су обе стране биле непријатељске. Међутим, у савременој епоси учешће муслиманских држава у међународним организацијама итсл., показује да, упркос појави новог панисламизма које аутор види напр. у намери да се образује муслимански блок, противности хришћанске и муслиманске идеологије могу бити усклађене ради развијања међународне сарадње. — *H. Walker: Provisions on Companies in United States Commercial Treaties*. — *Tien-Tseng Li: The Legal Position of Tibet*. Не слажући се са тезама проф. Ch. H. Alexandrowicz-Aleksandra о правном статусу Тибета, аутор покушава да докаже да је ова земља саставни део Кине са већом аутономијом. Изложивши да је Тибет представљен преко својих делегата у Националној кинеској скупштини, да Кина уствари

руководи администрацијом Тибета, итд. аутор изводи закључак да не може бити речи о сизеренском или вазалном односу, итд. — P. P. O'Connell: *The Status of Formosa and the Chinese Recognition Problem*. Аутор испитује разна гледишта о статусу Формозе и тежи да одреди она становишта код којих је могуће питање будућности Формозе одвојити од признања НР Кине. Он то налази у кондоминијуму савезника-потписника уговора о Кини са Јапаном. — P. V. Potter: *Communist China: Recognition and Admission to the United Nations*. Залагање да се НР Кина прими у УН, што је, према аутору могуће извести одвојено од њеног признања које је више ствар политичких комбинација. — J. L. Kunz: *Austria's Permanent Neutrality*. Између осталог, тежи да докаже да је Аустрију могуће примити у УН и без усвајања предлога проф. Федроса, за који иначе каже да је одличан, јер је трајна неутралност Аустрије установљена признањем дела сталних чланова Савета безбедности и многих других држава. Признање обавезује те државе да поштују трајну неутралност Аустрије. Према томе, обавезивало би чланове Савета безбедности да не позивају Аустрију-чланицу УН на акте противне трајној неутралности.

А. Стојановић

L'ANNÉE POLITIQUE ET ECONOMIQUE, Paris, 29e année, No. 131, Juin—Juillet 1956. — Jacques Bardoux: *Le premier congrès parlementaire de la Communauté Atlantique (18—22 juillet 1956)*. — Michel Debré: *Le complot de l'Euratom et la Conférence de Bruxelles*. — Bernard Lavergne: *L'hypocrisie et la supra-nationalité de projet Spaak sur l'Euratom*. — Henri Laporte: *Les curieuses lenteurs du réarmement de l'Allemagne de l'Ouest*. — XXX: *L'Allemagne et la fin du stalinisme*. — Bernard Lavergne: *Le problème politique de l'Afrique Occidentale française*. — C. Zarnékau: *Le 6e plan quinquennal de l'Union Soviétique*. — Bernard Lavergne: *L'Euratom ou la nouvelle C. E. D. à abattre*. — M. Guy Mollet réédite la politique de Munich.

ARCHIV DES VOLKERRECHTS, Tübingen, 5. Band, 4. Heft, Juli 1956. — Erwin H. Löwenfeld: *Der Fall Nottebohm*. — Lothar Kotzsch: *Die Blockade gegen Venezuela vom Jahre 1902 als Präzedenzfall für das moderne Kriegerrecht*. — Fritz Münch: *Tätigkeit der Vereinigten Nationen in völkerrechtlichen Fragen*. — Alex Meyer: *Die Haager Konferenz zur Abänderung des Abkommens betreffend Vereinheitlichung von Regeln über die Beförderung im internationalen Luftverkehr, gezeichnet in Warschau am 12. Oktober 1929*. — Ignaz Seidl-Hohenveldern: *Bericht über die Entwicklung an der Saar seit Abschluss des deutsch-französischen Saarabkommens über das Statut der Saar vom 23. Oktober 1954*. — Manlio Udina: *Die Durchführung der Abkommen über Triest*. — Water Schätzel: *V. Generalversammlung der Association Européenne pour l'Etude du problème des Réfugiés (AER) 1955 im Helsinki*.

CAHIERS DE LÉGISLATION ET DE BIBLIOGRAPHIE JURIDIQUE DE L'AMÉRIQUE LATINE (Publiés sous les auspices de l'Institut de Droit comparé de l'Université de Paris et de la Société de Législation comparée), cinquième année, No. 17—18, Janvier—Juin 1954. — René David: *Structure et idéologie du droit brésilien*. — Jeronimo Remorino: *La nouvelle législation sociale argentine (avec des notes comparatives de droit français par G. Levasseur)*.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law — University of California), Berkeley, Vol. 44, No. 2, May 1956. — Frank C. Newman: *Two*

Decades of Administrative Law in California. — John G. Clarkson: *Practice Before California Licensing Agencies.* — Carl Kuchman: *The Role of the Hearing Officer.* — A Private Practitioner's Point of View. — Boris H. Lakusta: *Operations in an Agency Not Subject to the APA: Public Utilities Commission.* — Jacobus ten Broek: *Operations Partially Subject to the APA: Public Welfare Administration.* — Victor S. Neterville: *Judicial Review: The „Independent” Judgment” Anomaly.* — William S. Andrews: *Relationships Between Administrators and the California Legislature.* — Albert G. Pickerell: *Secrecy and the Access to Administrative Records.* — Herbert W. Clark: *Developments in Federal Administrative Law.*

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law, University of California, Berkeley). Vol. 44, No. 3, July 1956. — Walter J. Derenbero: *The Problem of Trademark Dilution and the Antidilution Statutes.* — Daphne Leeds: *Trademarks From the Government Viewpoint.* — A. G. Papandreou: *The Economic Effect of Trademarks.* — Adrian A. Krage and Samuel F. Pearce: *Tax Problems in the Trademark and Trade Name Field.* — Gilbert H. Weil: *Protectibility of Trademark Values Against False Competitive Advertising.* — Reginald E. Caughey: *The Use of Public Polls, Surveys and Sampling as Evidence in Litigation, and Particularly Trademark and Unfair Competition Cases.*

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXVI, No. 262, June 1956. — G. L. S. Shackle: *Expectation and Cardinality.* При изучавању тражње на тржишту, модерна теорија покушава да пронађе и анализира неке законitosti по којима се понаша индивидулни потрошач. Овим би се олакшале процене будуће тражње на тржишту. Међутим, како се у испитивању индивидуалних потрошачких навика, теорија сусреће са компликованим психолошким проблемима, дуго времена је било неизвесно да ли се потрошачке навике могу квантитативно изразити. За практичне потребе грубог планирања, статистика се служи анкетама, методом узорака и сличним начинима за мерење структуре потрошње. Међутим, теорија тежи да изради много прецизније инструменте за мерење потрошачких навика и понашања. Читав теориски комплекс који се односи на појмове корисности, потрошачких предвиђања и слично, у крајњој линији има за циљ да створи употребљиве методе за анализу личне потрошње. У чланку аутор се труди да изнађе метод за квантифицирање психологије индивидуалног осећања корисности. — E. T. Penrose: *Foreign Investment and the Growth of the Firm.* Посматрајући увоз капитала из САД у Аустралију, аутор разматра стари проблем користи и штета од увоза страног капитала. С обзиром на искуства после Другог светског рата и великог увоза капитала у облику разних међународних помоћи, зајмова, путем државних и међународних споразума и организација — изменио се став економиста према увозу капитала. Данас су економисти много мање наклонени да подвлаче негативне стране — експлоатацију, извлачење суперпрофита, политичко подјармљивање и сл. Они сада више истичу користи од увоза капитала: убрзани развој производних снага и преношење техничких знања. Аргумент политичког подјармљивања такође је изгубио своју популарност, јер су данас облици међународног кретања капитала такви да је могућно ефикасно избећи сваки политички утицај, нарочито ако се финансирање врши преко међународних специјализованих организација. Дефинитиван пак став према увозу капитала зависи од ситуације сваке поједине земље. Аутор покушава да анализира проблем са аустралиске тачке гледишта. Увезени амерички капитал је, по аутору, у досадашњој фази развоја

индустриског потенцијала земље користан: америчке фирме улажу своје профите у даљу експанзију, не проузрокују тешкоће платног биланса отплатом дивиденди, и снажно доприносе подизању општег стручног и техничког нивоа аустралиске привреде. Међутим, уколико се ситуација платног биланса погорша, на пример, увоз се повећа јаче од извоза, или отпочне плаћање дивиденди на страни капитал у већем обиму, од досадашњег, користи од увезеног капитала вероватно ће бити смањене. — A. J. Youngston: *The Disaggregation of Investment in the Study of Economic Growth*. Циљ аутора је да направи нову класификацију инвестиција која ће бити кориснија од досад уобичајених. Он сматра да је потребно досадашње класификације изменити јер су непогодне за примену у студијама привредног развоја, и предлаже следећу поделу: инвестиције због промена у структури тражње и инвестиције због промена у структури понуде (на пример, инвестиције за увођење новог артикла на тржиште). — P. Wiles: *Growth versus Choice*. Проблеми економског развоја постепено заузимају централно место у економској науци и потискују теорије опште равнотеже, благостања, тржишта и оптималне алокације ретких добара, које се често налазе у супротности са теоријама развоја. Аутор сматра да је брз и безобзиран економски развој неопходан услов опстанка западних земаља и то како са економске тачке гледишта тако и са политичке. Цео чланак је аргументисан са тог аспекта. Инсистирајући нарочито на брзини развојка у социјалистичким земаљама, он дискутује о низу проблема повезаних са таквим развојем. Развитак је дефинисан као повећање опште продуктивности рада, односно дохотка по глави становника. Као основни покретач привредног развоја аутор узима инвестиције, јер су оне главни узрок повећања продуктивности. Други аутори сматрају да су за привредни развитак важнији технички прогрес и повећање општег нивоа знања, али Wiles сматра да се технички прогрес највећим делом конкретизује баш кроз инвестиције. Повећању личног залагања у производњи такође не треба оспорити утицај, али су инвестиције далеко ефикаснији пут убрзања пораста. Проблем уравнотеженог развоја такође је ревидиран: са становишта развијених земаља он се нужно поставља другачије него са становишта неразвијених земаља. Отуда аутор напада концепцију уравнотеженог развоја уколико она значи успоравање брзине развоја. Он се одлучно изражава за совјетски метод концентрисања напора на неколико кључних, водећих привредних грана. Детаљи и споредне гране морају доћи на ред касније. У циљу брзог развоја аутор чак препоручује извесну безобзирност према потрошачу. У истој линији критике, он се залаже и за свесно нарушавање закона тржишта, за свесно опрличавање слободе на тржишту. Све што води успоравању темпа инвестирања треба да се одбади или занемари. Уколико привреда не штеди довољно, тј. не акумулира довољно средстава за даља улагања треба предузети мере принудне штедње и принудног ограничавања личне потрошње. Аутор толико инсистира на инвестирању да је чак спреман да оправда и погрешне инвестиције као и претеране инвестиције. Претеране инвестиције је могуће бранити ако се као главни циљ прогласи брз пораст, и ако се претпостави да ће доцнији развој оправдати створени вишак капацитета. Погрешне пак инвестиције, аутор једноставно описује, тј. урачунава их у трошкове као обичан губитак. Узрок ауторовог става по свим наведеним питањима свакако је заостајање темпа инвестирања у западним земаљама нарочито у Енглеској за темпом инвестирања у социјалистичким земаљама. — A. C. Enthoven: *Monetary Disequilibrium and the Dynamics of Inflation*. Чланак има за циљ да усаврши изучавање услова из којих се развија инфлација.

Аутор жели да за монетарну политику створи употребљиве инструменте. У првом делу чланка постављено је неколико корисних дефиниција о основним појмовима повезаних са инфлацијом, док је у осталом делу учињен покушај да се услови за настајање инфлаторног процеса квантитативно изразе путем једног рафинираног индекса, — *H. C. Farnsworth and W. O. Jones: Response of Wheat Growers to Price Changes: Appropriate or Perverse?* После Првог светског рата а нарочито после кризе тридесетих година овога века, завладало је у економској науци мишљење да пољопривредни произвођачи реагују на промене у ценама на ненормалан, специфичан начин, који се разликује од онога што би се на основу искустава са другим произвођачима могло очекивати. Кад цена пада, пољопривредници повећавају производњу, а кад цена расте они је смањују, тврди се од стране већине економских стручњака. Ово се покушавало објаснити утицајем дохотка: ако се у једној години услед ниских цена смањи доходак привредника, они ће идуће године повећавати производњу како би већом количином производа уз ниже цене обезбедили већи доходак, и обротно. Овакво ирационално понашање било је један од главних узрока обимне државне и интернационалне политике помагања и субвенционисања пољопривредних произвођача у главним земљама произвођачима пољопривредних артикала. Ова политика довела је данас до неоправдано високих цена жита, памука и сличних артикала, до веома великих натерата тих артикала и до осталих деформација на светском тржишту. Писац стога покушава да оспори поставку о неправилном реаговању пољопривредних произвођача на промене у ценама, служећи се примером производње пшенице у Канади. Интересантном статистичком анализом аутор прво обара анализу *G. R. Allen-a* која је доказивала тезу о неправилној реакцији пољопривредника, а затим сам израђује другу којом доказује баш обротно. Аутор статистички поткрепљује британски став према међународном споразуму о пшеници. Британија је наике противна вештачком одржавању високих цена пшенице и тражи да се амерички фармери не заштићују на рачун потрошача, увозника пшенице из осталог света. — *T. W. Hutchinson: Bentham as an Economist*, и *R. F. Harrod: Walras: A Reappraisal*. Иако ова два чланка уствари представљају приказе недавно публикованих радова *Bentham-a* и *Walras-a*, они су ипак издвојени због улоге која се додељује историји економских доктрина, као и због угледа аутора ових приказа. Док је први приказ више локално енглеског значаја, други претставља у својој суштини истицање важности квантитативних анализа и економетријских метода у економској науци, и као такав је од интереса и за иностране читаоце, као и за читаоце незаинтересоване историјом економских идеја.

Др. Предраг Мухаиловић

ENCOUNTER, London, Vol. VII, NO. 1, July 1956. — *C. A. R. Crosland: „... About Equality“*. — *François Bondy: Young Spain and the Old Régime*.

No. 2, August 1956. — *William H. Whyte, Jr: Beware of Your Personality (A Report on the Tests of Conformity)*. — *Nora Beloff: Moscow Impressions*. — *K. A. Jelenski: The Polish „Earthquake“*. — *Seymour M. Lipset: The American Voter*.

No. 3, September 1956. — *Peter Wiles: Are Trade Unions Necessary?* — *Dwight Macdonald: In Search of Asian History*. — *C. A. R. Crosland: Education and the Class System*.

FÉDÉRATION, Paris, treizième année, No. 137—138, Juin-Juillet 1956. — Max Richard: Luxembourg — chantier de l'Europe (Un exemple et un espoir). — Jean de Soto: Naissance d'une Communauté. — Joachim Schoene: Communauté charbon-acier et relance européenne. — Henri Etienne: L'expérience du Grand-Duché. — Pierre-Henri Teitgen: Fédéraliser l'Union Française. — Jean-Maurice Martin: L'Afrique noire en devenir. — Jean Daujat: L'idéalisme et le désordre moderne.

No. 139—140, Août—Septembre 1956. — Већи број чланака посвећен је теми „L'Allemagne entre l'Est et l'Ouest?” — Max Richard: Un faux problème. — Otto Lenz: Pourparlers avec Moscou? — Hanns-Gert von Eisebeck: Oder-Neisse et réunification: une affaire européenne. — Karlheinz Koppe: Les relations germano-soviétiques de 1917 à 1945. — Walter von Kohout: 1945—1956 — La politique allemande de l'U.R.S.S. — Ernst Friedländer: Ambassade à Varsovie? — Одговори Г. Гафенка, А. Филипа, Р. Шумана и др. на питање „L'Europe doit-elle craindre un nouveau ‚Rapallo?’” — Stélios Castanos: De la souveraineté fédérative. — Lucien de Sainte-Lorette: Le marché commun européen, facteur de prospérité. — Paul Gache: Une Chypre européenne.

INDIA QUARTERLY (Published by the Indian Council of World Affairs, New Delhi, Vol. XII, No. 2, April-June 1956. — B. D. Nagchaudhuri: Atoms for Peace. — Wilfred Malenbaum: U. S. Economic Policy in South and Southeast Asia. — Chester L. Hunt: The Americanization Process in the Philippines. — Gyanchand: World Population Trends. — Dag Hammarskjöld: United Nations (An Appraisal). — S. V. Krishnamoorthy Rao and Madan Mohan: Soviet Union Today.

INDIA QUARTERLY (Published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XII, NO 3, July-September 1956. — K. M. Panikkar: The Twentieth Century in Asian and World History. — Peter Wright and S. N. Varma: The Central African Federation in Retrospect. — Harishwar Dayal: The Organization of Diplomatic and Consular Services. — Kenneth McNaught: American-Canadian Relations. Helmut Sigrist and Horst Roding: Selection and Training for the German Foreign Service. — Ton That Thien: Economic Planning in Independent Vietnam. — N. M. Khilnani: The Place of „New Deal” in American Political Life.

THE JOURNAL OF POLITICS (Published quarterly by the Southern Political Science Association in cooperation with the University of Florida), Gainesville, Vol. 18, No. 1, February 1956. — Robert J. Harris: The Impact of the Cold War upon Civil Liberties. — Walter Berns: Freedom and Loyalty. — Norman R. Phillips: The Conservative Implications of Skepticism. — Robert J. Morgan: Pressure Politics and Resources Administration. — Charles D. Farris: Authoritarianism as a Political Behavior Variable. — Richard M. Scammon: British By-Elections, 1951—1955. — John M. Howell: The French and South African Walkouts and Domestic Jurisdiction.

No. 2, May 1956. — J. Roland Pennock: Party and Constituency in Postwar Agricultural Price-Support Legislation. — William Anderson: The Commission Intergovernmental Relations and the United States Federal System. — Heinz Eulau: Identification with Class and Political Perspective. — Raphael Zariski: Problems and Prospects of Democratic Socialism in France and Italy. — William Buchanan: An Inquiry Into Purposive Voting. — Sarah P. McCally: Party Government in Turkey.

MONDE NOUVEAU, Paris, onzième année, No. 102, Juillet 1956. — Pascal Arrighi: La réforme des institutions. — Georges Le Brun—Kéris:

L'Islam peut-il résister au Communisme? — Joseph Capuano: Nouvelle phase de la politique anglaise dans le Proche-Orient.

No. 103, Août-Septembre 1956. — Jules Monnerot: *La "Loi non écrite" de la Souveraineté Nationale.* — Michel Mouskhely: *Les universitaires et la communauté spirituelle de l'Europe.*

DER NEUE BUND (Monatsschrift für freiheitlichen Sozialismus), Zürich, 22. Jahrgang, No. 6, Juni 1956. — François Bondy: *Die „neue Idee aus dem Osten“.* — Eugen Steinemann: *Konjunkturpolitik vor der Bewährungsprobe.*

No. 7—8, Juli-August 1956. — Willi Kobe: *Was wollen die Volksinitiativen zur Begrenzung der Militärausgaben?* — Harold Huber: *Diskussionsbeitrag zu den Chevalier — Initiativen.*

NOUVELLE REVUE DE L'ECONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XV, N°. 76, Juin 1956. — La normalisation des documents technico-commerciaux de la symbolisation des produits du mécanisme des approvisionnements de l'État et des collectivités publiques.

No. 77, Juillet-Août 1956. — Pierre Vinot: *La consommativité.*

No. 78—79, Août-Septembre 1956. — Francis V. Feraud: *Les Etats généraux de la nation.* — Louis Armand: *Problèmes économiques et politiques nouvellement posés par l'apparition de l'énergie nucléaire.* — Maurice Cottaz: *Le Sahara, mer de sable ou eldorado?* — Achille Dauphin-Meunier: *L'Eglise et les formes économiques de coopération internationale.* — Georges Lefranc: *Les sociétés coopératives de consommation en France.* — Probus Correard: *La Charte de l'O.N.U. et la notion de tutelle.*

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VII, H. 2, 1956. — Adolf Merkl: *Prof. Dr. Leonidas Pitamic zum 70. Geburtstag.* На неколико страници дати су основни подаци о плодној научној и политичкој активности проф. Питамича — једног од најистакнутијих југословенских правних теоретичара и филозофа у периоду између два светска рата. Прихватајући нормативизам „Бечке школе“, Питамич је развијао у многобројним радовима низ оригиналних ставова. Питамич и данас објављује чланке у овом угледном аустријском часопису. Овај пригодни напис садржи и списак најважнијих радова славењеника. — S. A. W. Menning: *Die internationalen Beziehungen als Universitätsfach.* Ово је уствари превод раније објављеног чланка истог аутора под насловом *The Pre-tensions of International Relations* (у часопису *Universities Quarterly* август 1953) што само по себи сведочи о интересу који је изазвао. Аутор претреса актуелно питање о изгледима за увођење предмета „Међународни односи“ на британским универзитетима. Сматрајући да друштвенополитичка пракса намеће потребу систематског и темељнијег проучавања међународних односа писац тражи да се створи посебан центар који би организовао студије ових проблема и који би давао квалификоване стручњаке или да се ова материја проучава као предмет посебне специјализације при постојећим научним дисциплинама и институцијама. У чланку се подробно расправља о педагошким моментима, методима и корисности проучавања међународних односа, али остаје сасвим постраничено питање садржине предмета ове научне дисциплине и њеног разграничења од осталих блиских дисциплина. — Hans Spanner: *Die Prüfung von Gesetzen und Verordnungen durch den Verfassungsgerichtshof in den Jahren 1953 bis 1954.* Аутор је у ранијим годиштима овог часописа објавио два чланка у којима је анализирао праксу испитивања уставности законика у уредаба. Овог пута он наставља с прегледом новијег периода

на исти начин: поред зналачки одабраних случајева из праксе Уставног суда даје суптилне анализе теориске. Овакво разматрање може одлично послужити и као одличан показатељ развоја и проблема савременог аустриског права. — *Leonidas Pitamic: Naturrecht und Natur des Rechtes*. Аутор овог садржајног чланка истиче да није имао намеру да испитује филозофске проблеме него општу основу феномена права. Резултат његове анализе јесте негирање егзистенције тзв. природног права које, по мишљењу и низа саврених теоретичара, служи као „регулативни принцип позитивног права“. Полазећи од уобичајених дефиниција права као скупа норми чије је важење обезбеђено принудом и које регулишу спољно понашање човека, Л. Питамич настоји да образложи концепцију у којој има елемената и нормативног и социјалног схватања. То се види већ у самом истицању следећа два елемента (принципа, компоненте) у појму права: (1) поредак (*Ordnung*) и (2) људско понашање (*menschliches Verhalten*). Та два елемента морају постојати да би се уопште могло говорити о праву; они, међутим, не могу створити нити негирати један другог. Право као друштвени феномен настаје комбинавањем и усклађивањем поменутих елемената: недостатак једног доводи до тога да постојећи елемент уствари престаје бити право. Ту основну мисао Питамич образлаже низом аргумената и уједно указује на релативност и различитост конкретно-историских облика постојања права. Норме, мисли писац, сачињавају део поретка оне регулишу односе између појединаца и група. То је могуће зато што је човек етички и природно биће које свесно тежи организовању заједнице. С обзиром на то да се постојање „поретка“ лако може утврдити, а такође и то да ли је дато понашање људско или није (тј. да ли је сагласно с извесним етичким мерилима) могуће је увек разликовати право од неправда. Сходно томе, ако вршење неког поретка доводи до негирања тих мерила, ако оно претставља негацију „људског понашања“ (напр. геноцид), очигледно је реч о нечем што је супротно праву. У таквим случајевима није у питању попреда неког природног права, него повреда саме основе и суштине права као реалног друштвеног феномена. — *Theo Mayer-Maly: Die Kölner Gaffelverfassung und die Rechtsgeschichte der Demokratie*. Писац анализира основна обележја статута једног еснафа у Келну у XIV веку извршног подвлачећи значај истог с гледишта историје демократије. — *Mihailo Djurić: Das rechtsphilosophische und politische Erbe der antiken Welt*. Аутор подвлачи значај утицаја античке политичке и правне филозофије на формирање каснијих теорија. Дајући кратак преглед основних идеја античких мислилаца, аутор налази да су оне на извештај начин изражене и у делима Т. Мора, Хобза, Бодена, Монтескјеа, Русоа, итд. Античко наслеђе на овом подручју није ништа мање но на подручју филозофије, уметности и књижевности. — *Johann Mokre: Staatenverbindungen zwischen Staatsrecht und Völkerrecht*. На свега неколико страница аутор је поставио с гледишта државног и међународног права интересантно питање о природи постојећих међународних организација или оних које треба да се створе (напр. Европска заједница за угаљ и челик, Европска одбрањена заједница, итд.). Полазећи од познатих конститутивних претпоставки државе (територија, народ, власт) и обележја које имају међународне организације, писац налази да већ данас у њима треба гледати прелазне облике у којима су испреплетени елементи државноправног и међународноправног организовања.

Bd. VII, H. 3. 1956. — *Roland Gräbberger: Versuch einer dynamischen Strafrechtstheorie*. Пошто је указао на неке основне моменте који карактеришу кривично право писац инсистира на потреби прецизнијег разликовања типова кривичних деликата с обзиром

на стварну разnorodност психолошког стања деликвената. У вези с динамизмом кривичног права треба, мисли писац, изграђивати и одговарајућу теорију. — С. Н. Alexandrowicz-Alexander: *Le Cache-mire: Aspect juridique du conflit Indo-Pakistanaïs*. Анализа међународног положаја Кашмира и спора поводом ове покрајине између Индије и Пакистана сретно је повезана с историјом и политичким збивањем тако да се добија целовита слика захваћеног проблема. — Helmut Stiebel: *Der völkerrechtliche Begriff der Regierung*. Појам владе као једног од најважнијих органа државе није мање значајан у међународном него у интерном праву. Али у међународном праву (уговорима, конвенцијама, итд.) и доктрини различито се схвата првенствено због разних аспеката постојања и делатности владе у оквиру међународног правног поретка. Најчешће се овај појам употребљава кад је реч о нередовним приликама у којим се односне земље налазе (у вези с тим питање признања држава, тзв. изабегличких влада, итд.) Код савремених држава, у којима су владе носилац највише управне власти, овај орган је истовремено најважнији фактор у стварању и реализацији међународног права. Влада непосредно учествује у вођењу свих најважнијих међународних послова и као такву је третира међународно право. — Fritz Bleiber: *Zum völkerrechtlichen Status der Himalaya-Staaten*. Поред кратког приказа савременог међународног положаја писац даје и основна обавештења о политичким околностима које карактеришу Тибет, Непал и државице Бутан и Сиким. — Karl Zemanek: *Internationale Organisationen als Handlungseinheiten in der Völkerrechtsgemeinschaft*. Писац није поставио себи задатак да описује неке од међународних организација или да приказује њихов историјат него је тежио да разради проблеме појма, правног персоналитета и организационе структуре међународних организација. Пошто је изложио различита схватања, он долази до закључка да под међународном организацијом треба подразумевати „путем колективног уговора створено, аутономно организовано међународно обједињење држава за остварење заједничких интереса чланова односно заједнице“. Такво обједињење је правно лице и с гледишта међународног и интерног права, јер се само на тај начин може замислити његова функција. Сходно томе подешена је и организациона структура: поред представничких органа који се стварају од делегираних органа свих чланица постоји и одговарајући облик администрације која обавља текуће послове.

С Врачар

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY (Edited for the Academy of Political Science by the Faculty of Political Science of Columbia University), New York, Vol. LXXI, No. 2, June 1956. — Harry R. Rudin: *Diplomacy, Democracy, Security: Two Centuries in Contrast*. — Samuel Kucherov: *The Soviet Union Is Not a Socialist Society* (In „Defense“ of V. M. Molotov). — Abraham M. Hirsch: *From the Indus to the Jordan: Characteristics of Middle East International River Disputes*. — M. J. C. Vile: *Federalism and Labour Regulation in the United States and Australia*. — Bernard W. Vishy: *Is There a Revolt Against Reason?* — David C. Knapp: *Congressional Control of Agricultural Conservation Policy (A Case Study of the Appropriations Process)*.

IL POLITICO (Rivista edita a cura dell'Istituto di Scienze Politiche dell'Università di Pavia), Anno XXI, No. 2, Settembre 1956. — Jean Meynaud: *Il Poujadismo*. — Mario Ortolani: *Orientamenti della geografia politica*. — Giorgio Borsa: *Il ritorno dell'influenza sovietica in*

Estremo Oriente e le responsabilità di Roosevelt. — Salvatore Francesco Romano: Origini e carattere della „mafia” siciliana. — L. Strauss: Che cosa è la filosofia politica. — A. Pizzorno: Il fenomeno del lavoro femminile e gli atteggiamenti della popolazione in una piccola città industriale. — M. Albertini: Recenti studi storico-politici. — R. Rainero: L'accordo del 20 marzo 1956 e l'indipendenza della Tunisia.

POLITIQUE ETRANGERE (Centre d'Etudes de Politique Etrangère). Paris, 21e année, No 4, Juillet-Août 1956. — Fritz Erler: La politique extérieure de la République Fédérale. — Maxime Mourin: Le Saint-Siège et la Sarre. — Paul Devinat: Un renouveau franco-vietnamien est-il possible? — Pierre Renaud: Bilan de deux années d'appels d'offres internationaux. — André Armengaud: Les progrès de l'industrialisation en U.R.S.S. — B. Carantino et C. Zarnekau: Le 20e Congrès du Parti communiste de l'U.R.S.S. — Jacques Kayser: La presse de province et la déstalinisation.

PREUVES Paris, No. 65, Juillet 1956. — Thierry Maulnier: Confort et inconfort intellectuels devant le „colonialisme”. — Jean Daniel: Colonialisme et bonne conscience. — André Philip: L'Enseignement de la Liberté. — L'U.R.S.S., demain: Altiero Spinelli (Après Staline), Dwight Macdonald (Le thermomètre de Thermidor), Frank Moraes (Danger accru), Edward Crankshaw (Le dégel, de loin et de près). — Pierre Lochak: L'U.R.S.S., aujourd'hui.

No. 66, Août 1956. — Denis de Rougemont: Les joyeux butors du Kremlin. — K. A. Jelenski: Chronique de Poznan. — Richard Lowenthal: Une Yougoslavie conservatrice. — Boris Souvarine: Les Archives entr'ouvertes.

No. 67, Septembre 1956. — Philippe Erlanger: Noblesse de France. — Arthur Miller: La famille dans le drame moderne. — Beatrix Beck: Les enfants subventionnés. — L. M.: Nasser et l'interdépendance. — Georg Gerster: Le Nil disputé. — Claude Mauriac: Georges Simenon.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 21, Estate 1956. — Camillo Pellizzi: Gli studi sociologici in Italia nel nostro secolo (Parte II). — Guido Vincelli: Studio sul comune di Montorio nei Frentani.

THE REVIEW OF POLITICS (Published Quarterly by the University of Notre Dame, Indiana), Vol. 18, No. 3, July 1956. — Hans Kohn: Some Reflections on Colonialism. — Robert C. Tucker: The Cunning of Reason in Hegel and Marx. — Peter F. Drucker: Organized Religion and the American Creed. — Elizabeth Valkenier: The Catholic Church in Communist Poland (1945—1955). — Thomas N. Brown: The Origins and Character of Irish-American Nationalism.

REVISTA DE ESTUDIOS POLITICOS (Instituto de Estudios Politicos) Madrid, No. 86—87, Marzo-Junio 1956. — Armand Cuvillier: Sociología y teoría del derecho. — Luis Díaz del Corral: Sobre la singularidad del destino histórico de Europa. — Jesús Fuego: Tomás Moro y el utopismo político. — W. C. Wheare: El „Civil Service” británico en la Constitución. — Joseph H. Fichter, S. J.: Las reuniones de las asociaciones parroquiales. — Manuel Jiménez de Parga: La teoría y la realidad constitucional contemporáneas (Finlandia). — Raúl Chávares Porpetá: Doctrina hispanoamericana en torno al problema del mar territorial.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES. Montevideo, Año VII, No. 1, Enero-Marzo 1956. — J. D'Alessandro Saullo: El estudio del título de propiedad. — A. Gelsi Bidart:

Legalidad y proceso. — J. A. Prat: *De la función pública (Esquema de derecho comparado).* — D. Terra Corbo: *Régimen de bienes en el matrimonio e impuesto de extracción.*

No. 2, Abril-Junio 1956. — H. Gross Espiell: *Las democracias populares.* — B. E. Rossi Masella: *Régimen internacional de la aussencia.* — J. A. Prat: *Las regiones en la Constitución Italiana.* — E. Sayagues Laso: *La destitución de funcionarios en los gobiernos departamentales.*

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicacion del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de Mexico), Vol. XVII, № 2/3, Mayo-Diciembre 1955. — Lucio Mendieta y Núñez: *Veinticinco años del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional Autónoma de México.* — Leopold von Wiese: *Encuentros.* — Roberto Agramonte: *La Sociología Formalista.* — Armand Guvillier: *La Noción de „Forma” en Sociología.* — Georges Gurvitch: *El Concepto de Estructura Social.* — Pinto Ferreira: *Nuevos Fundamentos de la Espaciología Social.* — William Fielding Ogburn: *Evolución Social.* — Carl C. Zimmerman: *Las Teorías sobre el Cambio Social en Sociología Moderna.* — Pitirim A. Sorokin: *Métodos para el Estudio del Cambio en las Congerías y Sistemas Socio-Culturales.* — Emile Sicard: *Sociología Teórica, Sociología Empírica, Sociología Experimental.* — Stuart A. Queen: *Una Teoría de la Causación para Sociólogos.* — Alvin G. Gouldner: *Dos Modelos de Sociología Aplicada: La Ingeniería y la Clínica.* — Rex. D. Hopper: *Cuando los Hombres Alcanzan el Poder.* — Lucio Mendieta y Núñez: *La Clase Media en México.* — Juan Roura-Parella: *Cultura e Individuo en Nicolai Hartmann.* — Francisco Carmona Nenciar: *Sociología de la Expresión.* — Alfredo Povina: *Esteban Echeverría, Precursor de la Sociología Argentina.*

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ETRANGER, Paris, 62-e année No. 3, Mai-Juin 1956. — Raymond Fusilier: *Le statut du personnel des entreprises nationalisées comparé au statut des agents de la fonction publique.* Аутор је настојао да скрене пажњу на особености положаја радника и намештеника национализованих предузећа у Француској. Поткрепљујући своје разматрање указивањем на постојеће прописе и судску праксу, писац показује оправданост констатације да је тешко прецизно одредити тај положај: законодавство и пракса не дају довољно јасне елементе који чине специфичним статус запослених лица у национализованим предузећима. Тешкоће у том погледу повећава и чињеница постојања знатних разлика између самих национализованих предузећа. Али, и поред тога није тешко утврдити знатне разлике општег статуса ових лица у поређењу са статусом лица у државној администрацији и јавним службама с једне и приватним предузећима с друге стране. — У рубрици „Француска уставна хроника” Jacques Suobeyrol: *Le Président de l'Assemblée nationale.* У чланку је дата анализа главних аспеката функције Претседника Народне скупштине, а нарочито је претресено питање непосредног значаја и улоге овог органа у целокупном раду највишег представничког тела. Анализа савременог стања употпуњена је указивањем на историјат и законско регулисање положаја и компетенција Претседника. Констатујући да по природи ствари овај орган треба да стоји изван разних партијских група, писац указује на тенденцију његове „политизације” која се нарочито осећа у новије време. То се може особито приметити у пракси приликом редовног рада Скупштине и делатности у изузетним приликама (напр. приликом владиних криза и сл.) Уопште говорећи, потреба за интервенцијом Претседника настаје само онда када уставни механизам не

функционише беспрекорно. У првом реду Претседник има важан задатак у погледу обезбеђења нормалног тока скупштинског рада: он се стара о поштовању утврђених правила о начину претресања појединих питања, о правилном подношењу законских пројеката и стављању амандмана, разних интерпелација, итд. Против посланика који на разне начине покушавају да ометају рад, Претседник може непосредно да примени одговарајуће санкције или да се обрати Бироу Скупштине или самој Скупштини када су у питању значајни случајеви. Те санкције су: одузимање речи, опомена, прекид седнице, исцана казна, искључење са седница и сл. Стварањем ефикаснијих средстава против прекршаја утврђеног пословника ојачао је и положај Претседника у великој мери баш због тога што он може предузимати најважније кораке у циљу примене односних санкција. Претседник није само арбитар у парламентарној борби него и активан чинилац у остварењу програма који стоји пред Скупштином. Не мање важну улогу има он у изузетним околностима — приликом избора Претседника Републике, приликом криза и дада владе, итд. — У веома богатој рубрици „Анализа француског административног права“ налазе се прилози из праксе управног спора, конклузије комесара владе, итд.

No. 4, Juillet-Aout 1956. — J. Cl. Groshens: *Les marchés passés par les organisations internationales*. Пошто је указао на чињеницу стварања све већег броја међународних организација и нужност склапања разних уговора између њих и других субјеката (државе, приватних лица, међународних организација) писац се задржава на питању тржишта и берзи створених од стране таквих организација. Он указује да се уобличио низ обичајних правила којим се регулишу одговарајући односи и која се заснивају на принципима унутрашњег и међународног права. Писац посебно разматра проблеме у вези с два најважнија принципа — принципа једнакости, односно искључења дискриминације и принципа законитости који претставља основу за нормално правно саобраћање и решавање насталих спорова. — У рубрици „Француска уставна хроника“ *Jean-Louis de Corail: Le rôle des Chambres en matière de politique extérieure*. У овој обимној (80 страна) и лепо систематизованој студији аутор је подробно размотрио место и улогу француског Парламента у спољној политици земље. Дајући свестрану и продубљену теориску анализу и документујући излагање низом најважнијих чињеница, аутор је увек остајао сасвим јасан и прецизан, а нарочито када је требало формулисати закључке. Стога ова расправа претставља значајан прилог који могу с једнаким интересом користити стручњаци из области како уставног тако и међународног права. Вредност расправе није само у томе што осветљава проблем спољнополитичке интеренције француског Парламента него и у томе што може дати поттицаје за општија, теориска разматрања о политичкој и правној природи дипломатске активности држава на челу којих стоји демократски организовано претставничко тело — Парламент. Наиме, околност да спољна политика има изванредно велики значај за живот сваке земље намеће питање о потреби и могућности стварног ефикасног учешћа врховног органа, носиоца суверености и на подручју међународних односа. Посматрајући спољнополитичку интеренцију француског Парламента у историској перспективи, писац констатује да се она од прошлог века до данас постепено развијала и учвршћивала у пракси парламентарног рада, теориским концепцијама и уставним и законским текстовима. Та еволуција, уопште узевши, има ова два вида: прво, она се карактерише настојањем да сви најважнији уговори и споразуми буду одобрени од стране Парламента, што је довело до коначне ликвидације праксе тзв. тајних уговора и друго,

настојањем да ово тело што непосредније учествује у вођењу спољне политике, што је довело до његове активизације у разним формама при предузимању важнијих корака. У вези с тим се могу разликовати три периода: до Првог светског рата улога Парламента је била веома скучена, влада је решавала сва питања спољне политике. између два светска рата преовладала је концепција о неопходности контроле путем одобрења свих најважнијих међународних аката и уопште увида над спољном политиком владе; у IV Републици постигнут је још виши степен — тежи се, поред контроле, и што потпунијем усмеравању спољне политике. Узевши у обзир целокупну спољнополитичку улогу Парламента издиференцирале су се следеће функције: (1)-могућност оријентисања међународне политике како у дебатама поводом интерпелација о значајним проблемима и претстојећој акцији тако и приликом поступка о одобрењу предузетих аката; (2) могућност утицаја у припремању важнијих међународних аката и усмеравање дипломатске активности; (3) могућност спречавања ступања на снагу неког акта због неизгласавања; (4) традиционална могућност критике a posteriori. Тако су се постепено конституисали демократски принципи и на плану међународне политике. — У рубрици „Анализа француског административног права“ налази се низ прилога из праксе.

C. Врачар

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (Continuation du „Bulletin de la Société de législation comparée“), Paris, huitième année, № 2, Avril-Juin 1956. — Georges Langrod: L'entreprise publique en droit administratif comparé. — Ferdinand Fairfax Stone: Cinq problèmes de responsabilité civile en droit américain. — R. H. Mankiewicz: La responsabilité du fabricant à l'égard de l'usager ou consommateur de ses produits, d'après le common law canadien. — Michel Fridieff: L'acceptation et la répudiation des successions dans le droit soviétique actuel (dispositions législatives et jurisprudence). — K. Stoyanovitch: La légitimité des enfants nés par suite de l'insémination artificielle, en France et aux Etats-Unis d'Amérique.

REVUE INTERNATIONALE D'HISTOIRE POLITIQUE ET CONSTITUTIONNELLE, Paris, nouvelle série, No. 22, Avril-Juin 1956. — Jacques Bernard Herzog: Les immunités parlementaires en Droit comparé. — Daniel Vignes: Sur la notion d'autonomie en Droit constitutionnel. — René Warlomont: Le gouvernement de Louis XVIII et les conséquences des traités de 1814 sur la nationalité et la représentation. — Michel Fridieff: L'Empire russe vu par les hommes de la Restauration. — Kay Heckscher: Guerre psychologique et défense du moral. L'organisation préventive suédoise.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell' Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXVII, Fasc. IV, Luglio-Agosto 1956. — F. Vito: Indirizzi attuali degli studi politici. — C. A. Zebot: Le premesse filosofiche della scienza economica. — M. L. Fornaciari: Aspetti strutturali e dinamici del lavoro femminile in Italia. — D. Cremona Dellacasa: Nota in margine al Convegno per lo studio delle vendite a rate. — L. Ancona: La psicologia sociale, oggi.

REVUE JURIDIQUE ET ECONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux), Série économique Travaux de l'Institut d'Economie Régionale du Sud-Ouest, 5 année, No. 3, 1956. — J.-F. Gravier: Les chances économiques du Bassin de

l'Adour. — N. Pras: *Le port de Bayonne*. — J. Lanta: *L'élevage bovin dans les Basses-Pyrénées*. — P.-G. Gramont: *L'industrie de la chaussure en Béarn et en Pays Basque*. — G.-R. Chevre: *L'utilisation des statistiques de structure relatives à l'industrie et au commerce*. — R. Passet: *Les entreprises européennes devant l'automatisme*.

REVUE DES NATIONS UNIES, Paris, 5e année No. 5, Mai 1956. — Rapport du Secrétaire général sur sa mission au Proche-Orient.

No 6, Juin 1956. — Question de Palestine et question d'Algérie.

No. 7, Juillet 1956. — La situation économique mondiale.

No. 8. Août 1956. — Travaux de la vingt-deuxième session du Conseil économique et social.

No. 9, Septembre 1956. — L'affaire du canal de Suez et les Nations Unies.

RURAL SOCIOLOGY (Official Journal of the Rural Sociological Society, published at the University of Kentucky), Lexington, Vol. 21, No. 1, March 1956. — William H. Sewell: *Some Observations on Theory Testing*. — A. R. Mangus: *Perspectives for Social Science Research in Mental Health*. — Russell R. Dynes: *Rurality, Migration, and Sectarianism*. — Louis H. Orzack: *Preference and Prejudice Patterns among Rural and Urban Schoolmates*. — Kenneth L. Cannon and Ruby Gingles: *Social Factors Related to Divorce Rates for Urban Counties in Nebraska*. — Floyd Dotson and Lillian Ota Dotson: *Urban Centralization and Decentralization in Mexico*. — Ronald Freedman and Deborah Freedman: *Farm-Reared Elements in the Nonfarm Population*. — Olaf F. Larson, W. A. Anderson, T. Lynn Smith, and Afif I. Tannous: *Social Values and Technical Cooperation Programs (A Symposium)*.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VI, No. 4, July 1956. — Salvador de Madariaga: *Disarmament Talks*. — Eric Mettler: *Eden's Struggle to Keep Great Britain Great*. — Carlo Mötteli: *Italy's Mezzogiorno — A Large-Scale Project of Reconstruction*. — Hans E. Tütsch: *More on the Problematic Middle East*. — F. E. Aschinger: *Government and Enterprise in India*.

No. 5. August 1956. — Willy Bretscher: *The Bad Stalin and the Good Lenin*. — Werner Imhoof and Salomon Wolff: *Atomic Energy for Peace*. — Fred Luchsinger: *German Reunification and the Lost Areas in the East*. — Urs Schwarz: *The New House of Councillors in Japan*. — Hans E. Tütsch: *Report on Turkey*. — Jolanda Jacobi: *Freud and Jung-Meeting and Parting*.

No. 6, September 1956. — Urs Schwarz: *The Suez Crisis*. — Willy Bretscher: *Change and No Change in Moscow*. — Hans E. Tütsch: *Israel and the Middle East*. — Friedrich Wlatnig: *Austria's Oil Fields*. — Urs Schwarz: *Swiss National Defense in the Atomic Age*. — Werner Imhoof: *The Status of the Negro in the United States*. — Rudy H. Schlesinger: *New York Stock Market Review*.

THE TWENTIETH CENTURY, London, Vol. 160, № 953, July 1956. — Претежни део броја посвећен је разликама у „атмосфери“ енглеског и америчког друштва које долазе до изражаја не само у књижности већ исто тако у прилажењу друштвеним, политичким и другим питањима свакодневног живота.

No. 954, August 1956. — G. F. Hudson: *The Heirs of Stalin*. — Edwin Samuel: *Arab and Jew*. — Naomi Mitchison: *Around and About Jerusalem*.

ПОЧАСНИ ДОКТОРАТ

ПРОМОЦИЈА ПРЕТСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ ИНДОНЕЗИЈЕ Њ. Е. Г. СУКАРНА ЗА ПОЧАСНОГ ДОКТОРА ПРАВНИХ НАУКА

Претседник Републике Индонезије Њ. Е. Господин Сукарно промовисан је 1 септембра т. г. за почасног доктора правних наука Београдског универзитета. Промовисање је обављено у свечаној сали Универзитета. Свечани скуп је отворио краћим говором Ректор Универзитета др. Илија Ђуричић. Затим је Декан Правног факултета др. Милан Ј. Жујовић одржао следећи говор:

„Правни факултет Универзитета у Београду учинио ми је особиту част да упутим срдчан поздрав добродошлице првом Претседнику независне Индонежанске Републике Његовој Екселенцији Господину Сукарно. У име колегијума слободан сам такође изразити радост, коју у овоме тренутку деле и сви југословенски народи, што се у нашој средини налази један од најистакнутијих личности данашњег политичког живота, познати борац за ослобођење свога народа и неимар на изградњи мира у свету.

„У жељи да Господину др. Сукарну ода заслужено признање за његов велики удео у раду на привредном и културном развоју заосталих народа, за његов допринос у ширењу напредне друштвене и политичке мисли, за споразумевање међу народима, а специјално за његове огромне заслуге за ослобођење народа Индонезије, стварање и учвршћење независне Индонежанске Републике, као и за симпатије према напорима које су наши народи уложили и улажу у изградњи своје боље будућности — Управа Правног факултета на својој седници од 31 августа 1956 одлучила је да предложи Управи Универзитета у Београду да Његовој Екселенцији Господину Претседнику Сукарну додели почасни докторат правних наука Београдског универзитета.

„Господин др. Сукарно се од своје најраније младости посветио изучавању дела великих мислилаца и политичких доктринара. Још за време школовања упознао је рад и циљеве једине организације која се у то време борила за побољшање економских услова и националну еманципацију — „Сарекат Ислам“. Ова организација утицала је на формирање Сукарнових националистичких схватања. Као члан организације „Млада Јава“ и као новинар истакао се својим говорничким даром и оштрим пером. Касније се упознао са идејама индиског националног покрета и почео је да развија своју сопствену политичку идеологију.

„По завршетку студија на Техничком факултету потпуно се посветио политичком раду и постао истакнути борац за ослобођење народа Индонезије. Године 1926 основао је са групом блиских пријатеља „Општи научни круг“ у Бандунгу са циљем окупљања младе

индонежанске националне интелигенције. У 1927 основао је организацију „Perserikatan National Indonesia“ која је 1928 променила своје име у „Националистичку партију“, која је истакла себи за циљ несарадњу са колонијалном управом и масовну акцију као метод за постизање националне независности. Активност његове партије озбиљно је угрозила интересе колонијалних власти. Стога је 1930 изведен пред суд када је одржао свој чувени говор који је доцније илегално штампан под насловом *Индонезија оптужује*. Др. Сукарно је тада био осуђен на четири године затвора. С правом се може рећи да је Претседник Сукарно уместо одбране дао оптужницу и то читавог једног система, заборављајући на самог себе и мислећи искључиво на интересе свога народа. Из опширних излагања садржаних у овој одбрани могу се црпсти врло оригиналне идеје које је заступао Господин др. Сукарно и које ће несумњиво обогатити историју политичких доктрина. То исто важи и за његов рад објављен 1933 *Ментјапај Индонезија Мердека (Ка независности Индонезије)*. Чињеница да је та књига одмах после објављивања конфискована а и да је исте године Господин др. Сукарно поново ухапшен и прогнан на Сундска Острва најбољи је доказ о вредности књиге и о пишчевом моћном утицају на народне масе.

„И за време јапанске окупације Господин др. Сукарно је са својим сарадницима радио на остварењу независности Индонезије. После капитулације Јапана, 17 августа 1945 Господин др. Сукарно је прочитао привремени устав и прогласио независност Индонезије. Истога дана Г. др. Сукарно је изабран за првог Претседника Индонезије, и после тога је вешто водио политику своје земље ка сређивању унутрашњих прилика и што јачем учвршћењу међународног положаја Републике Индонезије.

„Идејна борба и политичка активност Претседника Сукарна по општем признању има огроман значај за стварање и развој младе индонежанске државе. Сви народи који су скоро ослобођени као и они који још нису независни, а исто тако и читаво напредно човечанство са великим симпатијама и интересовањем пратили су јавни рад Господина др. Сукарна. Његових пет основних идејних принципа — „Панча Сила“: принцип национализма (или интернационализма), демократије, солидарности, социјалне правде и слободе вероисповести, постављени су додуше првенствено с обзиром на специјалне друштвене и историске околности у којима се налази Индонезија. Но поред тога у тим поставкама има и универзалних идеја које значе допринос за напредак читавог човечанства. Његова идеја о развоју индонежанског национализма ка интернационализму је идеја која је поникла већ од најзначајнијих вођа социјализма.

„Нарочито је значајан рад Господина Сукарна на учвршћењу мира у свету, на ублажењу супротности блокова и на развијању међународне сарадње у интересу напретка целог човечанства. Индонезија је засад још привредно недовољно развијена земља, иако

има велика природна богатства и стару културу. Народ те лепе и велике земље тек је сада изашао из вековне колонијалне потчињености и он је жељан напретка и бољег живота. Индонезија је данас велика потенцијална друштвена снага и Господин Сукарно је чврсто решен да ту снагу развија истовремено у правцу интернационалне солидарности. Он у својим наведеним начелима прихвата и за себе као руководно начело Гандијеву мисао када каже: „Треба знати да је наша Индонезија само мали део света и то треба запамтити. Ганди је рекао: „Ја сам националиста али мој национализам је човечанство“. Па даље наставља Господин др. Сукарно: „Ми треба да тежимо уједињењу и братству целог света“.

„Ове идеје поново се јављају у наведеном делу кад је реч о слободи. Нарочито ваља истаћи да их Господин др. Сукарно успешно спроводи као практичан политичар. Дубоко смо уверени да његови напори на изграђивању слободе не служе само слободи индонезжанског народа, него целог човечанства, а првенствено слободи још заосталих и привредно неразвијених народа.

„У списима Господина др. Сукарна — у његовим говорима и чланцима — не само што се огледа јака ерудиција, већ и оригиналност идеја, које ће у догледној будућности ући у оквир историје политичких доктрина. Не упуштајући се у његову интересантну анализу о капитализму и империјализму, и не задржавајући се на његовим запажањима о борби за колоније у савременој етапи, из његових се радова може извести неколико општих закључака. Тако видимо да млада Република, на чијем се челу он налази, треба да буде оличење демократски уређеног друштва. Он је пошао од начела да то друштво претставља једну целину, чији дух и чију структуру претходно треба добро схватити и објаснити. Исто тако он увиђа потребу за продирањем тога духа у разне установе, у законодавство и у обичаје. Најзад, из његових списа јасно се испољава мисао да није добра сама највиша цивилизација без везе са народом, без дизања најширих народних слојева, у којима најпре треба тражити највеће таленте који ће оригинално народ претставити. Стварањем самосталне цивилизације он сматра да ће највише допринети општој, светској цивилизацији.

„Поменимо при крају да идејна и политичка делатност Претседника Сукарна на пољу зближавања народа и мирне међународне сарадње води истом циљу коме и наши народи теже у изграђивању своје боље будућности и у својој непоколебљивој борби за мир и напредак целог човечанства. Додељивањем почасног доктората Његовој Екселенцији Господину Претседнику Сукарно Универзитет у Београду жели истовремено да изрази дубоке симпатије које са свим нашим народима гаји према индонезжанском народу и његовом Претседнику.

„Неустрашиви револуционар и борац, један од руководилаца једног великог народа пред којим стоји сјајна будућност у доприносу општој човечанској култури; човек надахнут најплеменитијим

идеалима; велики државник; доследни поборник мира и опште човечанске солидарности, омиљени народни трибун који је у сталном контакту са свакодневним бригама свога народа; човек чија лична скромност још увеличава његове изванредне способности; пријатељ нашега народа и целог напредног човечанства; — то је лик човека коме Правни факултет у Београду одаје заслужено признање тиме што је преложио да буде изабран за почасног доктора правних наука Београдског универзитета.“

После промовисања за почасног доктора правних наука, Њ. Е. Господин Сукарно захвалио се следећим говором:

„Ваша екселенцијо господине Претседниче, сестре и браћо,

„Веома сам захвалан што ме је Београдски универзитет почастовао почасним докторатом права, једним признањем које ја лично једва заслужујем.

„Једва је потребно да кажем да сте Ви, почастујући ме том титулом, уствари учинили част моме народу и мојој земљи. Овај Универзитет указује ми велико поштовање, али ја сам са задовољством свестан чињенице да његово поштовање према мени није намењено човеку појединцу који се зове Сукарно. Оно се указује оним 82 милиона људи који живе на острвима Републике Индонезије, много хиљада миља далеко од овог високог тела. Ја сада могу живо замислити срећу коју они осећају за то што је данас њихов државник и претставник, управо у овај дан, стекао ову част, на којој су они уистину веома захвални.

„Ја сам жељно очекивао ову прилику да посетим ову земљу и да научим што више о њеном текућем развоју и њеним напорима за остварење њених идеја и циљева још откако је Ваш народ стекао своју слободу својом сопственом снагом. Пун сам дивљења, такође, што се овде после свршетка вашег Народноослободилачког рата живот променио веома много набоље. Индустријализација је почела да се остварује, привреда је обновљена, а народ, прожет новим духом слободе и независности, превазилази сам себе у свом раду. Ово срећно стање, сигуран сам може само пружити велике предности револуционарном порасту једне нове и модерне привреде. Ја изражавам своје дивљење и своју симпатију према свему томе.

„На сличан начин, Индонезија је доживела исти процес. После 350 година колонијалног ропства, Индонезјани су прогласили своју независност 17 августа 1945 и, готово одмах после тога, они су морали да се дигну на оружје и бране своју слободу и одбаце нападе колонијалних холандских снага.

„Јесте, сестре и браћо, пуних 350 година народ Индонезије паatio је под колонијалним јармом. Нема народа нити може да га буде који би хтео да остане занавек под колонијалним угњетавањем, да остане занавек понижен, да живи вечно у сиромаштву и оскудици. Услед тога, оних 350 година колонијализма прекидано је многим

херојским али неуспешним ратовима националиста. Да поменем само малобројне међу њима, ту су били рат Цик ди Тироа, рат Султана Абунга, рат Суропатија, рат Хасанудина, рат Матулесија, рат Имама Бонцова и рат Дипонегороа. Почев од 1908, ми смо почели да развијамо нову активну борбу за национално ослобођење. Дигли смо се на устанак и борили се. Борили смо се и борили и, 17 августа 1945, колонијализам и утњетавање коначно су срушени у Индонезији.

„Водили смо нашу борбу са осећањем поноса зато што смо се борили за праведну ствар, за праведну ствар истине, за праведну ствар слободе, за праведну ствар независности, а изнад свега, за праведну ствар хуманизма.

„Године 1945 основали смо нашу Републику која је изграђена на темељима пет принципа познатих као „Панча сила“. Та пет начела захтевају: (1) Верујте у Бога и у свачију верску слободу; (2) Човечност и интернационализам — поштовање према човечанству широм света; (3) Национализам — верујте у национално јединство целе Индонезије; (4) Демократију — начело претставничке владе; (5) Социјалну правду — веру у социјалну и економску једнакост свих у нашем националном животу.

„Индонезија се увек руководи овим принципима у својој националној и интернационалној делатности.

„Надахнута тим начелима, Индонезија тежи за сарадњом са свима нацијама на свету.

„С тим у вези, ми смо, заједно са Цејлоном, Бурмом, Индијом и Пакистаном, били предлагачи Азиско-афричке конференције у граду Бандунгу, у априлу 1955.

„Та конференција, добро позната као Азиско-афричка конференција, јесте једна жива стварност и пружа нов начин живота, позивајући све народе широм света да живе у миру и на бази начела мирољубиве и активне коегзистенције. Ја знам да народ Федеративне Народне Републике Југославије такође подржава тај принцип и да, штавише симпатише са резултатима Азиско-афричке конференције. Према томе, ако урачунамо Југославију, следи да се две милијарде људи широм света боре заједно да живе братски.

„Са задовољством се може истаћи да су односи између Југославије и Индонезије, мада веома млади, уистину веома добри. Још увек има много места за развијање веће сарадње на техничком, економском, трговинском, културном и политичком пољу међу нама. Ако за време мог кратког боравка у Југославији могу додати нешто напорима за постизање тих циљева, онда ће моја посета овој пријатељској и лепој земљи бити високо награђена.

„У закључку, дозволите ми да Вам се опет захвалим на части која ми је додељена. Овим почасним докторатом, Ви сте ме учинили једним од чланова вашег Универзитета. Хвала вам.“

Претседник Сукарно је затим укратко говорио о себи сматрајући да је потребно да присутни знају ко је он и шта је он. „Пре

свега, ја сам обичан човек. Дошао сам у Југославију као претседник Републике Индонезије, као претседник индонежанског народа, али ја сам уствари обичан човек који је брат свим људима.“

Претседник Сукарно је изнео да он никада, па ни у својој младости док је био сиромашан студент у Сурабаји, није тежио за материјалним удобностима. Он каже да је студирао при светлу свеће и да су за њега једино интересовање претстављале књиге и свет мисли. Др. Сукарно је рекао да је у томе свету мисли сретао велике људе целог света и набројао је низ истакнутих политичара, научника и теоретичара које је назвао грађанима света. Он је затим рекао да је кроз то познавање уочио разлику између његове земље и других земаља и видео да је Индонезија под колонијалним јармом, сиромашна и поробљена. И из тих разлога постао је националиста, али не националиста у негативном смислу речи, не националиста шовиниста. Он је националиста у томе смислу што гаји љубав према своме народу, његов национализам, како је рекао, јесте хуманизам и човечанство.

Др. ДИМИТРИЈЕ ПАПАЗОГЛУ
(1913—1956)

Шестог јула 1956 изгубио је живот несрећним случајем др. Димитрије Папазоглу, ванредни професор Универзитета у Скопљу. Превременом смрћу, његовом Правно-економски факултет у Скопљу изгубио је свог првог наставника кривичног права, а наша правна наука истакнутог научног радника.

Димитрије Папазоглу родио се у Битољу 21 октобра 1913, где је 1933 завршио гимназију, а 1937 Правни факултет у Београду. Од 1937 био је на служби у ресору пошта и уписао се на докторски курс кривичноправне групе, али је рад на обради дисертације *О узроцима развоја криминала у Београду*, прекинуо услед рата (и материјалних прилика). За време окупације 1942 ухапшен је и држан неколико месеци у логору на Бањици због помагања НОП-а, а по ослобођењу је био извесно време начелник Општег одељења у Повереништву финансија НКОЈ. У 1949 изабран је за асистента Правног факултета у Београду за предмет кривично право, па је 1952 докторирао са тезом *Кривично право и правосуђе у Србији 1804—1813 и њихов класни карактер*. Одмах по докторирању био је изабран за доцента на Правно-економском факултету у Скопљу за предмет кривично право, а јуна ове године на неколико дана пре његове смрти и за ванредног професора.

За кратко време свог научног рада Папазоглу је дао око петнаест научних радова и неколико мањих приказа. Међу његове најзначајније радове спадају докторска дисертација *Кривично право и правосуђе у Србији 1804—1813* (Београд 1954) у којој је приказано правосуђе и законитост у Србији означеног доба и осветљен њихов класни карактер; *О систему Општег дела нашег Кривичног права* (*Годишњак Правно-економског факултета у Скопљу*, I том, 1954) у коме се указује на недостатке бипартитног и трипартитног система кривичног права и на оригиналан начин даје нацрт новог четвородеобног система, у коме осим кривичног дела, кривца и кривичне санкције, уноси и објекат као четврту основну кривичноправну категорију; *О класном карактеру Првог српског устанка* (рукопис примљен на штампање у *Годишњаку Правно-економског факултета у Скопљу*) у коме се на полемичан начин анализирају основна становишта буржоаске историографије о карактеру Првог српског устанка и долази до схватања да је устанак био буржоаска револуција у специфичним условима повезана са борбом за национално ослобођење; *За некои нови моменти во обработка на социјалистичкото кривично право* (*Преглед*, 1953, бр. 2), приступно предавање у коме се

указује на значај проблема објекта кривичног дела који је у науци био запостављен, као и на интерес социјалистичког кривичног права да тај проблем истакне у први план; *Le problème de la responsabilité des personnes morales dans le droit pénal de RPF de Yougoslavie* (послат на штампање у *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*) у коме се инострани читаоци упознају са системом друштвеног управљања у привреди код нас и кривичном одговорношћу органа друштвеног управљања; *Убиства и њихови узроци*, — криминолошко-правна студија једне анкете о убиствима у НР Македонији 1951—1954 године (у рукопису). Од значаја су такође и остали његови радови као: *Обид за недозволен премин преку државната граница*; *Еден запоставен вид криминал во стопанството*; *Одговорност на работниот колектив на стопанското претпријатије и на органите на работничкото управување за нивната работа*; *Одузимање на предмети како мерка за безбедност*; *Лењиново схватање најопштије сврхе кажњавања у оквиру његовог учења о држави и формулација чл. 2 ОКЗ*; *Две врсте смртне казне по чл. 31 ОКЗ и сврха кажњавања у нашем кривичном праву*; *Кривично дело и кривична одговорност по нашем КЗ*; *Превод са руског чланка Б. Никфорова: О објекту кривичног дела*. Сем тога смрт је Папазоглуа спречила да изда учебник кривичног права, на чијој је обради марљиво радио.

Димитрије Папазоглу је поменуте радове дао за релативно кратко време своје научне делатности. Он је са особитом енергијом прилазио раду. Смрт га је задесила у напону стварања.

Милош Радовановић

ДР. БЕРТОЛД АЈЗНЕР

(1875—1956)

Рођен/1875 у Короловки (Галиција). Гимназију и правни факултет завршио у Черновицама (Румунија) где је 1899 промовисан за доктора права. Умро у Загребу 29 јула 1956.

Професор Ајзнер после брилијантно посведоченог улаза у науку једном цивилистичком дисертацијом из облигационог права, одлази 1900 на службу у правосудну управу Босне и Херцеговине. Од тада до 1928, он пролази кроз већину босанских округа и кроз сва звања у судској каријери: судски прислушник, орески судца, окружни судија, судија Врховног суда и сенатски претседник Врховног суда.

Иако је у Сарајево дошао без знања нашег језика он се толико сродио са Босном и Херцеговином да у њој остаје и после ослобођење, оптирајући за држављанство СХС.

Лојална бирократска служба судије Ајзнера је довољан основ да се нико не противи његовој опцији. Он дефинитивно остаје везан за Југославију.

За цело време свог рада у Босни, он се истиче у два правца од својих другова — аустријских судија. Врло марљиво проучава затечено право и покушава да путем упоредних студија, које објављује у Бечу, Грацу, Загребу и Сарајеву покаже садржину и практичну вредност затечених институција шеријатског права и њихово упоредно значење према правима произашлих из римског система.

Основна тенденција овог поређења др. Ајзнера јесте уверавање правничкога света да се турски правни систем у правничкој техници и општој концепцији института врло мало разликује од буржоаске рецепције римског права, дајући својим читаоцима могућност да уоче у шеријатском праву двојаку концепцију својине везане или неvezане за феудно право (мулт и митрија).

Друга особина Ајзнерових радова те епохе јесте дискусија о правном карактеру Аустријског грађанског законика као суплетивног извора за примену материјалног грађанског права, тамо где је немогуће да се оно са сигурношћу утврди. За Ајзнера не постоји она концепција која је била руководећа у аустријском законодавству у Босни а то је да се прописи Аустријског грађанског законика увек примењују јер је обичајно право судији непознато па према томе и непостојеће. Насупрот томе је Ајзнерова концепција да месно право постоји и да се оно лако може открити, док Аустријски грађански законик остаје резерва само за оне случајеве када се стварно то обичајно право не може пронаћи и утврдити и кад се саме странке позивају на Аустријски грађански законик.

Ова концепција др. Ајзнера довела га је у сукоб са званичним схватањем да је Аустриски грађански законик једини извор материјалног грађанског права у Босни и Херцеговини.

У време кад се у Београду приступало у великој мери изједначењу југословенског материјалног права, а то је 1928 и нарочито после диктатуре од 1929 и доцније, у законодавни штаб министра правде у Београду улази и др. Бертолд Ајзнер. Он је безуслован и безобзиран спроводилац унифицираног законодавства на пољу судског права. За време диктатуре Петра Живковића и прве две године тзв. обновљеног уставног периода, до почетка 1933, др. Ајзнер је верни редактор југословенских закона заснованих на текстовима аустриског материјалног права таквог какво је оно у то време у Аустрији, према томе не аустриског права бивше Аустрије на које је он научио већ оног које је тада на снази у Аустрији као одраз модерног схватања права. У том погледу, например, он потпуно напустила аустриски менични и чековни систем и прихвата униформни реглман о меници и чеку.

Већ од 1930 др. Ајзнер показује своје отворене амбиције и жељу да напусти тешку улогу законодавца и да остатак свога живота посвети научном раду. Говорио ми је да одлази у Загреб за професора пандектног права и да ће искористити тај свој нови позив да да један упоредни систем римског и шеријатског права излажући развој немачко-римског права. Али, он врло брзо мења своју основну позицију. Већ прве године својих предавања проф. Ајзнер обраћа нарочиту пажњу на колизионо право, а посебно на колизионо процесно и уговорно право. То га одводи у једну нову науку којом се дотле није бавио, у међународно приватно право. И поред већ својих одмаклих година проф. Ајзнер се сав посвећује међународном приватном праву. Ревносно и критички сакупља материјал, улази на упоредном плану у међународне спорове и одушевљава се новим солуцијама за које он мисли да их је открио у међународном приватном праву. Као стари пандектист, као судија земље у којој није било писаног закона, проф. Ајзнер обраћа нарочиту пажњу на јудикатуру и излаже јуристспруденцију којој даје предност над писаним законима о колизионим нормама.

Иако уклоњен са Универзитета за време рата због свог неаријевског порекла, проф. Ајзнер наставља да спрема свој уџбеник из међународног приватног права. Необично се радовао свом новом делу. Када је изашла прва књига поново је сео за истраживачки сто да доврши другу књигу свог уџбеника међународног приватног права. Успео је да пре своје смрти оконча свој систем.

Дело проф. Ајзнера Међународно приватно право је озбиљан и документован систем. Он је мало тежак за студента који још није упућен у ову науку, јер оперише огромним бројем чињеница, али с друге стране то је књига која је и нешто застарела с обзиром на европске стандарде, пошто се проф. Ајзнер држао метода доратних писаца иако је обухватио и низ нових појава, нарочито нових кон-

венција и закона. И поред тога то је врло солидна књига из међународног приватног права у нашој правној литератури. Проф. Ајзнер је утро пут стварању једног колико теориског толико и практичног система ове науке код нас и дао је могућност да та нови нараштаји следеју модернизујући један добар уџбеник, основан на најсолиднијим научним истраживањима.

Прелазећи лагано све више на поље међународног приватног права, проф. Ајзнер се све више оријентише на нову науку. Он се загрева за њу. Он постаје светски извештач о променама у међународном приватном праву код нас, и европски часописи су пуни његових чланака. Салидност извештавања дају му врло брзо ауторитет тако да се и виши инострани судови ослањају на његова излагања као на ауторитативан приказ тенденција нашег новог права. У последњем издању Британске Енциклопедије проф. Ајзнер даје приказ ауторског права код нас и на тај се приказ данас позивају сви који говоре о ауторском праву у нашој земљи. Исто тако проф. Ајзнер је са успехом одиграо улогу делегата ФНРЈ на Женевској конференцији за ауторско право 1953-где се расправљало о могућности унификације два система ауторског права: европског и америчког. Његова умереност и такт дали су му улогу медијатора на конференцији. Интересантно је подвући и то да је у поодмаклим годинама проф. Ајзнер постао бранилац социјалистичког права и правосуђа и да је и ту улогу у иностранству вршио са успехом.

Пријатељи и другови проф. Ајзнера осећају његов губитак и сећају се овог увек насмејаног Нестора наше науке, готовог да се ангажује за сваку нову акцију на пољу правне науке. Смрт га је затекла у припремању реферата за Конгрес међународног права у Дубровнику. Умро је пун планова шта ће да уради кад оздрави. Умро је у стварању.

Иако је доцкан постао професор, проф. Ајзнер је био необично везан за школу. Заједничким тестаментом своје супруге и својим оставио је целокупну своју имовину студентима Загребачког Универзитета с тим да се изабрани студенти издржавају из тих средстава. Умро је мислећи на школу и на рад.

Др. Милан Бартош

ЧЕТРДЕСЕТСЕДМА КОНФЕРЕНЦИЈА СВЕТСКОГ УДРУЖЕЊА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО (ДУБРОВНИК 26-VIII—2-IX 1956).

— Четрдесетседма конференција Светског удружења за међународно право (International Law Association) која је одржана у Дубровнику од 26 августа до 2 септембра о. г. претпоставља вишеструк успех не само за југословенски огранак који је организовао Конференцију, већ и за Светско удружење у целини. На конференцији је узело учешће око 450 делегата из 38 разних земаља света, што није постигнуто ни на једној послератној конференцији овог Удружења. Појавили су се овога пута правници из Совјетског Савеза, Народних Република: Кине, Пољске, Чехословачке, Мађарске, Румуније и Бугарске, који дуже времена нису учествовали у раду Удружења. Но оно што треба посебно подвући јесте дух срдачности и помирљивости који је владао међу учесницима, а посебно жеља да се нађу заједничка решења извесних проблема, без обзира на понекад дијаметрално супротна схватања делегата. Ово је значајно утолико пре што се Конференција одржавала у моменту многобројних озбиљних сукоба на дипломатском пољу. Чињеница је да према Статуту, активност овог Удружења мора се кретати у строго правним оквирима, искључујући политику, али сувишно је подвлачити, како је то истакао Претседник Републике Тито у својој адреси упућеној Конференцији, од каквог је значаја данас развој и формулисање позитивних правних правила за обезбеђење мира и сарадњу међу народима без обзира на њихове интерне правне поретке.

Конференцију је отворио претседник Југословенског удружења за међународно право проф. др. Милан Бартош, који је поздравио учеснике и пренео им поруку Претседника Републике Тита. У име Савезног извршног већа Конференцију је поздравио Вељко Зекочић, генерални секретар СИБ; у име Сабора НР Хрватске Никола Секулић, потпретседник Сабора; у име града Дубровника Иван Шуљак, претседник Градског народног одбора, а у име Удружења правника Дубровника Др. Анте Бабић, судија Окружног суда.

На дневном реду Конференције налазила су се следећа питања: правни аспект мирољубиве и активне коегзистенције између држава; ревизија Повеље УН; употреба вода међународних река; право међународних компанија; заштита медицинског особља у време рата; међународна инсолвенција; међународно монетарно право; породични односи; ваздухопловно право.

Питање активне и мирољубиве коегзистенције међу државама стављено је на дневни ред на иницијативу југословенског огранка Удружења, а реферат је поднео проф. др. Милан Бартош. Дајући правну анализу појма коегзистенције, проф. Бартош задржао се на специфичностима њеног савременог схватања а посебно на појавама противних овом појму. По мишљењу референта коегзистенција спада у ред основних начела садржаних у Повељи УН; она претставља нужност савременог развоја друштва. Али коегзистенцију на треба схватити као издвојен принцип, већ као сплет низа принципа који би се укратко могли формулисати: поштовање позитивног међународног права.

У веома живој дискусији истакнута је огромна важност овог питања, па је у резолуцији, која је једногласно донета, изражена жеља да се формира посебан комитет који би даље проучавао ово питање.

Реферат о ревизији Повеље УН, поднео је проф. лондонског универзитета Georg Schwarzenberger. Уједињене нације, истакав је референт, базирају на сили. Компромис који је постигнут 1945 у Сан Франциску био је одраз тадашњег односа снага. Ситуација се од тада несумњиво изменила, али није се довољно искристалисала да бисмо могли јасно сагледати до којих оквира би се у погледу ревизије садашњег система Уједињених нација могло ићи. Отуда, он је одлучно против ревизије Повеље у овом тренутку. Једино што би се могло дозволити то је техничко усавршавање постојеће машинерије Уједињених нација.

У дискусији по овом реферату већина делегата (аустријски, пољски, совјетски, амерички) прилазили су питању са становишта поделе света на два блока и крајњег неповерења између њих. Аустријски делегат истакао је да би једино требало хитно ревидирати чланове 53 и 107 Повеље који се односе на бивше непријатељске земље, помишљајући на осовину силе, јер то данас претставља анахронизам. Сем тога „бивше непријатељске државе“ налазе се данас у „оба блока“, тј. источном и западном, па је врло вероватно да би ту до компромиса могло доћи. Као резултат такве дискусије у резолуцији која је прихваћена на крају заседања посвећена је пажња спореднијим питањима. Предложено је између осталог да се овласти Генерална скупштина да може овластити друге јавне међународне организације, било опште или регионалне да траже саветодавна мишљења Међународног суда правде; да се наметне органима Уједињених нација обавеза да траже саветодавно мишљење Суда у сваком случају где странка у спору оспори надлежност органа. Ипак, на крају је изражена жеља да поједине националне групе даље раде на овом питању а посебну пажњу да обрате на: пријем нових чланова у УН; надлежност Међународног суда правде и евентуалном овлашћењу Генералне скупштине да прихвати правила међународног права као обавезна за све државе које у одређеном року не обавесте Уједињене нације о неприхватању истих.

Питање употребе вода међународних река стављено је први пут на дневни ред на конференцији у Дубровнику. После Конференције у Единбургу августа 1954 образован је посебни Комитет за проучавање овог питања под претседништвом америчког проф. Eagleton-a. У току досадашњег рада Комитет је формулисао извесне принципе на којима би се могла даље изградити правила међународног права по овом питању. У дискусији су се поједини делегати задржали на пракси својих земаља, посматраној кроз призму ових принципа. На крају је прихваћена резолуција у којој је формулисан основ за даљи рад на овом питању. Укратко то би било следеће: (1) Међународна река је она која протиче кроз територију више земаља; (2) Држава може користити своја права на међународној реци у оквиру своје јурисдикције а у сагласности са доле изнетим принципима; (3) Свака држава има суверену контролу над међународним рекама у оквиру својих граница, али истовремено мора водити дужну пажњу према обалним државама; (4) На основу међународног права држава је одговорна за сваки јавни или приватни акт који изазове промене у постојећем режиму реке, за штету која тим у вези настане за другу државу а исту је било немогуће спречити; (5) Обалне државе, при склапању споразума, односно судови у решавању спорова, морају водити рачуна о следећим факторима: (а) да свака држава разумно користи воду, (б) о обиму зависности сваке државе према односној реци, (в) о упоредној друштвеној и економској користи коју има свака држава и заједница у целини, (г) о ранијим споразумима између односних држава и (д) о ранијој употреби вода; (6) Све промене постојећег стања морају се извршити споразумно, а уколико

до њега из било којих разлога не може доћи, морају се обратити техничкој комисији, односно у крајњој линији арбитражи; (8) Обалне државе морају најкорисније употребити воду како би обезбедиле максималну корист за све.

Питање заштите медицинског особља у време рата стављено је на дневни ред такође на иницијативу Југословенског удружења за међународно право. У свом реферату генерал др. Радмило Јовановић истакао је да је Удружење било руковођено притом жељом да се употпуне и кодификују правила ратног права, како би се пружила што је могуће јача и ефикаснија заштита медицинском особљу. У краткој дискусији делегати су једнодушно поздравили ову иницијативу и препоручили даље проучавање овог питања. Пољска делегација потпомогнута југословенском предложила је нацрт резолуције у којој се захтева да све владе које досада нису ратификовале Женевске конвенције од 1949, учине то што пре; даље, да се Конвенције обавезно уврсте у наставни програм одговарајућих факултета, односно високих школа.

Са великом пажњом саслушан је такође реферат париског адвоката госпође М. Камер-Ваш о породичним односима. Настојања да се ограничи сукоб закона те да се обезбеди гаранција деци оних родитеља који су раздвојени а не живе у истој земљи, предмет је дугих дискусија у оквиру Удружења за међународно право. Циљ ове акције јесте да дође до потписивања једне конвенције којом би државе узајамно признавале пресуде судова о разводу или поништају брака. Још на конференцији у Единбургу предложен је нацрт такве конвенције, али су истовремено дошле до изражаја огромне тешкоће услед неуједначености и потпуно контрадикторних принципа који важе у погледу тих питања по појединим земљама. Комитет је као руководећи принцип поставио следеће: заштита детета управља се према заједничким законима његових родитеља; у случају различитих националности, по законима његовог домицила. У дискусији у Дубровнику по овом питању дошло је до продубљавања и расветљавања извесних детаља, али неки конкретни резултати нису постигнути.

И остали реферати били су пажљиво саслушани и изазвали су живу дискусију, нарочито проблем ваздухопловног права.

По свим тачкама дневног реда југословенска делегација узела је видног учешћа и показала да, како са стручне тако и политичке тачке гледишта, стоји на нивоу савремене науке. Посебно је примећено од стране многих делегата да Југославија може послужити као пример за углед, што је као мала земља успела да ангажује и заинтересује тако широк круг људи за проблеме међународног права. Посебно огромну улогу у афирмацији наше науке одиграо је свечани број *Југословенске ревије за међународно право* који је изишао на страним језицима.

На крају Конференције генерални секретар Н. Моог захвалио се нашем Удружењу а посебно претседнику проф. Бартошу и ген. секретару проф. Радојковићу на успешно организованом Конференцији. Он је специјално указао на демократски тон који су југословенски организатори дали овом значајном међународном скупу.

Др. Смиља Аврамов

ТРЕЋИ СВЕТСКИ СОЦИОЛОШКИ КОНГРЕС У АМСТЕРДАМУ АВГУСТА 1956. — Међународно удружење за социологију, које ради у оквиру UNESCO-а, организовало је Трећи светски социолошки конгрес, који је одржан у Амстердаму од 22 до 29 августа 1956. На конгресу је учествовало преко 600 учесника из 53 земље. То је био досада највећи социолошки конгрес који је показао велики значај који се у свету придаје социологији, тој још увек недовољно одређеној науци. Велики интерес за социологију показује нарочито велики број реферата из свих грана социологије. Конгресу је поднето преко 200 реферата, од којих је 153 штампано знатно пре конгреса и разаслато учесницима, како би се благовремено припремили за дискусију. На овом конгресу су први пут учествовали претставници источно-европских земаља: Совјетског Савеза, Пољске, Чехословачке, Румуније, Мађарске и Бугарске. Ова чињеница је била од особито значаја зато што је тако по први пут у овој научној области омогућен „разговор удвоје“ претставника два велика научна правца мисли. На Конгресу је из Југославије било свега осам учесника. Тројица су били делегати Југословенског друштва за социологију (др. Радомир Лукић, проф. Правног факултета у Београду, др. Илија Станојчић, доцент Филозофског факултета у Београду, и Владимир Бонач, саветник Статистичког завода Словеније). Претседник Југословенског удружења за социологију, др. Олег Мандић, проф. Правног факултета у Загребу, присуствовао је у својству члана управе Међународног удружења за социологију. Као делегати својих факултета присуствовали су др. Рудолф Лерадић (Правни факултет, Скопље), др. Рудолф Бићанић (Правни факултет, Загреб), др. Анте Фиаменто (Филозофски факултет, Сарајево) и Драгољуб Митровић (асистент Економског факултета, Сарајево).

Конгрес је расправљао о једној општој теми: „Проблеми друштвених промена у двадесетом веку“. Циљ овог расправљања био је да се утврди које су се битне друштвене промене одиграле у првој половини XX века и да се открију узроци тих промена, како би се могла с довољно основа предвидети будућност и друштвена делатност усмерити у жељеном правцу. Ради продубљенијег испитивања и свестрајнијег расправљања, ова општа тема била је подељена на седам ужих тема, тако да је свака од њих расправљана у посебној секцији. Извесне од ових тема биле су даље подељене на још уже теме, којима су се онда посебно бавиле поједине потсекције. Свака секција, одн. потсекција, имала је свог главног референта који је подносио уводни реферат у коме је давао главне мисли свих реферата, и руководио расправом о рефератима.

Међутим, иако је главна расправа текла у секцијама, одн. потсекцијама, о свим главним темама расправљало се и у пленуму конгреса. Тако је свакој теми била посвећена бар једна седница пленума. На овој седници давали су уводне реферате главни референти, а после се развијала слободна расправа свих учесника. Тако је сваком учеснику конгреса било омогућено да се у општим цртама упозна с резултатима рада конгреса о свакој теми, па и да учествује у дискусији о њој, поред могућности да се посебно посвети изучавању једне од тема у одговарајућој секцији конгреса. Овај начин рада је несумњиво најпрепоручљивији за овако велике научне скупове.

У оквиру осам главних тема Конгреса једна је била уводна, и у њој су се расправљала следећа питања: Социолошко изучавање друштвених промена (референт Л. фон Визе, Келн), Чиниоци друштвених промена (М. Гинзберг, Лондон), Морал и друштвене промене (Г. Фрејч, Ресиф), Право и друштвене промене. Као што се види, ова уводна тема била је посвећена методолошким питањима социологије друштвених промена и главним чиниоцима који утичу на њих. За нас је најзанимљивија расправа о улози права у друштвеним

променама. Главни референт о овом питању био је познати француски социолог права, декан Филозофског факултета у Паризу Жорж Дави. Дави је у свом реферату подвукао велику зависност права од друштва и организаторску и у одређеном смислу конзервативну улогу права, покушавајући да открије оне чиниоце који такву улогу захтевају и омогућују. У дискусији о овом питању указано је на више важних проблема социологије права, науке за коју се може рећи да је тек у зачетку.

Друга главна тема била је: Промене у економској структури друштва. Она је била подељена на три уже теме: Промене у организацији индустрије (Ж. Фридман, Париз), Промене у својини (В. Фридман, Њујорк) и Промене у организацији аграра (Л. М. и Нуњез, Мексико). Ова тема је изазвала несумњиво најживљи интерес свих учесника конгреса. То је и сасвим схватљиво ако се имају у виду циновске промене до којих је дошло током овог полустолећа, особито у области организације и својине — национализације, социјализације, учешће радника у управљању и добити предузећа, итд. Баш су те промене у својини и изазвале најживљу расправу. Та дискусија је била жива већ у пленуму, а и у потсекцијама. Средишни проблем поставили су проф. Колумбија универзитета В. Фридман и професор париске Високе школе занатства и уметности Ж. Фридман. Први је утврдио да је прошла епоха владавине приватне својине и да све више преовлађују разни облици јавне, посебно државне својине. Али се запитао не ништи ли државна својина већ освештане тековине слободе појединца. Други је испитивао утицај друштвених промена на процес производње и положај човека у њему и питао се хоће ли друштво умети тако организовати рад да радник остане човек. У пленуму је од наших делегата говорио проф. Лукић који је указао на могућност развоја треће врсте својине — средине између две крајности: приватне и државне својине — која ће можда моћи уклонити недостатке обеју ових крајности. Та трећа врста је друштвена својина каква се развија у Југославији. У дискусији у пленуму учествовали су чланови совјетске делегације, износећи углавном познате досадашње совјетске ставове о државној својини као једином облику социјалистичке својине. У потсекцијама је дискусија била још живља, нарочито између совјетских и осталих учесника. У овој дискусији су активно учествовали и наши делегати.

Трећа главна тема била је: Промене у класној структури друштва, подељена на три уже теме: Општа слика промена у друштвеној стратификацији (Т. Маршал, UNESCO), Однос друштвене покретљивости и класне структуре (Ф. ван Хек, Лајден) и Динамизам друштвених класа (Ж. Гурвич, Париз). И ова је тема изазвала живу дискусију и у пленуму и у потсекцијама. У пленуму је избила жестока расправа између двају референата о ужим темама секције — америчког професора Маршала и француског проф. Гурвича. Гурвич је оштро напао амерички еклектицизам и суви емпиризам при одређивању појма друштвене класе и „имбецилне“, како их је назвао, нападе незналица на извесне основне Марксове поставке о класама и њиховој улози. У пленуму је о овој теми од наших делегата говорио проф. Бићанић, који се задржао на проблему издвајања трију друштвених „сектора“ у области економије. У потсекцији проф. Гурвича поднео је свој реферат „О појму друштвене класе“ проф. Лукић. Реферат је изазвао пажњу и главни део дискусије у потсекцији водио се управо о том реферату. И овде је дискусија била врло оштра и довела је до још једног жестоког напада проф. Гурвича на америчку социологију, због њене фактистичке и нумеричке површности. Он је још једном подвукао да, иако није марксиста, мора да брани извесне основне поставке Марксове против оних који их без-

разложно нападају. У једној потсекцији о друштвеној покретљивости поднео је запажен реферат „Неке карактеристике друштвене покретљивости у Југославији“ проф. Мандић.

Четврта тема се односила на промене у породици. У овој широј теми обухваћене су следеће три уже теме: Чиниоци у мењању облика породице (Алва Мирдал, Шведска), Промене у западној породици (Р. Кениг, Келн), Промене у источној породици (К. Арига, Токио, и Ј. Леви, Принстон). Поводом ове теме дискусија није била тако жестока као поводом претходних али је била не мање плодна. О овој теми наши делегати су поднели два реферата. Проф. Бићанић је поднео реферат „Разноликост занимања сељачких породица у периоду убрзане индустријализације“, где је показао знатне промене у овом погледу код нас. Др. Станојчић је поднео реферат о неким проблемима породице код нас, подвлачећи нарочито њен нагли развој у правцу изједначења мушкараца и жена с једне, и укидање свих социјалних разлика с друге стране. Оба реферата изазвала су интерес.

Пета тема се тичала промене у образовању. У оквиру ње испитивало се однос образовања и друштвене покретљивости у индустријским земљама (Р. Клеман, Лијеж, и Д. Глас, Лондон) и у неразвијеним земљама (К. Бузија, Златна Обала). О проблему неписмености код нас поднео је исцрпан реферат наш делегат Др. Бонач.

Шеста тема је гласила: Проблеми друштвених промена. Њен је циљ био да утврди опште законитости друштвених промена у XX веку сажимајући, у неку руку, закључке до којих се дошло у расправљању свих осталих тема на Конгресу. Међутим, нажалост, из разних разлога, овој теми није посвећена довољна пажња, чак ни од стране организатора Конгреса, тако да расправа о њој није била нарочито плодна. Главни референт је био Р. Анцел (Мичиген). Од наших учесника проф. Леградић је поднео занимљив реферат о социологизацији права.

Седма тема била је: Социологија у 1956 години. У оквиру ове теме расправљало се о садашњој настави социологије у свету (П. де Би, Лувен), при чему је утврђено да у многим земљама ова настава не задовољава, као и о тенденцијама социолошких истраживања у току (С. Рокан, Осло).

Значај Конгреса за развој социологије састоји се нарочито у томе што се указала прилика да се научници Запада и Истока боље упознају и зближе. Притом је с обе стране сагласно утврђено да је међусобно познавање врло слабо, услед разних узрока, а да је оно неопходно за боље разумевање и напредак науке. Овом упознавању су можда више но званичан рад Конгреса допринели бројни незванични састанци. Они су организовани управо зато да би се омогућило додир и расправа двеју група научника. На њима се водила неформална дискусија о најзначајнијим актуелним социолошким питањима и изношена су искрено разна гледишта, са жељом да се разуме и супротна страна. Најактивнији у организовању оваквих састанака били су Французи. Наши делегати су на њима врло активно учествовали и били пажљиво слушани. Најважнији такав састанак исцрпно је претресао тему да ли искуство последњих деценија потврђује или пориче марксизам и његова предвиђања.

Разуме се да је било тешко очекивати од Конгреса да ће дати каква коначнија решења озбиљнијим проблемима који су били на његовом дневном реду. Али је Конгрес несумњиво успео да својим учесницима пружи релативно потпуну и јасну слику о стању социологије данас и обиље грађе из прве руке која ће бити врло корисна за каснија потпунија теориска објашњења поменутих проблема.

ФРАНЦУСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРАВНИЧКИ ДАНИ У ПАРИЗУ МАЈА 1956. — На иницијативу Савеза удружења правника Југославије, Удружења за упоредно законодавство и Центра за упоредно право у Паризу одржани су у Паризу од 23 до 26 маја 1956 први „Француско-југословенски правнички дани“. Намера је оснивача да ови дани постану стална установа и да се одржавају сваке године наизменице у Француској и Југославији. Њихов циљ је обрада најактуелнијих проблема упоређивањем француског и југословенског права, како би се могла измењати искуства. Дани треба у обради проблема да окупе и шири круг практичара а не само људе који се баве теоријом.

На овим данима узела је учешће једна делегација наших правника од 22 члана, међу којима је, поред професора универзитета, било судија, јавних тужилаца, адвоката и правника из државне управе. На челу делегације био је Брана Јевремовић, савезни јавни тужилац, а у њој су били претставници из свију република. С француске стране у раду су учествовали у великом броју најпознатији француски правници, како теоретичари тако и практичари, а нарочито професори универзитета, чланови Државног савета и судије највиших судова.

Дневни ред конгреса обухватио је обраду три питања. О сваком питању поднео је реферат један Француз и један Југословен, а затим се развијала дискусија.

О проблему децентрализације с француске стране поднео је реферат Ж. Летурнер, државни саветник, а с југословенске — др. Радомир Лукић, проф. Правног факултета у Београду. О статусу малолетника у грађанском праву реферате су држали Ж. Буланже, професор Правног факултета у Паризу, и др. Фрањо Станковић, судија Врховног суда НР Хрватске. Најзад, о заштити малолетних извршилаца кривичних дела реферате су поднели Ж. Симеон, директор у Министарству правде, и др. Соња Куковец, заменик јавног тужиоца НР Словеније.

Сва три питања су изазвала врло живу дискусију. Особито је био жив интерес француских правника за наш систем децентрализације, посебно за управљање привредним предузећима; затим за наш систем очинства и положај ванбрачне деце.

Југословенски правници су један дан посветили посети двају француских домова за васпитање малолетника-извршилаца кривичних дела, како би се на лицу места што боље обавестили о француском систему преваспитавања малолетника. Учињена је и посета Државном савету. Нашим правницима је свуда био приређен срдчан дочек.

Иако с релативно малим бројем тема и, нарочито, с веома кратким временом за продубљенију обраду односних питања, може се ипак рећи да су први француско-југословенски правнички дани потпуно успели. Они су се показали корисним и зато је очекивати да ће се у будућности учврстити и развити као погодан облик сарадње између југословенских и француских правника.

Д.

А. Јовановић, Др. С. Поповић, П. Алигрудич, Др. М. Матејић и Х. Емини: Комуна, њихова организација и надлежност — Александар Стојановић — — — —	350
---	-----

V ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА — — — — —	352
-------------------------------------	-----

VI ПОЧАСНИ ДОКТОРАТ

Промоција Претседника Републике Индонезије Њ. Е. Г. Сукарна за почасног доктора правних наука — —	367
---	-----

VII IN MEMORIAM

Др. Димитрије Папазоглу (<i>Милош Радовановић</i>) — —	373
Др. Бертолд Ајзнер (<i>Др. Милан Бартош</i>) — — — —	375

VIII БЕЛЕШКЕ

Четрдесетседма конференција Светског удружења за међународно право (<i>Др. Смиља Аврамом</i>) — — — —	378
Трећи светски социолошки конгрес у Амстердаму (<i>Л.</i>) —	381
Француско-југословенски правнички дани у Паризу (<i>Л.</i>)	384

Уредништво АНАЛИА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана 300.— дина. (за иностранство 450 дина). Цена поједином броју 100.— дина. Претплату слати преко рачуна Правног факултета

број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛИА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 22-086

